

Nagy Botond

KAMATHASZON A FALU JAVÁRA – A KÖZSÉGI TŐKEKIHELYEZÉS GYAKORLATA A DUALIZMUS KORI HÁROMSZÉKEN

A rendi korszak székelyföldi falvaiban a lakosok számára pénz-, vagy gabonakölcsönt kamatra (interesse) általában csak az egyházközség kínált, ám ez is minden bizonnyal csak a települések kisebb részénél volt elérhető, amint a korabeli falutörvényekből és a hétköznapi gyakorlatból kikövetkeztethető.¹ Ritkább eset, amikor a falusi önkormányzat rendelkezett kölcsönadás által gyümölcsöztethető pénztőkével, sőt, a székelyföldi városoknak is általában szerény lehetőségeik voltak ezen a téren, bár Marosvásárhely azért kiemelkedett a mezőnyből. Ezzel szemben a régió kívül eső városok erős kontrasztot mutatnak, legyenek azok közelebb vagy távolabb esők.² Ugyanakkor a helyi pénzpiacon jelen volt egy állandó szereplő is, a magánszemély, aki gabonát és pénzösszegeket adott kölcsön, nyilván olyan igénylőknek, akik a kamatot és tőkét is képesek voltak visszatéríteni. Példa erre a Baróton letelepedett Zathureczky család, amely ilyen természetű kölcsönöket folyósított az erdővidéki falvak lakói számára, ez a tevékenység pedig tovább élt 1848 után is.³ Összességében tehát fejletlen hitelezési viszonyokról beszélhetünk, földrajzi lefedettség és elérhető pénzösszeg szempontjából egyaránt, a falusi önkormányzatok pedig csak kivételesen bukkantak fel mint kölcsönadók.

Háromszéken, a polgári kor hajnalán, a község tulajdonában lévő, illetve a község által kezelt tőkepénzeknek a gyümölcsöztetésére nagyjából egyetlen lehetőség kínálkozott, nevezetesen pénzösszegek kamatra történő kikölcsönzése a helyi lakosság részére. Ez a gyakorlat, bár több elemében hasonlóságokat mutat a nagyobb múltra visszatekintő, ún. *árva-pénzekből* történő hitelezéssel, attól számos ponton eltért. A falvak szintjén már a rendi korszak végén létezett ez a kölcsönzési lehetőség, olyan tőke, amely akkor még nem volt pénztárba tömörítve, és közvetlenül nem a községek kezelték. A gyámok köteleessége volt a gondnokság alá került személy (elsősorban árva kiskorúak) vagyonának épségben tartása, illetve

lehetőségek szerinti gyarapítása. A vagyoni tömegen belül a készpénz fialtatásának egyetlen módja kínálkozott, a kölcsönnyújtás kamatra. A tranzakciónak két szereplője volt, a törvényes gyám, mint kölcsönadó, illetve a kölcsönvevő, aki általában egy falubéli. A község nem húzott hasznot, de az előljáróság közvetlen ellenőrzést gyakorolt az ügylet felett (kinevezte a gyámot, és igazolta a kölcsönigénylő hitelképességét), illetve a hiteligeny elbírálásában is részt vett, garantálta, hogy a gyámolítottat nem éri kár. Ezeknek a kölcsönügyleteknek általános jellemzője, hogy kisebb összegek képezték a tárgyát (1858 előtt általában váltóforintban volt kifejezve a pénznem), gyakorlatilag jelzálogkölcsönként működött, a maga sajátosságaival, a telekkönyv bevezetése előtt. A *kötelezvény* mellé csatolt *becsü-levél* kvázi telekkönyvi kivonatnak tekinthető, amelyet nem egy szakosodott intézmény, hanem a község állított ki, helyrajzi szám helyett a dúlő megnevezése és a telekszomszédok nevei szerepeltek, illetve a terület kiterjedése és minősége helyett a földdarab vetőmag-befogadóképessége (*véka féréje*) volt feltüntetve, ami értelemszerűen a várható kihozatalra (és visszafizetési képességre) is utalt. Tehát nemcsak a zálogbiztosítékot nevezte meg az okmány, hanem az adós kamattörlesztési képességeire is utalt. Mai kifejezéssel, ezek tipikusan szabad felhasználású hitelek, vagyis az igénylő nem nyilatkozott a pénz hovafordításáról, továbbá a papírra vetett egyezmények csak a kamat mértékét és annak fizetési menetrendjét rögzítették, a tőke visszafizetési idejét nem határozták meg, bár az igénylő bizonyára kalkulált ennek esedékességével, ezt a határhövet általában a gyámolított nagykorúsítása képezte.⁴ A közületi hitelezés eme válfaját központi rendelkezés is szabályozta, majd az 1870-es évek derekán, az összevont törvényhatósági gyámpénztárak létrejötté nyomán a gyakorlat ilyen formában megszűnt, attól kezdve a hiteladó a törvényhatósági központi árvaszék volt.⁵

¹ IMREH István 1983, 313; Uő 1873, 300.

² IMREH István 1983, 138; Pál Judit 2003, 281–282; Halász Imre 2019, 387–397.

³ SÁL, Fond 64, 12. ie.

⁴ Árvapénzek kötelezvényeire és becsü leveleire példákat lásd

SÁL, Fond 135, 213. ie. (II. 5. it.), 91–92, 106–107; Fond 9, 841. á., 1887/634, 54–65.

⁵ Magyarországon az árva- és árvagondnoksági ügyeket a központi hatalom 1851. augusztus 24-i rendeletében szabályozta (HALÁSZ Imre 2018, 186), ennek hatálya rövidesen Erdélyre is

A helyes közületi hitelezés

A közületi hitelezést a neoabszolutista kormányzat igyekezett szabályozni, a nagyszebeni Cs. K. Erdélyi Helytartóság 1854-ben adott ki utasítást erre vonatkozóan.⁶ A norma sarkalatos pontját a *kölcsönzött összegnek jelzálog általi biztosítása* képezte, amit a Székelyföldön lehetetlen volt teljesíteni, mivel abban az időszakban ott még nem létezett telekkönyv, ez az intézmény akkoriban csak a Királyföldön volt kialakulva.⁷ A felsőbb intézkedés rámutat a közületi hitelezés felemására Erdély nagy részében: a kölcsönzés eme módja létezett, sőt bizonyára egyre inkább terjedt – ennek eredményeképpen kerülhetett a kormányzat látókörébe –, ám a visszafizetés nem volt biztosítva megfelelő eszközökkel. Jórészt ebből a sajátos helyzetből származtatható a székelyföldi falusi önkormányzatok későbbi „hitelbírálati” eljárása, amelyek sokszor kimerítették az önkényesség fogalmát, és amit a vármegyei közigazgatás csak igen lassan, kitartó munkával tudott felszámolni. Nevezetesen, a neoabszolutista szabályzatot a községeknek zöme nem alkalmazta, egyszerűen azért, mert az annak gyakorlatba ültetése körüli években nem rendelkeztek kikölcsönözhető pénztőkével, nem alakult ki objektív pontok mentén működő hivatali rutin. Az 1860-as évek derekán már több faluban halmozódott fel olyan volumenű pénzüsség, amelyet kölcsönzéssel gyarapíthattak, ám a telekkönyvet még mindig nem állították fel, az előjárók pedig a régi rezsím normáit nem tekintették a maguk számára kötelezőnek, sőt, a kiegyezés utáni községi törvények erre vonatkozó paragrafusait sem alkalmazták azonnal, némely önkormányzat hosszú ideig kibújt ezek teljesítése alól – számos esetben behajthatatlan kinnlevőségeket teremtvé ezzel.

Ahhoz, hogy a községi tőke gyümölcsöztetése megfelelően működhessen, azaz a kölcsön visszafizetése biztosítva legyen, elviekben két előfeltételnek kellett teljesülnie: a telekkönyv felállítása és a községi törvény gyakorlatba ültetése. A polgári korban elterjedt hitelbiztosítás, a jelzálog csak a kiegyezést

követő években honosodhatott meg Háromszéken, a középszintű hatalmi struktúra képviselőinek fokozott érdeklődésétől kísérve. A kolozsvári Főkormánysház az 1868. év legelején értesítette a szék közönségét, hogy kiterjesztik Erdélyre a telekkönyvi intézményt, majd a tavasz folyamán tájékoztatást nyújtott annak „mikénti fogantatásáról” is.⁸ A kérdés akkor már kellőképpen felizzította a közéletet, Háromszék rendes tavaszi közgyűlése egyöntetűen támogatta Belső-Szolnok vármegyének a telekkönyvi előmunkálatok elkezdését sürgető feliratát, majd a következő évben Udvarhelyszéknek hasonló szellemű követelését is, miután úgy érzékelték, hogy előrelépés nem történt e téren.⁹ Az Igazságügyi Minisztérium a türelmetlenkedőket igyekezett megnyugtatni, a háromszékieknek címzett leiratában azzal magyarázta a késlekedést, hogy itt a helyszíni munkálatokat csak azután kezdenek el, miután a közbeeső törvényhatóságokban már végeztek.¹⁰ A miniszteri okfejtés nem hűtötte le teljesen a kedélyeket, az erre válaszoló indítványban a következőképpen fogalmaztak a közgyűlés tagjai: „a hitelteltelekkönyveknek a sorrendben utolsónak eső vidékeken behozatala, csak évek múlva történhet meg, ez pedig addigi hitelhiánya miatt kiszámíthatatlan károk forrása leendő.”¹¹ Bizonyára az izgalmak enyhítését célozta, hogy a központi kormányzat az elkövetkezendőkben beszámolt minden fontosabb mozzanatról ebben a kérdésben, illetve jelezte, hogy azok mind a tervezett menetrend szerint történtek.¹² Ezek szerint 1871 tavaszán az igazságügyi tárca létrehozta Háromszéken a Telekkönyvi Hatóságot – hogy ez mennyire várt esemény volt, mutatja, hogy a törvényhatósági apparátus egy volt székely határőrségi épületből azonnali hatállyal kiebrudalta az adóhivatalt, és átengedte azt az új intézménynek – majd a szélesebb körű igazságügyi reform nyomán a telekkönyvek a területileg illetékes járásbíróságok kebelén kaptak állandó helyet.¹³ A helyszíni munkálatok végül 1873 augusztusában zárultak le, ettől az időponttól minden egyes háromszéki településen megnyílt a lehetőség a jelzálogkölcsönzésre.¹⁴

kiterjedt. Az árvaügy törvényhatósági szintű kezelését 1867-ben indítványozta Háromszék közgyűlése. (SÁL, Fond 8, 910. á., 37. k., 1867. július 19. / 82. jkvp.) Az 1873-ra vonatkozó árvaszéki elnöki jelentésből az derül ki, hogy gyakorlatilag csak a járások szintjén történt meg az összevonás, még különálló „tömegesített pénztárai” voltak Kézdi-, Miklósvár-, Orbai- és Sepsiszeknek (Uo., 40. k., 1875. június 24. / 6. jkvp.), ezek az 1870-es évek végén olvadtak egybe, Háromszék megyei összesített gyámpénztár elnevezés alatt, de Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy és Bereck városok kasszái továbbra is különállóan működtek. Az 1886. évi számadást lásd SÁL, Fond 9., 841. á., 48. k., 1887. június 24. / 41–45. jkvpk.

⁶ 1882/1854. sz. Összeállítása az alapítványi tőkék magánosok

részerei kiadási módja iránt fennálló törvényes szabályoknak. (SÁL, Fond 135, 213. ie. [II. 5. it.], 124–127.)

⁷ EGRY Gábor 2009, 85.

⁸ SÁL, Fond 8, 910. á., 37. k., 1868. január 23. / 13. jkvp.; 1868. május 5. / 20. jkvp.

⁹ Uo., 37. k., 1868. május 6. / 60. jkvp; 1869. június 4. / 59. jkvp.

¹⁰ Uo., 37. k., 1869. szeptember 2. / 12. jkvp.

¹¹ Uo., 37. k., 1869. október 12. / 34. jkvp.

¹² Uo., 38. k., 1871. március 10. / 46. jkvp.

¹³ Uo., 38. k., 1871. május 15. / 15–16. jkvpk; 1871. július 25. / 52. jkvp.

¹⁴ Uo., 39. k., 1874. november 25. / 49. jkvp.

Az 1871-es községi törvény áldását adta a közületi hitelezésre, és nagyjából érintetlenül hagyta az addig többnyire autonóm módon kialakult helyi gyakorlatokat ezen a téren.¹⁵ A vonatkozó paragrafus ugyan a községek számára követendő mintának tette meg az árvapénzeknek a kezelési módját, ám az egy évvel korábban hatályba lépett, törvényhatóságok működésére vonatkozó jogszabály, amelyre a hivatkozás történt, a helyi sajátos eljárásokba, ideiglenes jelleggel, szintén nem avatkozott be.¹⁶ A magyar törvényhozás 1877-ben rendezte a gyámsági- és gondnoksági kérdést, a jogszabály már külön fejezetet szentelt az akkor már törvényhatóság hatáskörébe (árvaszék) utalt gyámhatósági pénzkezelésnek, ahol már szilárd keretet szabtak az árvapénzekből történő kölcsönzésnek, az előírások pedig látszólag szigorúbbak a kereskedelmi pénzintézetek hitelezési szabályainál. Ezeknek a kölcsönöknek amortizációs jellegűeknek kellett lenniük, amelyeknek a teljes törlesztési határideje nem haladhatta meg a 32 évet; kölcsönt csak földbirtokra és házra, azok becsértékének harmadrészig lehetett adni; a tartozás ideje alatt végig jelzáloggal kellett biztosítani a kölcsönösszeget, első helyen bejegyezve a telekkönyvben.¹⁷ Az 1886-os községi törvénynek a hitelezésre vonatkozó paragrafusa szóról-szóra megegyezik a másfél évtizeddel korábbival, de már az előbbieken vázolt, konkrét rendelkezésre utalt.¹⁸ Az árvapénzeknek és községi tőkének a gyümölcsoztetési módja ennek ellenére hosszú ideig jelentős mértékben különbözött, a harmonizáció hiányosságai abban is keresendők, hogy előbb az 1870-es évek elejétől kezdve törvényhatósági szinten adminisztrálták, amely közegben az országos törvényeket jóval gyorsabban alkalmazták, a hatékonyabb szakapparátusból és a központi kormányzathoz való közelségből kifolyólag. A községek szintjén más-másképpen karolták fel az újító jogszabályokat, egyes előjárások határozottan ellenérdekeltek voltak ezek gyakorlatba ültetésében, és a felettes törvényhatóság nyomásgyakorlása kulcsfontosságú volt, hogy érvényesüljenek.

A kikölcsönzött pénzek jelzáloggal való biztosítását, úgy tűnik, elsőként (az egyébként korábban is szigorúbb feltételek mellett hitelező) Bikfalva községben léptették életbe, ahol az előjáróság 1874

tavasza szőlította fel a saját *takarékpénztári adósait*, hogy kötelesek „tartozásaik biztosítása végett váltóikat betáblázási engedéllyel ellátott kötelezvényekkel cserélni ki”. Az érintett adósoknak nyilván nem volt ínyükre az intézkedés, folyamodással éltek, amelyet a törvényhatóság nem is tárgyalt, hanem egyenesen a Belügyminisztériumhoz terjesztette fel, a legfelsőbb döntő fórum pedig a községi határozatot helyesnek találta – és tegyük hozzá, követendő példának.¹⁹ A következő esztendőben a meglévő kölcsönök telekkönyvi betáblázással való biztosítása, illetve az újabbnak a jelzáloghoz kötése eléggé elterjedt, de nem állítható, hogy ez általános normává vált volna.²⁰ Azokban az években eléggé tarka a kép abból a szempontból is, hogy a községek háztartásában egyáltalán szerepel-e a rendes bevételek oldalán a tőkéből származó kamat, ám évről-évre egyre több település éves költségtervében felbukkant ez az aktíva. A kezelésnek a rész kérdései tekintetéből pedig még színesebb a spektrum, ahol a fenti példa az egyik szélsőség, a másik oldalon – a későbbi felderített esetek fényében – csak sejthető, hogy a községi előjáróságok úgy adták kölcsön a pénzeket, hogy arról a törvényhatóságnak nem is volt tudomása.

Az 1870/80-as évek fordulóján számos példát találunk arra, hogy a községtől kölcsönkért összegek biztosítására megtörtént a telekkönyvi bekebelezés, avagy visszafizetés esetén a jelzálog törlése már rutinosan zajlott, nem azonosítható minden egyes esetben felsőbb nyomás. A betáblázott birtokoknak a hitelfelvevő kérésére történt kicserélése is meglehetősen gördülékenyen működött – ám mindez csak néhány jól beazonosítható településen.²¹ Az amortizációs kölcsön alkalmazásának nyomain is ekkor jelentek meg, ám ez inkább olyan esetben fordult elő, amikor a kölcsönvevő is jogi személy volt, például 1880-ban Angyalos község képviselő-testülete határozatot hozott, hogy a református iskola építésére 1000 forint (2000 korona) hitelt ad az egyházközségnek, az általa kezelt Bodza-erdő tőkepénzből. Az adóslevél szerint a futamidő 10 év, az éves törlesztő részlet pedig 100 forint + 5% kamat, amely feltételekkel a törvényhatóság maradéktalanul elégedett volt.²² Kilyénben a birtokosság tulajdonát képező, de a község által

¹⁵ CJH, 1871. évi XVIII. törvénycikk a községek rendezéséről, 111. §: „A községi tőkepénzek hasznosítására ugyanazon szabályok tartandók meg, amelyek az árvapénzek elhelyezésére nézve fennállnak.”

¹⁶ Uo., 1870. évi XLII. törvénycikk a köztörvényhatóságok rendezéséről, 10. §: „Az árvaügyek ellátására s az árvapénzek kezelésére nézve az egyes törvényhatóságokban divatozó gyakorlat az árvaügy országos és végleges rendezéséig ideiglenesen fenntartatik.”

¹⁷ Uo., 1877. évi XX. törvénycikk a gyámsági és gondnoksági ügyek rendezéséről, IX. Fejezet a gyámhatósági pénzkezelésről, 288–290. §§.

¹⁸ Uo., 1886. évi XXII. törvénycikk a községekről, 121. §.

¹⁹ SÁL, Fond 8, 910. á., 39. k., 1874. május 27. / 46. jkvp.

²⁰ SÁL, Fond 9, 844. á., 17. k., 1879. július 16. / 193. jkvp.

²¹ SÁL, Fond 8, 910. á., 36. k., 1876/467, 7638. ikt; Fond 9, 844. á., 40. k., 1884. december 30. / 419. jkvp.

²² SÁL, Fond 9, 844. á., 23. k., 1881. április 8. / 50. jkvp.

gyümölcsöztetett Bodza-pénz jelentős növekményt mutatott, ami mindenképpen pontos kezelésnek az eredményként értékelhető. Ez a tőke 1872-ben keletkezett, akkor az erdő vételárából 4326 forint (8652 korona) folyt be, majd 1884-ben, amikor a megye főszámvevője megvizsgálta, a tőkeálladék 10 648 forint (21 296 korona) volt (8%-os kamat pontos befizetése és a kamatjövedelem újbóli tőkésítése tette lehetővé).²³ Újfent hangsúlyoznunk kell, hogy a törvény elvárásainak való megfelelés nem terjedt térben egyenletesen, általában ott gyökerezett meg ez a szemlélet, ahol a vármegyei közigazgatás, valamilyen oknál fogva, nagyobb figyelmet szentelt egy adott település pénzügyeinek. A meglévő tőke, amelyből a község kölcsönöket folyósított, többnyire akkor került a figyelem középpontjába, amikor a vármegye számvevőse összehasonlította a hozzá beérkezett éves költségvetést vagy számadást az előző évvel. Ebből a mozzanatból derült ki, hogy a tőkeálladékban vagy a kamatból befolyt jövedelemben volt-e csökkenés, ha kirívóak voltak a számok, akkor elkezdtek az okokat firtatni. Mivel ezek a pénzek a törvényhatóság szempontjából községi törzsvagyonnak minősültek, kisebbedés nem lehetett elfogadott. A szemlélet érvényes volt akkor is, ha alkalomadtán a birtokosság már jogot formált a vagyoni tételre, de jogerősen nem került annak tulajdonába – ilyenkor nem feltétlenül a magántulajdonjog védelme volt a vezérlőelv, hanem hogy a községek elkerüljék az esetleges későbbi kártérítési pereket. Ezen elvek mentén a törvényhatóság szigorúan tiltotta a községeket, hogy a tulajdonukban vagy kezelésük alatt lévő tőkékből összegeket vonjanak ki valamely folyó kiadás fedezésére. Ennek elfogadott módja csak az lehetett, ha a pénzt kölcsönként vette ki a község, ám az az eljárás is csak későbbre vált elfogadottá a felsőbb hatalom részéről. Az önhitelezés egyik meglehetősen korai példájával Szöröcsén találkozunk, 1882-ben, amikor vízelvezető árok építésére fordítandó 400 forint kivonására nem kapott zöld utat a képviselő-testület.²⁴

A törvényhatóság figyelmének másik célpontja a tőkék szerepeltetése a községi vagyonelektárakban, illetve ezek hozamának feltüntetése az éves költségtervekben és számadásokban, bevételi tételként. Általában az ennél a pontnál elindított vizsgálatok nyomán derült fény arra, hogy a nagyobb mérvű tőke és kamat kinnlevőségek oka az volt, hogy a régebb óta felvett kölcsönök nem voltak jelzáloggal biztosítva. Gyakran előfordult, hogy az adós személy elhalálása nyomán az örökösök elutasították a visszafize-

tést, de rendszerszerű jelenség volt az is, hogy aki a kölcsönt felvette, elszegényedett, arra pedig nem volt eszköz, hogy a kezeseket fizetésre bírják. Sőt, felbukkantak olyan esetek is, amikor a felszólított adós megtagadta a visszafizetést, mert annak idején nem írtattak alá vele kötelezvényt. Mindezek rámutatnak a szabályok nélküli közületi hitelezés sebezhetőségére, amikor az eljáróság bizalmi alapon, hathatós biztosíték nélkül osztogatta a hiteleket, nyilván a hozzá közelebb álló falusfeleknek. Mivel az eljáróság tagjai választhatóak voltak, ennek a testületnek az összetétele rövid ciklusokban változott, az ebből származó diszkontinuitás pedig gyengítette azoknak a hagyományos eszközöknek a hatékonyságát, amelyekkel kinnlevőségeket kezelni lehetett. A kellemetlen következményeknek ékes példája Szentlélek község, ahol 1886-ban lefolytatott vizsgálat során 5000 forint (10 000 korona) körüli – kb. egy teljes év rendes bevételeivel egyező összegű – behajthatatlan hátralékot állapítottak meg, amely zömében a kölcsönzésekből, kisebb részben különféle haszonbérletek befizetetlen részleteiből származott.²⁵

Nem kívánunk a döntőbírói lenni annak a dilemmának, hogy a törvényhatóság lépései vajon a helyi autonómia, az önkormányzatiság csorbítására, avagy a községek jogos anyagi érdekeinek a védelmére irányultak, de tény, hogy ezek a beavatkozások megtörténtek a régebb óta létező tőkék jelentős részénél, az ott szerzett tapasztalatokat pedig azonnali hatállyal érvényesítették az újonnan létrejövőknél. A jelzálogosítási igyekezet az 1880-as évek derekán csúcsosodott ki, szigora azonban nem egyenletesen oszlott meg térben. Felsőcsernáton 1883-as költségvetése tárgyalásának a végére feltételes módon biggyesztette oda az állandó választmány, hogy: „Igazolandó volna, hogy 13 004 frt. községi tőke jelzálogilag van-e biztosítva?”²⁶ Egy Kisborosnyón lefolytatott szolgabírói vizsgálat arra enged következtetni, hogy létezett hitelek biztosítási módját azok nagysága alapján kettéválasztó cezúra, ami alatt a törvényhatóság nem követelte meg a betáblázást a régebbi hitelekre, így az összegek csekélyisége miatt ott mindent rendben találtak: „az elhelyezett tőkék kellő biztosíték mellett vannak elhelyezve, tekintettel a kezesek fizető képességére, másfelől a kiadott összegnek tételenkénti alantas volta.”²⁷ Ugyanekkor egy Illyefalván történt ankét bizonyossággal is szolgál afelől, hogy a törvényhatóság a törvény előírásai ellenében tett engedményt a községeknek, csak az 50 forintot (100 korona) meghaladó kölcsönök számára tette kötelezővé a jelzálogot, az ez alatt igénylők számá-

²³ SÁL, Fond 9, 844. á., 39. k., 1884. október 10. / 338. jkvp.

²⁴ Uo., 29. k., 1882. augusztus 11. / 204. jkvp.

²⁵ Uo., 46. k., 1886. október 8. / 351. jkvp.

²⁶ Uo., 33. k., 1883. május 15. / 144. jkvp.

²⁷ Uo., 34. k., 1883. október 5. / 309. jkvp.; 37. k., 1884. március 21. / 69. jkvp.

ra elegendő volt két fizetőképese kezes bemutatása.²⁸ Az intézkedést nyilvánvalóan átmenetinek szánták, amit a későbbiekben igyekeztek fokozatosan kivezetni, illetve az újonnan hivatalba lépő alispánok megkérdőjelezték azt is, hogy egyáltalán létezett ilyen határozat, amikor nagyobb lendülettel nekiláttak a gyakorlatot a községi törvény előírásaihoz igazítani. A községek szintjén azonban több helyen hosszabb időre meggyökerezett az 50 forint alatti kölcsönöknek a jelzálog alóli felmentése.

A fokozottabb felsőbb nyomás azoknál a községi képviselő-testületi határozatoknál érhető tetten, amelyek pert helyeznek kilátásba a restanciás adósok ellen. Ennek a lépésnek az előzménye, hogy az előjáróságok válaszüti elé állították a régebbi adósaikat, mely szerint vagy hozzájárulnak földbirtok vagy házellkönyvi betáblázásához az adósságuk fejében, vagy visszafizetik tartozásaikat tőkével és kamatjaival egyetemben, akik pedig nem válaszoltak a felszólításra, azokat peresítették. Teljesen azonos forgatókönyv minden járásban azonosítható, például Komolló, Zágón, Nagyajta, Bölön, Alsócsernáton, Nagybacon községekből, ami arra enged következtetni, hogy ez nem az előjárók saját kezdeményezésére történt, főleg, hogy nem sokkal korábban a törvényhatóság is hasonlóképpen lépett a saját kezelése alatt lévő alapok adósaival szemben.²⁹ A törvényhez való igazítás a szankciók eszközével működött, például az 1878. évi számadások vizsgálatakor több községben nagy mennyiségű bevételi hátralékot fedeztek fel, a hiányosságok között nem biztosított községi tőke kinnlevőségek is szerepeltek. Ezek rendezését a vármegyei közgyűlés úgy látta megoldhatóknak, ha a hátralékokra 8%-os kamatot vetnek ki, amelyet behajthatatlanság esetén az előjáróság tagjai saját zsebükből kellett befizessenek.³⁰ A falusi grémiumok tagjait anyagi felelősségvállalásra kényszerítő mechanizmus ebben a formában a későbbiekben is felbukkan, például 1887-ben Bikfalván, a „Gr. Károlyi-Battyányi Magtáralap”-számadásoknál megállapított hiányosságoknál, olyan esetben, ahol a terményben történő kölcsönzésnél jelzálog alkalmazására nem volt lehetőség; „a tőke- és kamatköveteléseknél és rozsállománynál előfordulható károsodásokért az előjáróság saját vagyonával solidáriter tétetik felelőssé.”³¹ A fentről jövő presszió vadhajtásokat is kirügyeztetett, például Alsócsernáton község képviselő-testülete alig fél

évet hagyott a pénztári adósainak, hogy a kölcsönvett pénzeket visszafizessék, függetlenül attól, hogy mikor és milyen feltételek mellett kapták azt kézhez. A lépés szélsőséges volt, és valószínűleg a vármegyei apparátus folyamatos beavatkozásai miatt vált irritálttá a falusi önkormányzat, esetleg valamely hitelintézet kecsegtető ajánlata is közrejátszhatott. A határozatban már szó sem volt jelzálog általi hiteltbiztosítás lehetőségéről, hanem csak az azonnali és teljes összegben történő visszafizetésről, amit maga a törvényhatósági bizottság nem hagyhatott jóvá.³²

A sűrű ösztönzés ellenére egy évtizeddel később is voltak olyan falvak, amelyek nem igazodtak az elvárásokhoz. Kökös községben egy új, kocsmáépület eladásából származó tőkealap létesítése irányította rá a törvényhatóság figyelmét az üldözött, biztosítatlan pénzkölcsönzési mód továbbélésére. A községi képviselő-testület az egy főre eső összegek csekélységére hivatkozva igyekezett kialkudni a jelzálog mellőzését, ám a megyei apparátus már hajthatatlannak mutatkozott mind a régebbi, mind pedig az újabb kölcsönök esetében.³³ Árkos község előjárói ugyan évente pontosan tájékoztatták a törvényhatóságot a tőkejövedelmeikről, a jelzálogosítást halogatták, majd 1893-ban utóbbi testület keményebben lépett fel, a vármegyei tiszti ügyész útján maga helyezte kilátásba a renitens adósok perbe fogását, indoklása szerint: „a község tőkepénzéből, mely a keblbi lakosságnál volt kötvény mellett elhelyezve, s mely több rendbeli hatósági rendelet folytán meg volt rendelve az egyes adósok által jelen évi április hó 24-ig, mint végső határnapig a község pénztárába befizetni vagy zálogjogilag törvényesen biztosítani, s miután még többen vannak az adósok közül, kik nem fizették be, sem törvényes biztosítékot nem eszközöltek.”³⁴ A helyszíni közigazgatási vizsgálatok bizonyultak hatékonynak a rejtett, szabálytalan pénzkezelések felderítésében, ilyenekre minden járásból találhatunk példát. 1889 tavaszán Sepsimartonos község iskolaalapjának ellenőrzése nyomán 2734 forint (5468 korona) biztosítatlan kinnlevőség bukkant fel, a pénztáros, bizonyos Incze Zsigmond pedig nem mutatkozott együttműködőnek a probléma törvény szerinti rendezésében. A pénztárost ezért felfüggesztették az állásából, törvényhatósági bizottság által felhatalmazott tisztiügyész pedig az ingatlan vagyonát kebeleztette be a telekkönyvben a szóban forgó

²⁸ SÁL, Fond 9, 841. á., 1884/XIII/42 (1884/392); 844. á., 34. k., 1883. október 5. / 280. jkvp.; 37. k., 1884. március 21. / 65. jkvp.

²⁹ SÁL Fond 9, 844. á., 34. k., 1883. október 5. / 275. jkvp.; 35. k., 1883. december 6. / 368. jkvp.; 37. k., 1884. március 21. / 58. jkvp.; 38. k., 1884. augusztus 26. / 179. jkvp.; 40. k., 1884. december 30. / 412. jkvp.; 41. k., 1885. június 9. / 115. jkvp.;

47. k., 1887. december 29. / 452. jkvp.

³⁰ Uo., 17. k., 1879. július 6. / 193, 205, 212, 214. jkvp.

³¹ Uo., 48. k., 1887. június 24. / 146. jkvp.

³² Uo., 60. k., 1891. június 12. / 92. jkvp.

³³ Uo., 68. k., 1893. augusztus 14. / 294. jkvp.

³⁴ Uo., 68. k., 1893. augusztus 14. / 293. jkvp.

összeg erejéig. A pénztáros jó négy év múlva lépett ügyben: „én a községi iskolának adósa nem voltam, sem előjárója nem voltam, hanem mint községi pénztárnok és adógyűjtő” – szölte a panasza, egyúttal az igazi adóst is előkerítette, bizonyos Incze Gergely személyében, akinek a kezén volt a teljes kinnlevőség. A minden fél számára elfogadott megoldás végül az igazi adós ingatlanvagyonának jelzálogterhelése volt.³⁵ 1894 nyarán Zabola község került a közigazgatási bizottságban elnöklő főispán Potsa József célkeresztjébe, aminek előzményeire nincsenek adatok, de valószínűsíthető, hogy szolgabírói vizsgálódás előzte meg az inkriminált ügyet. A főispán kimutatást kért a községi tőkepénz adósairól, a válaszhoz mellékelte táblázat szerint a tőkeösszeg 12 650 forint (25 300 korona), ebből 700 forint (1400 korona) valamelyik kézdivásárhelyi és a kovásznai takarékpénztárban volt elhelyezve, a maradék pedig 69 magánszemélynél kamatra kiadva, legnagyobb összeg 1000 forint (2000 korona), míg a legkisebb 35 forint (70 korona). Jelzáloggal 42, két kezessel pedig 27 személy adóssága volt biztosítva. A következő két év alatt az alispán erős nyomás alatt tartotta az előjáróságot, aminek eredményeképpen 1895 januárjában már csak kilenc adósság volt rendezetlen, a többiek vagy visszafizették adósságaikat, vagy telekkönyvileg betábláztatták ingatlan vagyonukat – 1896 tavaszán pedig csak egy adóst kellett beperelni, 483 forint tőke és járulékai visszaszerzése okán.³⁶

Nagybaconban 1901 őszén a községi képviselő-testület határozata elleni folyamodás nyomán derült fény egy minden elemében szabálytalan kölcsönzésre, amelynek főbb mozzanatai túlmutatnak egy egyedi eseten. A testület nem a község saját tulajdonát képező, de általa kezelt, ún. *Kepemegváltási Alap*ból határozott 4000 forintot (8000 korona) kölcsönadni Zsigmond Bénéni jegyzőnek, amely határozatot az állami iskola igazgatója, Borbáth Vilmos támadta meg. A szóban forgó alap 1894-ben jött létre, amikor, közvetlenül az arányosítást megelőzően, a község a birtokossággal egyetértve úgy döntött, hogy egy nagyobb faüzletből származó összeget, 18 000 forintot (36 000 korona) a lakosok egyházi adójának kiváltására fordít, felekezetre való tekintet nélkül.³⁷ A fatömeg adásvételéből befolyt összeget az Erdővidéki Takarékpénztárnál helyezték el, ami ott hat év alatt 47 000 koronára gyarapodott. 1901-ben

a községi előjáróság ezt a betétet készpénzben a saját kezébe vette, anélkül, hogy arról tájékoztatta volna a törvényhatóságot. Hozzá kell tennünk, hogy a közbirtokosság, mint ennek a pénzalapnak a kezelésében közvetlenül érintett másik entitás akkor már létrejött, de az alapszabályának (amelynek az összeállításával a községi előjáróság volt megbízva) hiányosságai miatt a főispán nem emelte jogerőre, működését csak a községi előjáróság gyámsága alatt engedélyezte.³⁸ Minden tényező együtt volt tehát egy zavartalan visszaélésre. Az alispán kivizsgáltatta az iskolaigazgató panaszát, a főszolgabíró Zathureczky Kálmán jelentésével azonban nem volt elégedett, annak a községi előjáróság irányában tanúsított részrehajlása miatt további öt alkalommal ismételtette meg a helyszíni ankétot. Ezek nyomán kiderült, hogy a képviselő-testület által megszavaztatott határozatnak még számos rejtett részlete volt, a leglényegesebb, hogy a teljes összeget 13 személy osztotta fel egymás között, akik vagy a képviselő-testület tagjai voltak, vagy azok családtagjai, közeli rokonai. A harmadik kihallgatás alkalmával Nagy Ferenc bíró (apja 1720 koronát vett kölcsön) megtörni látszott, és elismerte a „kölcsönalap” zárt és belterjes jellegét, a jegyző pedig azzal mentegetőzött, hogy csak rövid időre szándékozott pénzt felvenni, annak visszafizetése után más lehetséges igénylők hozzáférést ígérve. A vallomásokból az is kitűnt, hogy jelzálog nem jött számításba, amint a főszolgabírónak az alispánhoz intézett ingerült kérdéséből is kiderül: „betábláztassam-e, avagy visszafizettessem-e a kepealapba?” A kepealapnak joggal gyanítható elsinkófalására szövegetett tervek végül füstbe mentek: a felvett pénzeket vissza kellett fizetni minden érintettnek, az időközben jobblétre szenderült jegyző örököseit is beleértve.³⁹ A kifogásolt epizód arról győzheti meg az utólagosan szemlélődőt, hogy a törvény rendelkezéseivel szembeeső és a törvényhatóság által nem helyeselt módon történő közületi hitelezés bevett gyakorlatnak számíthatott egy olyan településen, amelynek a háztartása egyébként soha nem esett különösebb kifogás alá, és talán ennek köszönhetően a figyelem is kikerült, csak panaszok nyomán került reflektorfénybe.⁴⁰

Illyefalva község előjárósága ellen 1904 nyarán emelt panaszt a megye tanfelügyelője, amiért az iskolai alap kamatait nem szolgáltatta be az állami iskola gondnokságának. Az iskolai alap régebbi idők-

³⁵ SÁL, Fond 9, 841. á., 1898/IV/66.

³⁶ Uo., 1896/XIII/7.

³⁷ Uo., 1909/5682.

³⁸ Uo., 1897/XXI/102; 1901/V/21.

³⁹ Uo., 1902/IV/8.

⁴⁰ A nagybaconi kepealap-saga epilógusa, hogy a visszafizetések kikényszerítése után a református lelkész, Benke Ferenc kér-

te a községet, hogy adják át egyházi kezelésbe az akkorra már 49 307 koronára növekedett összeget. Ebből az ortodox felekezetűek járandóságai átkerültek a saját egyházukhoz, majd a római katolikusok illetményeiért kardoskodó özv. Kapitány Kristófné közbenjárására, az őket illető 571 korona pedig a baróti római katolikus plébánia pénztárába folyt be. (Uo., 1909/5682.)

től fogva több forrásból tevődött össze, úgymint: 1. Gidófalvi-alap, 4000 korona (Gidófalvi Albert országgyűlési képviselővé választása alkalmával adományozta); 2. Lázár-alap, 665,84 korona (Lázár Mihály volt főispán adománya); 3. Nagyavasi-alap, 1797,06 korona (a község tulajdonát képező határrész határlékos kamatjaiból); 4. Székrézi birtokosság-alap, 8924,92 korona (Erdőeladás nyomán a birtokosság adománya); 5. Székrézi községi-alap, 6000 korona (Erdőeladás nyomán a község adománya); 6. Regálé-kötvény, 400 korona (a regálé-kárpótlás felosztása nyomán). Ehhez még kapcsolódtak kisebb adományozások, amelyeknek kamatai célzottan a tanulók jutalmazására voltak fordítandók. A századforduló előtt a község és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium megegyezett a községi iskola államosításáról. A szerződés úgy rendelkezett, hogy az akkor 22 220,82 korona értékű alapból 17 357,92 korona éves kamatait az állami iskola működésére fordítják, a maradék 4862,90 korona összeg kamatjaiból pedig a község az állami iskola épületének mindenféle javításait fedezi.⁴¹ Ugyanekkor esedékes volt az óvodának az állami kezelésbe vétele is, a község a kincstár javára a 8000 korona értékű óvodai alap kamatait ajánlotta fel.⁴² A községi előljáróság fenntartotta maga számára a jogot, hogy az alapok tőkéjét a saját belátása szerint fialtassa, ám miután sűrűsödtek a panaszkok az állami iskola gondnoksága részéről, hogy a nekik járó pénz csak töredékében folyt be, és az is rendszertelenül, a közoktatásügyi tárca elrendelte a 25 357,92 koronának az állampapírba fektetését. A kérdéses összeget azonban nem lehetett folyóvá tenni, mert mint kiderült, az előljáróság azt régebb óta házilag kezelte, a kinnlevőségek nem voltak jelzáloggal biztosítva, a visszafizetéshez pedig már nem lehetett nagy reményeket fűzni. Petke Ferenc jegyző öt éven keresztül igyekezett elkendőzni a valóságot, ami az államkincstár közvetlen érintettsége miatt hiú ábrándnak bizonyult.⁴³ A történet a községi bíró, az adószedő és a jegyző ellen hivatali sikkasztás vádjával lefolytatott fegyelmi eljárással ért véget, amelynek lezárta előtt a jegyző nyugdíjba menekült, a tetemes kár viszont nem térült meg maradéktalanul.⁴⁴

A felsorolt példák azt mutatják, hogy a visszaélések azoknak az alapoknak a kezelése körül lehetek gyakoribbak, amelyek közvetlenül nem a község tulajdonát képezték, hanem csak az önkormányzat gondjaira voltak bízva. A törvényhatóság, bár kiemelt figyelmet szentelt a községek éves költségvetéseire és számadásaira, csak ritkán követelte meg, hogy azokban részletesen feltüntessék a kezelt alapok

számvitelének minden mozzanatát vagy akár a pontos mérleget. A szabálytalan közületi hitelezésre tehát a dualizmus majdnem teljes időszakára találunk példát, és joggal feltételezhetjük azt is, hogy a valós esetek száma jóval nagyobb lehetett, mint az a hivatalos vizsgálatok nyomán felszínre került.

A törvényhatóság intése és a hitelintézetek hívó szava

A kereskedelmi hitelintézetek megjelenése és számbeli gyarapodása merőben új helyzetet teremtett a községi, illetve a községek által kezelt tőkék gyümölcsöztetése terén. A községek nehezedő felsőbb kontroll, a kikölcsönzések jogszerűségét vizslató figyelem nyilvánvalóan terheste ezt a fajta haszonyszerzési tevékenységet. Ugyanilyen mértékben, ha éppen nem fokozottabban a régi kinnlevőségek behajtása körüli bajok is nyomasztották az előljáróságokat, amiből kiutat sokaknak a csekélyebb jövedelmességű, ám jóval kevesebb nyűggel járó takarékpénztári betét jelentette. Ezen a ponton találkoztak a falusi önkormányzat és a megyei közigazgatás szándékai. Az 1880-as évek elején észlelhető a vármegye részéről egy erőteljesebb nyomás, amelynek célja, hogy a szóban forgó tőkepenzeket hitelintézetbe tereljék be, alapértelmezetten a Háromszéki Takarékpénztárba. A kinyilvánított oka ennek a lépésnek a behajthatatlan kinnlevőségek további feltorlódásának az elhárítása volt, vagyis a községek háztartásának megóvása a jövedelem-kieséstől. A későbbi példák alapján világossá válik, az alispáni hivatal valójában mérlegelt, hogy esetenként, ebből a szempontból mi az előnyösebb a községnek? A 6-8%-os kamat melletti nagyobb rizikó a behajthatóság körül, avagy a csekélyebb, de biztos 4-4,5%-os hozam? A háromszéki összkép ezen megfontolás alapján is színesebbé vált, azaz hogy egy adott település önkormányzatának mekkora mozgáster volt megengedhető a felsőbb hatalom részéről. Megfigyelhető továbbá, hogy a vármegye mindeneke előtt azokat az újonnan létrejött tőkéket igyekezett becsatornázni a kereskedelmi takarékpénztárakba (az éves költségvetési többletből képződöttteken kívül), amelyek törzsvagyontárgy eladásából vagy közigazgatási felsőbb utasításra, a lakosság egyéni hozzájárulásából jöttek létre. A jog szerint a birtokosságok tulajdonát képező, de jogerősen azoknak még oda nem ítélt tőkéket (Bodza-alapok, államkölcsön-alapok), amelyeknek csak haszonélvezője volt a polgári község, többnyire békén hagyta ilyen szempontból a felsőbb hatalom,

⁴¹ SÁL, Fond 9, 859. á., 1908/III/885.

⁴² Uo., 1909/III/1158; SÁL, Fond 9, 844. á., 81. k., 1897. június 12. / 198. jkv.

⁴³ SÁL, Fond 9, 859. á., 1909/III/68.

⁴⁴ Uo., 1910/XI/513.

csak a jelzáloggal való biztosításra szorították rá (kivétel azonban ezen a téren is megfigyelhető). Ennek a törekvésnek szemléletes példája Étfalva és Zoltán községek 1881-es számadásainak felülvizsgálata, amikor a törvényhatósági bizottság arra utasította a községeket, hogy a szegényalapok tőkéjét, amelyek rendkívül csekély összeget képviseltek, mindeztől a Háromszéki Takarékpénztárba helyezték el. Hogy érzékelhetőek legyenek a mértékek és arányok: Zoltán szegényalapjából addig 12 forint (24 korona) volt magánszemélyeknek kölcsönadva, 20 forint (40 korona) pedig már takarékpénztári betétben volt. Étfalván pedig ez 48, illetve 45 forintot (96/90 korona) tett ki.⁴⁵

A takarékpénztári betéthez vezető úton számításba kell venni magának az intézménynek a meglétét, illetve annak hívó szavát is. Háromszéken az első kereskedelmi takarékpénztárt Kézdivásárhelyen alapították, 1870-ben, és majd két évvel később kezdte el működését.⁴⁶ Ugyanabban az évben Háromszék közgyűlése javasolta, hogy a közelmúltban visszaszolgáltatót székely határőri vagyont adják el, az adásvételtől származó összegből pedig alapítsanak egy takarékpénztárt Sepsiszentgyörgyön. A belügyi tárca azonban óvatosságra intett: „a szék tulajdonába bocsájtott volt székely határőrezredek épületeinek és telkeinek elárúsítása csak akkor történhetik meg, ha az államcélokra szükséges épületekre nézve a fennfor-

gó tárgyalások be lesznek fejezve.”⁴⁷ A szék vezetése végül lemondott az ügyletről, a határőrségi vagyon egy részét felosztották a jogosult családok között, az ingatlanokat saját hatáskörében kezelte a megyei iskolaalap javára, a takarékpénztár pedig végül polgári kezdeményezésre jött létre, 1876-ban.⁴⁸ A takarékpénztárak igazgatóságai közvetlenül a közösségi pénzalapok kezelőit is megszólították, például 1886-ban, nem sokkal az alapításuk után a Baróti Takarékpénztár és az Erdővidéki Takarékpénztár fordult Háromszék vármegye alispáni hivatalához „a megyei és árvai pénzalapokból egy megfelelő összegnek olcsó kamat mellett a takarékpénztárnál elhelyezése iránt beadott kérésé[vel]”. Előbbinek az igényét a törvényhatósági bizottság visszautasította, egy inkább önkényes és ürügykereső, mintsem jogszabályokkal alátámasztható indoklással: „Miután ezen intézet részvényei nem névre szólnak, s ennél fogva nem nyújt személyes felelősséggel járó biztosítékot, kérésével elutasítandó.”⁴⁹ A másik hitelintézet imperatívusza viszont célba ért, a testület teljesítette az óhajt, ám joggal feltételezhető, hogy ez esetben nem csupán a névre szóló részvényeiben rejtett a siker titka, ugyanis a takarékpénztár protekciót élvezhetett, az alapításánál ott bábáskodtak a főispán, illetve a vármegyei hivatali apparátus más erős emberei is.⁵ A takarékpénztári igazgatók megkeresései hamarosan a községek szintjére is eljutottak.

Takarékpénztárak Háromszék vármegyében

település	név	alapítva
Kézdivásárhely	Kézdivásárhelyi Takarékpénztár Rt. Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1876. december 21.	1872
Sepsiszentgyörgy	Háromszéki Takarékpénztár Rt. Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1876. december 21.	1876
Barót	Baróti Takarékpénztár Rt. (alapítva Erdővidéki Népbank mint szövetkezet néven) Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1882. április 6; 1883. június 24.	1882
Illyefalva	Illyefalvi Népbank Szövetkezet (a Háromszéki Takarékpénztár fiókjává vált) Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1883. április 19; 1908. szeptember 13.	1883
Kézdivásárhely	Kézdivásárhelyi Kisegítő Takarékpénztár Rt. Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1885. június 21.	1885

⁴⁵ SÁL, Fond 9, 844. á., 29. k., 1882. október 6. / 262, 266. jkvp.

⁴⁶ SÁL, Fond 8, 910. á., 30. k., 1870/7051; 31. k., 1871/573, 2087, 2614. ikt; Fond 9, 844. á., 22. k., 1880. december 28. / 392. jkvp.

⁴⁷ SÁL, Fond 8, 910. á., 37. k., 1870. szeptember 6. / 44; 1870. december 6. / 11, 32; 1873. november 12. / 82. jkvp.

⁴⁸ BODOR Tivadar 1901, 3–19.

⁴⁹ SÁL, Fond 9, 844. á., 44. k., 1886. június 16. / 64. jkvp.

⁵⁰ Uo., 44. k., 1886. június 16. / 65. jkvp.

Barót	Erdővidéki Takarékpénztár Rt. Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1885. június 18.	1885
Kovászna	Kovásznai Takarékpénztár Rt. Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1892. július 31.	1892
Árkos	Sepsi-Árkosi Takarékpénztár Rt. Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1892. július 31.	1892
Bölön	Bölöni Takarékpénztár Rt. Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1895. január 3.	1894
Kisborosnyó	Fillérbank Takarékpénztár és Hitelintézet Rt. (alapítva Kisboronyói Fillérbank Takaré- és Hitelszövetkezet néven) Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1896. május 14; 1912. május 23.	1896
Uzon	Uzoni Takarékpénztár Rt. Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1898. május 29.	1898
Bükszád	Bükszádi Takarékpénztár Rt. Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1899. február 16.	1898
Nagybacon	Nagybaconi Takarékpénztár Rt. Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1904. szeptember 11.	1904
Nagyborosnyó	Nagyborosnyói Népbank Rt. Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1910. augusztus 21.	1910

A pénzkölcsönzéssel saját akaratából első között Zágón község igyekezett felhagyni, 1880-ban. Joggal feltételezhető, hogy az újabb viszonyok között a pénzalap kezelése már inkább bosszúságot jelentett az eljárásának, így a mérsékelt kamatot ígérő takarékpénztári betét mellett döntöttek – bár a képviselő-testületi határozat indoklásában ennél eufemistikusabban fogalmaz: „a községnek, mint ilyennek, továbbá a birtokosságának és a különböző hitfelekezetű egyházaknak is kisebb-nagyobb tőkéje van a községi lakosoknál előhelyezve. Ezen pénzkezelés legtöbb esetben a lakosságnak az elszegényedésére szolgál, jelesen a tőke biztosítékul szolgáló ingatlan értékcsökkenését vonja maga után. Ehhez képest tehát a községi tőkék jövőben biztos jövedelmezetés céljából állampapíroknak bevásárlása vagy takarékpénztárba helyezés útján kezelendők.”⁵¹ A hozzá hasonló nagyközségek általában több pénzalapot is kezeltek párhuzamosan, a képviselő-testületek akkoriban hoztak határozatot, hogy ezek közül melyiket teszik be takarékpénztárba, illetve melyik marad házi kezelésben. Például Bikfalva öt külön kamatozó tőkéket igazgatott: magtárat, birtokossági, kocsmajog- és

szegényalapot, illetve a községi háztartás tartalékalapját, Az 1880. évi számadása szerint előbbi négy házi kezelésben működött, azaz helyi lakosoknak kamatra volt kiadva az odatartozó pénz, az utóbbinak nagyobb része a Háromszéki Takarékpénztárnál szerepelt betétként, a lakossági kinnlevőség csak töredéket képviselt, azok a régebbi, addig még vissza nem fizetett kölcsönpénzek voltak.⁵²

Jellemző ugyanakkor erre az időszakra a felsőbb nyomásnak egy másik megnyilvánulási formája, amikor a vármegye közgyűlése több községet utasított arra, hogy a folyó (az 1879. évitől kezdődő) számadás szerinti pénztári maradékot takarékpénztárba helyezték el – például Kökös és Maksa esetében –, míg a meglévő pénztőkék többségét az illetékes községek továbbra is saját kezelésben, a lakosságnak immár szabálykövető módon kikölcsönözve faltatták.⁵³ A takarékpénztári betétet Maksa annyira kézenfekvőnek találta, hogy két év alatt minden kinnlevőségét behajtotta, és a teljes összegnek takarékpénztári elhelyezéséről döntött.⁵⁴ Barót 1880. évi számadása szerint jelentős összeg volt a lakosoknál kihelyezve, ám a vizsgálatból nem derült ki sem a tőke, sem az

⁵¹ Uo., 20. k., 1880. június 22. / 214. jkvp.

⁵² Uo., 24. k., 1881. augusztus 24. / 272. jkvp.

⁵³ Uo., 20. k., 1880. június 22. / 234; 1880. december 29. /

516. jkvp.

⁵⁴ Uo., 34. k., 1883. október 5. / 271. jkvp.

éves hozam pontos összege, aminek tisztázását követelte a törvényhatósági bizottság, ugyanakkor a nem kamatoztatott pénzeknek takarékpénztárba utalását, bár nem direkt módon, de javaslatba hozta: „Végre, miután a számadások lezárásával tetemes összeg pénztári készlet mutatkozik mindig akívül, hogy ily tetemes összegnek hevertetése iránt szükségesség forogna fenn, ezen eljárása az előljáróság- és képviselő-testületnek helytelen gazdálkodását tünteti fel.”⁵⁵ A költségvetési többletbevételeknek hosszabb-rövidebb időre pénztáratbevaló terelésének ideáját, úgy tűnik, általában kedvezően fogadták az önkormányzatok, mert az 1880-as évek elejétől kezdődően már önjáróan működött a rendszer – aminek az lehetett az oka, hogy a le nem kötött takarékpénztári betétet könnyebben folyóvá lehetett tenni, mint behajtani a falustárstól a tartozást. Ezen a téren az évtized végén ennek csak a könyveléstechnikai részleteinek a korrigálása volt szükséges, amit Illyefalva község 1888. évi költségterve példáz: annak a községi képviselő-testület által megszavazott változatában a rendes kiadások között, „tőkésítés” jogcímen szerepelt 1200 forint (2400 korona), amire a törvényhatósági bizottság csak azzal a feltétellel adta áldását, ha „többlet” tétel közé sorolták át.⁵⁶

A századfordulót megelőző évtizedben csúcsra járatott arányosítások a törvényhatóságot újabb kihívások elé állították a községi tőkepénzek feletti kontroll tekintetében is. Már a korábbi évtizedekben fellángolt a vita egyes községekben a különböző vagyontárgyak (erdő, legelő és tőkepénzek) és kiváltságjogok (regálé) jövedelmeiről a községi előljáróság (és képviselő-testület), illetve a jogi személyiséggel még nem rendelkező birtokosság között. Ezek a sűrűlódások azonban inkább csak kivételeknek tekinthetők, általában konszenzus volt a két entitás között, ami nagyban a személyi átfedésekből is származtatható. A politikai község pénzügyi érdekeit szem előtt tartó felettes hatalmi szerv kezébe a jogalkotás hathatós eszközt adott, amikor az 1871-es, majd 1886-os törvényben arról rendelkezett, hogy minden korábbi jövedelme csorbítás nélkül fenntartandó.⁵⁷ Az alispáni hivatal, a közigazgatási bizottság és a közgyűlés mindig ehhez a paragrafushoz nyúlt, amikor egy-egy jószág disputa tárgyává vált. Az arányosításra vonatkozó jogszabályok ezzel az elvvel szembementek, és ha maga az eljárás még nem is adta a közbirtokosság, illetve az ún. kiszakító birtokosok kezére a korábban

azok hozzájárulásából létrejött pénzalapokat és a regálé-kárpótlásból származó tőkét, borítékolható volt, hogy polgári peres eljárásban ez fog bekövetkezni. A megyei közigazgatási apparátus mindennek a tudatában volt, és ezek szerint kereste az egyensúlyt akkor is, amikor nem teljesen községi törzsvagyonnak elkönyvelhető javak eladásából származó pénzügyi összegek sorsáról döntött. A tulajdonjog körüli bizonytalanságban a községek bevételi forrásainak a megőrzése volt az első számú cél, ebből a szempontból pedig az alispáni hivatal főleg a faeladásokból keletkező tőkéken tartotta rajta a szemét, míg az évtizedekkel korábban keletkezettek esetében nagyobb mozgásteret engedélyezett az előljáróságoknak, amint azt már említettük. Az újonnan halmozódott tőkének útja többnyire a takarékpénztárakba vezetett, ezek számának a gyarapodása miatt pedig akkor már nem a Háromszéki Takarékpénztár számított az egyetlen választási lehetőségnek, hanem a területileg a legközelebbi lett a vezérlőelv. Ilyen szempontból számos eklatáns példával találkozhatunk. Százajta község 1891-es számadásának vizsgálata nyomán utasították a faeladásból bevételezett 4500 forint (9000 korona) takarékpénztárba helyezését, ami azonnal meg is történt maradéktalanul.⁵⁸ A törvényhatósági bizottság önmérsékletre is intett több falusi önkormányzatot, amikor azok bátrabb kézzel nyúltak az arányosítás tárgyát képező vagyontárgyak haszná felé, ám amikor a szükség megkívánta, a testület nem hezitált nagyobb darabokat is kicsípni onnan, a község javára. Például 1894-ben Dálnoknak adtak zöld utat, hogy 5000 forintot (10 000 korona) egy hitelintézettel fennálló tartozás kiegyenlítésére fordítson.⁵⁹ Továbbá, a korábbi nagy adósságokat felhalmozó és emiatt a vármegyei számvevőség gyámsága alatt levő Polyán község minden faeladásból származó bevétele (másokkal együtt) ennek az adósságnak a törlesztésére ment, éveken keresztül.⁶⁰ A prezentált két kivételtől eltekintve tehát az alapelv az újonnan felhalmozódott tőkének a pénztáratbevaló terelése volt, azzal a nyilvánvaló céllal, hogy a hozam a község folyó bevételeit gyarapítsa, a lehető leghosszabb ideig – kivételezésre csak az igen szorongatott helyzetben lévőeknek adódott lehetőség. Az olyan természetű együttműködést az önkormányzat és közbirtokosság között, amilyen a korábbiakban sűrűn előfordult, az arányosítás után már nem szorgalmazta, és nem is támogatta a felsőbb hatalom, akkor sem,

⁵⁵ Uo., 24. k., 1881. augusztus 24. / 279. jkvp.

⁵⁶ Uo., 50. k., 1887. december 29. / 318. jkvp.

⁵⁷ CJH, 1871. évi XVIII. törvénycikk a községek rendezéséről. 104§: „A község vagyonának oly nemű jövedelmei, melyek eddig is a község kiadásainak fedezésére fordítottak, ezentúl is mindenekelőtt ezen célra fordítandók.” 1886. évi XXII. törvény-

cikk a községekről. 111§.

⁵⁸ SÁL, Fond 9, 844. á., 65. k., 1892. október 14. / 452. jkvp; 841. á., 1893/XIII/317.

⁵⁹ SÁL, Fond 9, 844. á., 71. k., 1894. június 12. / 123. jkvp.

⁶⁰ Uo., 62. k., 1891. december 29. / 571. jkvp; 841. á., 1893/XIII/9.

ha a település szintjén kezdeményezés mutatkozott. Példa erre Illyefalva esete, ahol a község és a közbirtokosság egyfajta konzorciumot próbált létrehozni, amelynek célja a közteher-mentesítés lett volna. Egy közös kasszába terveztek befolyatni az erdőeladásból 24 000 forintot (48 000 korona), továbbá a regálé-kártalanítási kötvények, illetve a jövőbeni ingatlaneladásokból származó pénzek is ott halmozódtak volna. Ezek kamatjövedelmeit pedig a birtokosság földadójának a befizetésére és a községi háztartás támogatására tervezték fordítani – tegyük hozzá, az arányosítás előtti berendezkedés ment volna tovább. A megye közgyűlése viszont megtagadta a jogerőre emelését, indoklása szerint: „a község tulajdonát képező törzsvagyona jövedelmét a községi törvénnyel ellenkezőleg magáncélra kívánja fordítani.”⁶¹ A két entitás elkülönülése tehát visszafordíthatatlan, a községet is érdeklő pénzeket pedig jobb, ha nem a régi falusfelek közelében hagyják, hanem egy erre a célra létrejött hitelintézet kezeli.

Az alacsony likviditással rendelkező vidéki takarékpénztárak és hitelszövetkezetek meglehetősen korán szemet vetettek a községek által kezelt tőkére, a betétek, illetve üzletész bevonásának előkészítése pedig feltehetően informális csatornákon zajlott. Ezeknek a pénzintézeteknek a vezetői személyesen keresték fel az előjárókat, és tették meg nekik üzleti ajánlataikat, első körben legalábbis. Az eseményekről írásos feljegyzés általában nem történt, de az a tény, hogy az alapítások utáni fél évtized alatt elszaporodtak a szóban forgó pénzek sorsát illető községi képviselő-testületi határozatok, ezek többsége pedig a közelebb eső hitelintézetekbe történő áthelyezésről szóltak, az előzetes ajánlattételek és egyezkedések megtörténését igazolják. Ritkábban formálisan és átláthatóan is történt érintkezés, mint például a már említett baróti takarékpénztárak, vagy később az Illyefalvi Népbank Szövetkezet, illetve a Kisborosnyói Fillerbank Takaré- és Hitelszövetkezet esetében, amelynek további mozzanatai is ismertek.

Illyefalva község jegyzője a képviselő-testület 1894 februárjában tartott ülésén jelezte, megkereste őt a helyi népbank vezetősége, hogy a község saját tőkepénzéből bizonyos összeget kamatozás céljából ott helyezzenek el. Kedvezőbb kamatról nem esett szó, és egyéb indokot sem hozott fel a jegyző, az ötlet elnyerte jelenlévő képviselők tetszését, és azonnal egyetértettek, hogy a Háromszéki Takarékpénztárban lévő 20 000 forintnyi (40 000 korona) betét-

ből kivonnak 5000 forintot (10 000 korona), és azt a helyi intézetbe helyezik el, csupán azzal a kikötéssel, „hogy a kamatozás a felmondás napjától itt már megkezdődjék.” Az alispán elsőre csak az egyik betétkönyvön lévő 2300 forint (4600 korona) kivételét hagyta jóvá, azonban ez nem bátortalanította el az előjáróságot, két hónappal később még 2000 forintot (4000 korona), újabb két hónap elteltével pedig további 1500 forintot (3000 korona) helyeztek át. Az eljárás meghozhatta László Lukács bankigazgató étvágát is, mert a történetek után pontos instrukciókkal látta el az előjáróságot: „Helybeli népbankomnál pénzsükség állván be, teljes tisztelettel kérem úgy intézkedni, hogy folyó hó [június – N. B.] 23-án Illyefalva község pénzalapjából a Háromszéki Takarékpénztártól 500 frt. népbankomban átszármaztassék.”⁶² A történet epilógusa, hogy a századforduló után a Háromszéki Takarékpénztár abszorbeálta az illyefalvi intézetet, így az az előbbinek fiókjává vált, ezzel pedig a betét visszaáramlott oda, ahonnan elindult.⁶³ 1910-ben a Marosvásárhelyen alapított Agrár Takarékpénztár sepsiszentgyörgyi fiókja 4,2% kamatot plusz az arra kivetett tőkekamat-adó fizetését ajánlotta a községnek. Az előjáróság ezt el akarta fogadni, ám a bankigazgatóból takarékpénztári fiókvezetővé visszalépett László Lukács (aki a községi képviselő-testületnek is tagja volt) hatékonyan agitált ellene, és végül a jegyző által javasolt kompromisszum (a másfélszázezer korona körüli összeg fele maradjon a helyén, másik fele pedig az Agrár Takarékpénztárba menjen) végül nem valósult meg.⁶⁴ Három évvel később a község kézhez kapta az egy bő évtizeddel korábban nyélbe ütött tölgyfaüzletből származó, mintegy félszázezer korona összeget is, amit addig a háztartási egyensúly megbomlása miatt a vármegye központi pénztára kezelt. A községi képviselő-testület ezúttal is ugyanúgy döntött, a fele-fele részek külön elhelyezését határozta el az azonnal felhasználandó pénznek levonása után fennmaradó összegnek. A törvényhatósági bizottság ezúttal azzal az indokkal utasította el az előterjesztést, hogy az nem respektálta a Belügyminisztérium egy újabb keletű (bizonyára a községek által kezelt tőkepénzek iránti verseny elharapózása miatt hozott) rendeletét, mely megkövetelte mindkét pénzintézeti írásos ajánlat csatolását, illetve útmutatásként közölte, hogy csak az előnyösebb ajánlat elfogadható (a község nyilatkozata szerint mindkét takaréknál 5,5% kamatot ígért).⁶⁵

⁶¹ SÁL, Fond 9, 844. á., 69. k., 1893. október 14. / 531. jkvp.

⁶² SÁL, Fond 9, 841. á. 1894/XIII/103.

⁶³ SÁL, Fond 9, 844. á., 130. k. 1909. január 30. / 38. jkvp.

⁶⁴ Az Agrár Takarékpénztár Rt. alapításáról lásd NAGY Botond 2021, 289. A tőkeelhelyezés körüli vitát lásd SÁL, Fond 9, 841.

á., 1910/ 3580; 844. á., 134. k., 1910. április 29. / 216. jkvp; 1910. július 15. / 249. jkvp.

⁶⁵ SÁL, Fond 9, 841. á., 1902/XIII/4; 844. á., 142. k., 1913. december 16. / 616. jkvp.

A kisborosnyói hitelintézetnek az igazgatósága az alapítás után három évvel, 1899 februárjában lépett, hogy tőkét vonjon be Bodzaforduló, Bodzavám és Szitabodza községekből: „Indítványoztatik, hogy mivel a három Bodza községből ez idő szerint 310 Bodza-fordulói, bodzai-vámi és szita-bodzai (oda való) lakos 45 907 Krn. értékig vette igénybe hitel-szükségletének pénzügyintézetünket, a három község képviselő-testülete felhívandó lenne, hogy tőkepénzeit 5% kamat mellett intézetünknel helyezze el, mivel máskülönben nem lennének képesek az odavaló lakosoknak még további hitelt is nyújtani.” Joggal feltételezhető az előzetes informális egyezség, mivel előbbinek az igazgatósági ülését – ahonnan a felhívás kiment – négy nappal megelőzte Szitabodza képviselő-testületének a határozata, amely a felhívásra válaszul, annak kívánalmai szerinti eljárást helyezett kilátásba: „Minthogy Kézdivásárhely nagyon messze van, a községnek sok kiadásba kerül a %-ok előírása, s a netáni betétek eszközlése, képviselő-testületünk ezen kamatozó tőkének rendes időbeni felmondása mellett, onnan kivonni és a kisborosnyói takarékpénztárba elhelyezni határozta.” Az alispáni hivatal nem akadékoskodott az időpontok körüli anomálián, azonnal jóváhagyta a 2117 forint (4234 korona) vonatkozó kérést.⁶⁶ Bodzavám képviselő-testülete a kisborosnyói hitelintézet igazgatóságával egy napon ült össze, itt a jegyző vezette fel a határozati javaslatot, ami szintén előzetes egyeztetést sejtet: „a község tőkepénzeit, részint azon okból, hogy Sepsz Sztgyörgy távol van, részint pedig azért, hogy Kisborosnyón 5% fizettetik a betétek után, míg jelenleg 4,5%-ot kap, célszerű volna a kisborosnyói takarékbba elhelyezni.” A község, ismeretlen okból kifolyólag csak év végén terjesztette fel a határozatot az alispánhoz jóváhagyásra, aki név szerinti szavazattal a határozat újbóli meghozatalára utasította a falusi képviselőt.⁶⁷ Úgy tűnik, az alispán készségesebbnek mutatkozott, amikor a kézdivásárhelyi hitelintézetekből való betétek kivételéről volt szó, a Háromszéki Takarékpénztár betétje erősebb közigazgatási védelem alatt állt ilyen szempontból (minden bizonnyal a kivonási kísérletek elharapózása miatt), Bodzavám előjáróinak pedig lehetett némi sejtelmük erről, amikor halogatták kikérni a jóváhagyást. A törvényhatósági bizottság elé terjesztett ügy végül nem kapott zöld utat, az indoklás szerint azért, mert a kisebb hitelintézet képtelen lett volna egyben visszafizetni 6490 koronára rúgó összeget, ha a példának felhozott esetleges községház-épít-

kezés alkalmával erre sor került volna. Mindezt olyan körülmény között, hogy éves többletösszegeből, illetve a lakosok egyéni hozzájárulása által felhalmozódott tőkére volt szó, amely nem minősült törzsvagyonnak, így elvileg a község vezetésének szabadabb keze kellett volna legyen.⁶⁸ Bodzaforduló a pénzei mozgatásával nem törődött: vagy a hitelintézet imperatívusza hagyta hidegen, vagy a közigazgatási eljárás nehézségei készítették erre. 1902-ben a három település egyesült, Magyarbodza község elnevezéssel, az összeolvadt készpénzvagyong akkor három helyen hevert, – a Háromszéki Takarékpénztárnál, a Kovásznai Takarékpénztárnál és a Kisborosnyói Fiókbank Takarékpénztárnál – ahonnan hamarosan a Nagyborosnyó Községi Hitelszövetkezethez folyt át, majd újabb néhány év elteltével az Agrár Takarékpénztár sepsiszentgyörgyi fiókja tett olyan ajánlatot a községnek az akkor 22 000 koronát kitevő összegnek kamatoztatására, amelyet a törvényhatóság is ellenvetés nélkül helybenhagyott.⁶⁹

Nyilvánvaló, hogy létezett egy konszenzus a község és a vármegye képviselői között, hogy a helyi takarékpénztárak számának gyarapodása nyomán, az addig alapértelmezett Háromszéki Takarékpénztárban lévő községi betétek átvándorolhatnak azokba, amelyek területileg közelebb esnek a településhez, vagy teljes átfedés van. Hozzá kell tennünk, hogy a legtöbb vidéki alapításnál ott bábáskodott a Háromszéki Takarékpénztár Rt., jelentős mértékben birtokolta ezek részvényeit is, így erősek voltak a kapcsolatok, ha formálisan nem is minősült ez fiókrendszernek. Az ezek versenytársainak minősülő vidéki takarékok nem egyszer hátrányt szenvedtek (különbféle formai hibákra hivatkozva), amikor az alispáni hivatalban vagy törvényhatósági bizottságban döntés született arról, hogy egy község hova helyezi el a pénzeit. Ebből a szempontból eklatáns példa Köröspatak esete, amely másfél évig viaskodott a vármegyei közigazgatással, míg 14 012 korona összegű Bodza-alapját és regálé-kártalanításból származó pénzt kivonhatta a háromszéki takarékból és elhelyezhette azt az árkosiban. A település a megyeszékhely vonzáskörében helyezkedett el, a helyváltoztatás önmagában nem járt nagy előnnyel, az előljáróság és képviselő-testület mégis hajlandó volt az egyre burjánzó felsőbb utasításoknak eleget tenni, míg célját elérte.⁷⁰ Az ellentmondások és kivételes esetek dacára a területiség elve markánsan körvonalazódik akkor is, amikor a község régebb óta meglévő, saját maga kezelte, illetve újab-

⁶⁶ SÁL, Fond 9, 841. á., 1899/XIII/207.

⁶⁷ Uo., 1900/XIII/48.

⁶⁸ SÁL, Fond 9, 844. á., 90. k., 1900. április 20. / 92. jkv.

⁶⁹ A három község egyesítését és Magyarbodza létrejöttét lásd NAGY Botond 2022. A pénzbetétek kivonására és újbóli elhe-

lyezésére vonatkozóan lásd SÁL, Fond 9, 844. á., 101. k., 1903. július 14. / 209. jkv; 122. k., 1907. július 19. / 269. jkv; 841. á., 1907/ 6043.

⁷⁰ SÁL, Fond 9, 841. á., 1903/1807; 844. á., 102. k., 1903. október 13. / 343. jkv.

ban keletkezett tőkéit származtatta át a helyi takarékpénztárba. Ugyanakkor ennek a szempont-értvényesítésnek kényes az egyensúlya, az üzleti vetélytársak – esetenként egymásra licitáló – hívó szava gyakran felülírta ezt.

Az eddigiek alapján megállapítható, hogy 20. század első évtizedében a község gondjaira bízott pénzek jelentős hányada hitelintézetekbe, ezen belül pedig takarékpénztárakban volt elhelyezve kamatozás céljából, legyen szó községi törzsvagyont képező tőkéről, folyó pénztári maradékról, valamilyen konkrét céllal létesítette, lakossági egyéni hozzájárulást feltételező alapról, valamint olyanról, amelyre az önkormányzat nem formálhatott tulajdonjogot. Ezzel magyarázható az a jelenség, hogy több olyan községnek, amely az átlagosnál jobb anyagi helyzetben volt, és a korábbi évtizedekben törvényhatósági jóváhagyást feltételező képviselő-testületi határozatot hozott a pénzalapok sorsáról, nincs akkortájt olyan természetű ügye a vármegye közgyűléséhez vagy alispáni hivatalához terjesztve, a folyó költségtervekben és zárszámadásokban azonban szerepelnek a kamatjövendelmek összegei. Jelentős a száma viszont azoknak a községeknek is, amelyeknek vagyoni leltárából korábban hiányzott, vagy jelentéktelen volumenű volt a kamatozó tőke tétel, a századforduló körül pedig bekapcsolódtak a tőkehalmozásba. Ezek előfordulási arányait tekintve ki kell emelnünk az Orbai járást, ahol a közepes- és kisközségek majdnem mindegyike ide sorolható. Például Papolc és Csomakörös községek az 1911. év elején hoztak határozatot pénzeik sorsáról. Előbbi egyöntetűen a Kovásznai Takarékpénztárat preferálta, utóbbi a közteher-megváltási alapját ugyanide, az összes többit az Agrár Takarékpénztár sepsiszentgyörgyi fiókjába helyezte el – ám a későbbiekben képződött tőkéjét jobbnak látta a kovásznai takarékbba betenni.⁷¹ Az egy körjegyzőséghez tartozó Haraly, Hilib, Imecsfalva és Székelypetőfalva községekben ez idő tájt többnyire a területiség elve érvényesült a tőkéik elhelyezése során. Imecsfalva hét alapjának összege 6723 koronát tett ki, ez mindeztől a Kézdivásárhelyi Takarékpénztár betétalapját gyarápította. Hilibnek két, összesen 18 803 koronára rúgó alapja ugyanannak a takaréknak két betétkönyvében szerepelt, további öt alapjának 905 koronája pedig a Kézdivásárhelyi Kisegítő Takarékpénztárén. Székelypetőfalva a Kovásznai Takarékpénztárban 5411 koronát, a Kézdivásárhelyi Takarékpénztárban 589 koronát fialtatott. Haralynak e két hitelintézetnél vezetett számláján 8332, illetve 363 korona

volt, ezen a településen azonban a község továbbra is kölcsönöket nyújtott a lakosságnak. Például a tenyészbikaalap mintegy 300 koronát tett ki, ami egészében a helyi lakosoknak volt kiadva, sőt a képviselő-testület akkor döntött hasonló céllal az iskolaalap sorsáról is, amely addig a kovásznai takarékb betétjén szerepelt: „felmondandó, és a számadási vizsgálat során tett észrevétel értelmében elhelyezendő az 5%-os iskolai pótdó megváltási alapról, mely kötvények mellett van 8%-os kamatra, kifogástalan fizető kezesek jóállása mellett, vagyonos haralyi lakosoknak kiadva.”⁷² A vármegye közgyűlésének figyelme lankadt lehetett, amikor erre, a községi törvény rendelkezéseit sértő határozatra áldását adta, néhány hónappal korábban viszont elakasztott egy Székelypetőfalváról érkezett, éppen amiatt, mert az két kezessel és nem jelzáloggal volt biztosítva.⁷³ A felsoroltak alapján egy általánosabb jellegű megállapítás ezen a helyen is megejtethető: a községek által nyújtott hitelek továbbra is, a nagy háborút megelőző évben is gyakorlatban voltak (bár erre a kereslet egyre szűkült), bár hovatovább a jelzálog lett a rendszer, kivételként a kezességgel történő hitelbiztosítás is felbukkant.

A takarékpénztárakban elhelyezett községi pénzeknél tehát általában a területiség vált a vezérlő elvvé, amit világosan kifejez Bita esete is. Ezt a falut 1913-ban egy közigazgatási területi kiigazítás keretében elcsatolták a Kézdi járástól, és a Seps-i járás részévé tették, a községi képviselő-testület pedig azonnal szükségét látta, hogy a kézdivásárhelyi takaréknál vezetett számláját felszámolja, és a kivont 13 494 koronát az Agrár Takarékpénztár sepsiszentgyörgyi fiókjánál helyezze el. Indoklásuk ellen a megye nem emelt kifogást: „a község a seps-i járáshoz csatoltatván be, így az érintkezés Sepsiszentgyörggyel gyakoribb, és a pénzkezelés előnyösebb.”⁷⁴ A takarékpénztárak közötti verseny a községi betétekért világosan az Agrár Takarékpénztár fiókjainak a megnyitásával parázslott fel. Ez az intézmény meglehetősen aktívnak mutatkozott, feltehető, hogy a megye területén minden előjáráságot megkönyékeztet az ajánlatával, amire viszont egy részüktől bizonyosan nem kapott választ. Ennek egyik oka az lehetett, hogy főként a kisebb tőkevagyonnal rendelkező települések előjárói ragaszkodtak a területiség elvéhez, vagyis nem érte meg a megyeközpontba járni a remélhető csekély plusznyereségért. A nagyobb tőkével rendelkezőknek pedig mérlegelniük kellett, hogy a közigazgatási apparátus védelme alatt álló Háromszéki Takarékpénztár elengedi-e a betétet, vagy sem. Az agrártakarékb

⁷¹ SÁL, Fond 9, 841. á., 1911/7946, 1912/5632; 844. á., 136. k., 1911. január 16. / 36. jkvp, 137. k., 1911. július 15. / 438–439. jkvp, 140. k., 1912. július 13. / 301. jkvp.

⁷² SÁL, Fond 9, 841. á., 1913/11054; 844. á., 142. k., 1913.

október 18. / 564, 571, 572, 573. jkvp.

⁷³ SÁL, Fond 9, 844. á., 141. k., 1913. április 26. / 160. jkvp.

⁷⁴ Uo., 142. k., 1913. október 18. / 450. jkvp.

1912-ben Kézdivásárhelyen is fiókot nyitott, majd lépéseket tett a községi pénzek bevonására. A jelentős tőkeállománnyal rendelkező Kézdiszentlélek azonnal válaszolt a felhívásra, az addig fele-felerészben a Kézdivásárhelyi Takarékpénztárnál és a Kézdivásárhelyi Kisegítő Takarékpénztárnál elhelyezett, 96 000 koronát kitevő erdei alapja kivételéről és az agrártakarék fiókjához történő újbóli elhelyezéséről hozott határozatot. A törvényhatósági bizottság ezt nem hagyta jóvá, fellebbezés nyomán viszont a belügyminisztérium a község javára döntött, a válaszában arra is rávilágítva, hogy a vármegyei közigazgatási apparátus helytelenül járt el ilyen ügyekben, illetve az sugallja, hogy rendszerint a közgyűlés is szabálytalan határozatokat hozott: „[a harmadik pénztáratnál való elhelyezés – N. B.] nem tekinthető olyan rendelkezésnek, amellyel a községi vagyonkezelés módjánál a fennálló gyakorlat megváltoztatása célozhatnék.” A minisztériumi döntés nyomán a község is vérszemet kaphatott, mert az eljárás megismétlése során immár a teljes tőkeállományának költöztetését helyezte kilátásba, amit a közigazgatási apparátus újfent blokkolt, a főszoigabíró azon valószerűtlen állítását tartva szem előtt, hogy a két takarékból, ahol addig a pénz fialt, 5,75%-os kamatot kínált. A vármegye közgyűlése a minisztériumi utasítással teljesen szembeemelve, másodszor is elbukatta a községet, amely végül okosabbnak látta letenni ambícióiról.⁷⁵

Takarékpénztárból vissza házi kezelésbe

A takarékpénztárba vezető út nem volt egyértelmű és egyirányú a községek tőkepénzei számára, visszaáramlás pedig leginkább az 1890-es évek elején volt tapasztalható. A fordulat összeköthető a regálék állami kezelésbe vételével, amely esemény a háromszéki községek zömének relatív kényelmes háztartás-vitelének a megszakadását eredményezte. Az állami kárpótlás eléggé nagyvonalú volt, az abból származó kamatok hathatós támogatást nyújthattak volna a községi költségvetésnek, ám ezek az összegek javarészből felmorzsolódtak, vagy egy-egy nagyobb kiadás, vagy a lakosok közötti felosztás nyomán. Megfigyelhető ezekben az években a községi pótdózás szélesebb körű elterjedése, illetve magának a tehernek a növekedése is, a községi tőkepénzek házi kezelésének újbóli fellángolására ennek a plusztehernek az enyhítését célzó alternatívaként tekinthetünk.⁷⁶ A pénz eredete szempontjából egyaránt előfordult, hogy meglévő tőkét vont ki a község a takarékpénztárból, illetve fatömeg, vagy földterület

eladásából, esetleg lakossági hozzájárulásból újonnan képződött állított be hasznot hajtani.

Háromszéken a takarékpénztári betét felszámolásának és a pénz házi kezelésbe való visszavételének első, kudarcos kísérlete 1884-ben történt. Felsőcsernáton község akkor kérelmezte, hogy a Kézdivásárhelyi Takarékpénztárban alig pár évig kezelt községi tőkét visszaszerezhesse, és abból nagyobb hozam mellett kölcsönöket folyósítson ottani lakóknak. A törvényhatósági bizottság hajthatatlannak mutatkozott az árral szembemenő ügyben: „a megyei alapok pénzei is ma már egyeseknek kölcsönképpen ki nem adhatók, hanem államkötvényekbe fektetés által gyümölcsöztetendők.”⁷⁷ A község a felsőbb utasítással szembeszegült, és az eredeti elképzelése szerint cselekedett, amit végül legmagasabb szintről, a belügyminisztérium állított le, és a pénznek a takarékból való visszaszármaztatásával ért véget.⁷⁸ A felsőcsernátoni eset minden elemében kerülendő példának minősült, a megyének, mint felügyeleti szervnek, az ehhez hasonlatos ügyletekben tanúsított szigora csupán olykor enyhült, amikor a falusi önkormányzat súlyosabb anyagi helyzetbe került. Sepsi járásból Besenő község 1889-ben adott túl a közel kétszázötven kataszteri holdat kitevő bodzai területein, ami nagyrészt erdőből és legelőből állt, de magába foglalt kaszálót és telkeket is. A vételár sorsát tekintve, a törvényhatósági bizottság jóváhagyása a következőképpen fogalmazott: „A pénzkezelésre vonatkozólag olyképp történt intézkedés, hogy az eladás után rögtön takarékpénztárba elhelyeztessék, azonban egyes birtokosoknak első helyen, kétszeres értékű betáblázás mellett törvényes kamatra kiadandó törvényhatósági felügyelet mellett.”⁷⁹ A község erre a záradékra úgy tekintett, mint egy állandó érvényű, elvi hozzájárulásra, a későbbiekben ezért egyenként nem kérte ki a törvényhatóság áldását, hanem amikor valamely falubeli részére kölcsönt folyósított, minden egyes ilyen alkalomkor kivette a megfelelő összeget a takarékpénztári számláról. Ugyanígy saját hatáskörében rendelkezett a jelzálog törlesztéséről is, amikor egy adósságot kiegyenlítettek, anélkül, hogy a vármegyei apparátus erről értesült volna. Az egyetlen közlési lehetőségnek fennmaradt az éves költségvetés/számadás, amely a kamatként befolyó összegeket tüntette fel a bevételi oldalon, azt sem részletezve, hogy mely része a takarékpénztári, illetve a saját kezelésből származó a kamatnak. Besenőnek e tőkepénzére vonatkozóan négy évvel később bukkant még fel egy utalás, amikor az jogerősen a birtokosság kezébe került, és annak elnöke két rendben is engedélyt kért

⁷⁵ SÁL, Fond 9, 841. á., 1913/3100; 844. á., 141. k., 1913. április 26. / 183. jkv; 142. k., 1913. október 18. / 621. jkv.

⁷⁶ NAGY Botond 2021b, 55–56.

⁷⁷ SÁL, Fond 9, 844. á., 38. k., 1884. augusztus 26. / 195. jkv.

⁷⁸ Uo., 40. k., 1884. december 30. / 383. jkv.

⁷⁹ Uo., 54. k., 1889. június 9. / 119. jkv.

a még takarékból lévő összegből összesen kb. 1000 forint (2000 korona) kivonására, hogy azt magánszemélyeknek kölcsön adhassa 8% kamattal. A későbbiekben a birtokosság kölcsönzései is láthatatlanná váltak a törvényhatósági bizottság számára.⁸⁰ A Miklósvári járáshoz tartozó Nagybaconban a község (saját ügyletein kívül) mint a birtokosság vagyonának kezelője is érintetté vált a kölcsönzésekben, szerepe mégsem marginális, mivel a kamatjövedelem közvetlen haszonélvezője volt. Az arányosítási eljárás még az első mozzanatainál tartott, amikor 1890-ben úgy határozott a birtokosok egyeteme (későbbi kiszakítók és közösben maradt kisebb birtokosok együtt), hogy fatömeg (Likat déli része, és az Uzonbércén lévő tölgyfák) elidegenítéséből származó bevételből (mintegy 20 000 forint [40 000 korona]) kölcsönalapot hoz létre – ami későbbi, kisebb-nagyobb feladások révén tovább gyarapodott.⁸¹ A lépés előzménye, hogy a birtokosság a jog szerint őt illető regálé-kárpótlást ugyan az önkormányzatnak ajánlotta fel, ám az község ház-építésre volt előirányozva, és a községnek az éves költségvetéséből ekképpen kiesett biztos bevételt szándékozta helyettesíteni az új alap kamatjövedelméből a két entitás.⁸² Az egyezséget olyan alkudozás előzhette meg, amelyről írott forrás nem maradt fenn, az alku mozgatórugói és tárgya a község és birtokosság korábbi évtizedekben kialakult együttműködésből fejthető vissza – a gyakorlat pedig minden bizonnyal előfordult más településen is (az előbbieken bemutatott Illyefalván nyilván azért akadt fenn a törvényhatóság szűrőjén a hasonló szellemű kezdeményezés, mert az arányosítás során jogerősen elkülönült a két entitás, és haszonélvezőként nem zárólag az önkormányzat volt megnevezve). Ezek szerint az önkormányzat és a birtokosság formális szétválását megelőzően a közös erdőkre kirótt adót, illetve őrzési díjat a polgári község egyenlítette ki, illetve az ezzel járó adminisztratív teendőket is magára vállalta a regálé-jövedelmekért cserébe. Az arányosítás azonban előrevetítette, hogy ezek a terhek már a közbirtokosságra nehezednek, és hovatovább, a község mérlegeinek negatív szaldója a pótdózást is kilátásba helyezte, ami pedig a pluszköltségek halmozódását jelentette a komposzteszorátusnak. Az átmenet nehézségeinek az enyhítése volt tehát itt a cél mindkét fél részéről. A *Nagybacon községi közbirtokossági erdőültetési alap* elnevezésű pénztár szabályos, a belügyi tárca által jóváhagyott alapszabállyal rendelkezett, amely szerint elsősorban a birtokosság

tagjai lehettek kölcsönvevők, akik pedig részességi hányadukkal (jog)biztosították a kölcsönt, nem volt követelmény a jelzálog. Ez a könnyítés azzal magyarázható, hogy a birtokosság a magánjog talaján jött létre, nem volt rá alkalmazható a községi törvény.⁸³ Az Orbai járásban Páké község nem rendelkezett korábban felhalmozódott tőkével, 1893-ban fatömeg eladásából (Kalabucs-erdő) származó pénzének soráról úgy rendelkezett, hogy részben a folyó kiadásaira fordítja, a fennmaradó 1400 forintot (2800 korona) pedig helyi lakosoknak kikölcsönözi 6%-os kamatra, két kezes jóállása mellett. A törvényhatóság a házi kezeléssel nem ellenkezett, csupán annak módját igazította a törvény rendelkezéseihez: „kölcsönt csak első helyen, jelzálogilag biztosított kötelezvény mellett helyezze el ...addig, pedig amíg a kölcsönért folyamodók a szabályszerű kötlevelet kiállítják, a tőkepénz gyümölcsözőleg a vármegye területén fennálló pénzügyintézetnél helyeztessék el”.⁸⁴ Ugyanez a modell érvényesült Páva község esetében is, amely szintén fatömeg értékesítéséből (Lakóca-erdő) 70 500 forint (141 000 korona) bevételre tett szert, ennek első részlete kézhez vétele után a község képviselő-testülete hevenyészett kölcsönzési szabályzatot állított össze, mely szerint 100 forintnál nagyobb összegű kölcsönöket folyósítanak 6%-os kamatra, azt a részt pedig, amit így nem sikerül kiadni, 4% kamat mellett a Kovásznai Takarékpénztárba tervezték elhelyezni. Mivel a normatíva további pontjai a községi törvénnyel összhangban voltak, azt a vármegye közgyűlése készségesen elfogadta, a kölcsönzés pedig községi előjárósági és képviselő-testületi hatáskörben zajlott tovább, és a későbbi gyakorlatra vonatkozóan korlátozottan maradt fenn írott forrás.⁸⁵ Kézdi járásban Altörja község helyzete sajátos volt: az 1854-es államkölcsönből származó tőkéje részben a Kézdivásárhelyi Takarékpénztárban volt, részben pedig saját maga kezelte. 1893-ban azzal kellett szembenéznie, hogy a helyiek már nem igénylik 8%-os kamattal a kölcsönt, ugyanakkor az előjáróság kevesellte a 4,5%-os takarékpénztári kamatot. A helyzetet úgy oldották meg, hogy a teljes összeget községi kezelésbe vették, a 6% kamatú kölcsönre pedig volt kereslet, mert két év múlva már kisebb összegekben vonták ki a szegényalap részét képező pénzeket is a takarékból, és kamatoztatták a lakosság körében.⁸⁶ Kézdimartonfalva előjárói idejekorán kalkuláltak, és pontos összegnek a kivételét szavaztatták meg a képviselő-testülettel. 1893 tavaszán a falu

⁸⁰ SÁL, Fond 9, 841. á., 1893/XIII/57.

⁸¹ SÁL, Fond 9, 860. á., 56. ie. 3–6.

⁸² SÁL Fond 9, 841. á., 1889/II/14. (új. sz. 1889/38).

⁸³ Uo., 1890/II/49. (új. sz. 1890/65.); SÁL, Fond 9, 844. á., 57. k., 1890. június 13. /123. jkvp.

⁸⁴ SÁL, Fond 8, 910. á., 30. k., 1870/ 2381; Fond 9, 841. á., 1893/XIII/4; 844. á., 67. k., 1893. június 13. / 66. jkvp.

⁸⁵ SÁL, Fond 9, 844. á., 67. k., 1893. június 13. / 95. jkvp.

⁸⁶ SÁL, Fond 9, 841. á., 1893/XIII/464; 1895/XII/229; 844. á., 74. k., 1895. június 14. / 131. jkvp.

lakosainak kölcsönigénye összesítve 4058 forintot (8116 korona) tett ki, ekkora összeg került ki a Kézdivásárhelyi Takarékpénztár betétállományából, amire az alispán áldását adta, bár nagyobb átláthatóságot javasolt: „tőke kivétele és annak a község lakói között első helyen, jelzálogilag biztosítás feltétele mellett elhelyezése ellen elvben ellenvetést nem teszek. Mindazonáltal a tőkefelvételt csak akkor engedélyezhetném, ha meggyőződhetnék az iránt, hogy a jelzett tőke bátran elhelyezhető, amit az esetleg kölcsönkérők névsora mutatna meg.”⁸⁷ A hitelfelvétel kikötéseit pontosan rögzítő szabályzat hiánya okozta sebezhetőségrevilágítanak rá a községképviselő-testületnek 1897 tavaszán hozott határozatai a kamatfizetési határidők megváltoztatására vonatkozóan. A mozzanat megszólaltatta a vészharangot az alispáni hivatalnál, és azonnal vizsgálat indult azt megállapítandó, hogy miként is zajlik a kölcsönzés. A szolgabíró rendben találta az ügyeket a község anyagi érdekei szempontjából, a tisztí főügyész azonban arra hívta fel a figyelmet, hogy egy esetleges bírósági eljárás esetén nem hajtható be 8%, hanem legfeljebb 5%-os kamatot kitevő összeg – ami általánosan érvényes minden olyan községre, amely ilyenképpen szándékozott hasznot szerezni.⁸⁸ A kereslet állandó lehetett, mert a község a takarékpénztári maradékot a következő években fokozatosan kivonta, anélkül, hogy erről külön tájékoztatta volna az alispáni hivatalt, 1901-ben pedig a másik pénzügyintézetnél, a Kézdivásárhelyi Kisegítő Takarékpénztárnál lévő összeg is sorra került: a házi kezelést illetően betérjesztette igényét, az előjáróság állítása szerint továbbra is 8%-os kamathaszonra volt remény.⁸⁹

A községi pénzkölcsönzés egy sajátos válfaja alakult ki azokban a Sepsí járáshoz tartozó településeken, amelyek régebbi idők óta, akár az 1860-as évektől kezdődően folytatták ezt a tevékenységet. A századforduló körül ezen községek készpénzvagyományának az a része amelyre nem volt kereslet a lakosság részéről, ugyanúgy a kereskedelmi hitelintézetekben kamatozott alacsonyabb hozammal, mint az összes többi esetében. A házi kezelés azonban nagyobb vármegyei kontroll mellett, a községi törvény előírásainak (a kölcsönvett összeg a jelzálog tárgyát képező ingatlan háromszoros becsértéke, telekkönyvi betáblázás első helyen) szigorú betartása mellett zajlott, legyen szó régebb (Bodza-pénz) vagy újabban (fatömeg-eladásból) keletkezett, illetve újabban kama-

toztatható volumenűvé halmozódott (szegényalap, községház-építési alap) tőkére. Ebből a szempontból kiemelkedik a környezetéből Nagyborosnyó, Gidófalva és Uzon, de előfordult a gyakorlat Feldoboly, Étfalvazoltán, Fotosmartonos és Kökös községekben is. A valóságban ez azt jelentette, hogy a községi képviselő-testület majdnem minden egyes hiteligényt külön tárgyalt (ritkábban kettő-hármat tömbösítve), továbbá határozatot hozott az igényelt (illetve a jelzálogként felajánlott ingatlan 1/3 becsértékét meg nem haladó) összegnek a takarékpénztárból való kivételéről. Minden ilyen határozatot pedig darabonként jóváhagyott a felettes közigazgatás, azaz megtörtént a kölcsönvevő személyek név szerinti bemutatása az alispáni hivatalnak, esetenként a törvényhatósági bizottságnak.⁹⁰ Nem ismert az oka, hogy miért tartottak ki ezek a községek a nehézkes ügyintézés mellett, és nem léptek olyan módon, mint a korábban említettek, de gyanítható, hogy a megyeközpont közelsége és a régebb óta kialakult rutin együttesen járulhatott hozzá a nagyobb fokú felsőbb kontroll fennmaradásához. Nem tudhatjuk azt sem, hogy számukra a takarékpénztárnál vezetett saját számla hozzáférhető volt-e felsőbb engedély nélkül, illetve telekkönyvi bejegyzés módosítását igényelheték-e autonóm módon? Mindenesetre a községi törvény ezt az eljárást nem tette kötelezővé. A sajátos eljárás középtávjára Gidófalva példája világít rá, ahol a kölcsönzések (visszafizetések adatai nélkül) néhány éves, foghíjas krónikája a következő: 1893-ban a birtokosság a jog szerint saját tulajdonát képező, de a község által kezelt Bodza-pénzből vett kölcsön két alkalommal, összesen 727 forintot (1454 korona), ugyanakkor magánszemélyek összesen 1000 forint (2000 korona) kölcsönért folyamodtak.⁹¹ Két évvel később a község a saját tőkepénzből közel 400 forintot (800 korona), a Bodza-pénzből 100 forintot (200 korona) tudott kölcsön adni, mivel csak ennyi állt rendelkezésre, 6%-os kamat mellett nem volt kielégíthető minden igény.⁹² Újabb két év múltával a visszafizetések nyomán a takarékpénztári számla 600 forinttal (1200 korona) gyarapodott, amire nagyon rövid idő alatt jelentkezett kérelmező.⁹³ 1900 nyarán az időközben megtörtént visszafizetés esedékességénél már szintén lesben állt egy igénylő, és azonnal élt a lehetőséggel.⁹⁴ A takarékpénztár közbeiktatása és az ügyletek egyenkénti jóváhagyása a törvényhatóság részéről egyértelműen feleslegesnek mutatkozott ebben az esetben.

⁸⁷ SÁL, Fond 9, 841. á., 1893/XIII/150.

⁸⁸ Uo., 1897/XIII/310.

⁸⁹ Uo., 1901/XIII/696.

⁹⁰ Hiteligényre és visszafizetés esetén a jelzálog törlésére példák: Uo., 1895/XIII/311; 1896/XIII/8, 620; 1898/XIII/312, 316, 318, 361, 387, 475, 638; 1902/XIII/12, 52, 159, 275, 600,

646, 650, 679, 691.

⁹¹ Uo., 1893/XIII/316.

⁹² Uo., 1895/XIII/130.

⁹³ Uo., 1897/XIII/481.

⁹⁴ Uo., 1900/XIII/482, 615.

A községi kölcsönzés nagyobb autonómiával, illetve nagyobb kontroll alatt álló modelljére két eklatáns példa Uzon és Futásfalva községeké, amelyek hosszabb távú megfigyelése fontos tanulságokkal szolgálhat. Uzon községnek aránylag későn, az 1890-es évek elejére halmozódott fel annyi tőkéje, hogy annak kamatai észlelhető tételt képezzenek a községi háztartás bevételi oldalán, ebből kifolyólag a takarékpénztárba irányító nyomás is későn jelentkezett. Az 1893-as számadás szerint az egyéni hozzájárulásból létrejött szegényalap aktívája 7950 forint (15 900 korona), ebből 5960 forint (11 920 korona) házi kezelésben, 1626 forint (3252 korona) a Háromszéki Takarékpénztárban volt elhelyezve. A kegyes adományból létesült „Serester”-szegényalap vagyona 1762 forint (3002 korona), ennek nagy része a lakosságnak kiadva fialt, a maradék pár száz forint – akárcsak az előbbi esetében – készpénzben hevert, és várta, hogy kölcsönvegyék.⁹⁵ A házi kezelés körülbelül 1895–1897 között járt csúcsra, amikor a rendelkezésre álló összeg java része kölcsönként a helyi lakosság kezéhez került, ami mindannyiszor takarékpénztári betét kivonását jelentette, s hozzá pedig a törvényhatósági áldást.⁹⁶ 1898-ban jött létre az Uzoni Takarékpénztár, a község képviselő-testülete pedig azonnal intézkedett, hogy a Háromszéki Takarékpénztárból kivonják azokat a pénzeket, amelyeket nem a lakosságnak nyújtott hitelezéssel fialtattak. Az első lépés tárgya összeg 4661,70 forint (9323,4 korona) volt, amelyért a község 5% kamat ígéretét kapta.⁹⁷ Három évvel később további, házi kezelésben már nem gyümölcsöztethető pénzeket helyeztek el ugyanoda.⁹⁸ Ugyanakkor az előjáróság az éves költségvetés tételeit képező pénzt is elhelyezett a folyószámlára, igen rövid, alig egy-két hónapos időtartamra.⁹⁹ 1908-ban a betét összesen 28 306,18 korona volt, az 1910. évi számadás adatai szerint pedig két kezelt alapjának a takaréokban kezelt összege 22 488,17 korona volt, míg a házi kezelésben lévő is jelentős összeg, összesen 19 659,80 korona.¹⁰⁰ Utolsó lépésben, 1911-ben a házi kezeléssel teljesen felhagyott a község, és immár a teljes összeg a takarékbetétállományának részévé vált: „a község tulajdonát képező tőkéket és alapokat, amelyek a község kezelése alatt állnak, az uzoni takarékpénztárba helyezi el.”¹⁰¹ Figyelemre méltó, hogy a törvényhatóságnak nem volt semmiféle kifogása ezekkel a községi döntésekkel szemben, továbbá ezek világítanak rá a közületi hitelezés iránti igények alakulásának a folyamatára

is. Nevezetesen, hogy a szakosodott takarékpénztárral nem tud, és valószínűleg nem is akar versenyezni a községi előjáróság. A lakosság fokozatosan megtanulta az ügyintézkedést, amelynek terheit korábban az előjárók vállaltak magukra, és cserébe általában 8%, a legjobb esetben is 6% mellett kínálták a kölcsönt. A hanyatló igények miatt mond le végül a község a házi kezelésben történő pénzfaltatásról, amely folyamat egyértelmű és világos jelei csak kivételesen állnak össze egy olyan településen, amelyet teljesen lefedett a kereskedelmi hitelintézet, időközben nem jelent ott meg konkurens, és a községvezetésnek sem voltak más ambíciói, vagy nem feszült áthidalhatatlan ellentét a két entitás között.

Futásfalva község tőkepénze eredetének minden részlete nem teljesen világos, ám tény, hogy fatömeg eladásából folyt be, és hogy az 1896 márciusát megelőzően 16 000 forintot (32 000 korona) meghaladó összeg volt a Kézdivásárhelyi Takarékpénztárnál vezetett betétszámláján. A képviselő-testület ekkor a házi kezelés mellett döntött, és ha nem is egyedülálló módon, de mindenképpen ritkaságként elkönnyelhető szabályrendeletet alkotott erre vonatkozóan, sőt a kereskedelmi hitelintézetekhez hasonlóan, egyéni adóskönyvecskéket nyomtatott, a kamat- és tőke-visszafizetések pontos nyilvántartása céljából. A közigazgatási apparátus nem kifogásolta a határozatot, a vármegyei tisztiügyész, akinek normakontrollra volt kiadva a szabályzat, csak kisebb módosításokat javasolt: községi képviselő-testületi határozat törvény szerint (tervezet közhírré tétele, név szerinti szavazat, a fellebbezési határidő után beterjesztés a törvényhatósági bizottsághoz jóváhagyásra); a tőkepénz pontos összegének a megjelölése; rögzíteni, hogy csak helyi lakosok számára elérhető a kölcsön; kölcsönbiztosításnál csak feltétlen telek-könyvi bekebelezés; a kölcsön vagy maradékösszeg takarékpénztárba helyezéséhez képviselő-testületi határozat; a kötelezvények tűzmentes szekrénybe őrzése; az esetleges károkért az előjáróság és képviselő-testület „egyetemlege” a felelős. Tömör záró gondolata a közületi hitelezésnek az általános előnyeire és hátrányaira utalt: „Ismerve és tudva, a községi vagy bármely testület tőkepénzének ily módoni kezelése nagy nehézségekbe ütközik, s számos következményekkel jár. Tekintve, hogy a rendes és célszerű kezelés mellett mégis több javadalmat biztosít az amúgy is más jövedelmi forrást nélkülöző községnek.”¹⁰² A kívánalmaknak megfelelően újraserkesztett sza-

⁹⁵ Uo., 1895/XIII/292, 293.

⁹⁶ Uo., 1895/XIII/272; 1897/XIII/277.

⁹⁷ Uo., 1898/XIII/420; SÁL, Fond 9, 844. á., 85. k., 1898. október 14. / 504. jkvp.

⁹⁸ SÁL, Fond 9, 841. á., 1901/XIII/314; 844. á., 94. k., 1901.

június 14. / 178. jkvp.

⁹⁹ SÁL, Fond 9, 841. á., 1901/XIII/363.

¹⁰⁰ Uo., 1911/ 7427, 7428.

¹⁰¹ SÁL, Fond 9, 844. á., 137. k., 1911. július 15. / 347. jkvp.

¹⁰² SÁL, Fond 9, 841. á., 1906/3067.

bályrendelet az év közepén már jogerőre emelkedett.¹⁰³ A kölcsönzés ettől fogva autonóm módon zajlott, minden erre vonatkozó döntés a falu határain belül történt meg, felsőbb jóváhagyás kötelezettsége nélkül. Három évvel később a településen lezárult az arányosítás, a szóban forgó pénzösszeget pedig a bíróság a birtokosságnak ítélte oda. 1899 februárjában egyezség született, mely szerint a birtokosság a község kezén hagyja a 16 200 forintot (32 400 korona), azzal a feltétellel, hogy abból a tagosítás költségeit fedezik (visszautalva az illyefalvi esetre, az az együttműködés azért is nem kaphatott zöld utat, mert a bevétel mellett a döntéshozásban is jogosítványokat irányzott elő a birtokosságnak). A tőke kamataiból addigra kitermelődött akkora összeg, amelyből az arányosításnak a községet terhelő része kiegyenlíthetővé vált.¹⁰⁴ A tisztí főügyész üdvözölte az egyezséget – „Futásfalva község birtokossága elismerésre méltó tisztességgel adózott saját háztartása érdekében” –, a tagosítási költségeket illetőleg pedig 6000 forinttal (12 000 korona) kalkulált, amit a kamatjövedelmeket is tőkésítve, illetve az alaptőke csekélyebb mértékű csorbításával vélt elérhetőnek.¹⁰⁵ Néhány évig a községi kölcsönzés zavartalanul működött, nem volt olyan maradék összeg, amelyet hitelintézetbe kellett volna elhelyezni, de a századelő újabb körülményei ezen a téren – nevezetesen a takarékpénztárak mellett a hitelszövetkezetek számának gyors ütemű gyarapodása – éreztették a hatásukat. Az 1905. év végén a falu grémiuma újabb határozatot hozott, amelyet a következőképpen terjesztett elő az előjáróság: „a Futásfalva község tőkekamatának 5%-ra leendő leszállítása iránt a képviselő-testület intézkedjék, tekintettel arra, hogy a tekintélyes összegű tőkepénz a nagy kamatfizetés miatt nem kel fel(sic!), s így a takarékbba elhelyezett összegért csak 3,5[%]-os kamatot fizet.” A számítások szerint az akkor 20 113 korona tőke a takarékpénztári kamattal évi 703,95 koronát fialt, a házi kezelésű kamat 7%-ról 5%-ra csökkentésével 1005,65 koronára volt remény, tehát 291,70 korona többlet ígérkezett, ami a törvényhatósági bizottságot is meggyőzte, hogy jóváhagyja a szabályzatmódosítást.¹⁰⁶

Az uzoni példán azt látható, hogy a község fokozatosan felhagyott a kölcsönzéssel, és a helyi takarékpénztárban fialtatta tovább a pénzét, a futásfalviban azt, hogy kitartott a házi kezelés gyakorlata mellett, ugyanakkor kamatcsökkentésre kényszerült. A különböző cselekvési mintázatok bizonyos mértékben meghatározták a várható hasznot, ám ennél lényegesebb tényező az a választóvonal, amely az üzletszervezések között húzódott meg, azaz hogy mekkora

mozgásteret alkudott ki saját maga számára a község – a szorosabb törvényhatósági kontroll nyilvánvalóan nagyobb nyűgöt is jelentett. Futásfalva esetében azonban figyelembe kell venni azt, hogy egy elzártabb és kisebb település volt, ebből kifolyólag is nem jött létre helyben kereskedelmi hitelintézet. A kézdívárshelyi takarékb kevésbé volt vonzó az alacsony kamatrátá miatt, az időközben két-három falu távolságban létrejött hitelszövetkezetektől (márkosfalvi és karatnavoláli) pedig szintén a szerény várható hozam tarthatta távol, illetve az üzletszervezési mód is. Tapasztalható, hogy a századforduló körül már nemcsak a regálé-jövedelem kiesése apasztotta a községek bevételeit, hanem az arányosítás nyomán az erdő- és legelőrovatal kivetésének lehetősége is kiesett, hovatovább, a legtöbb közbirtokosság kezéhez követelte azokat a pénzösszegeket is, amelyeket a bíróság neki ítelt a község ellenébe. Nagybacon esetében már láttuk, hogy a birtokosság szabályos kölcsönalapot létesített, még mielőtt hivatalosan bejegyezték volna. A futásfalvihoz hasonlatos egyezmény inkább csak kivételnek számított, továbbá takarékpénztári betéteket kaptak kézhez közbirtokosságok például Bikfalván, Lisznyón és Nagyborosnyón.¹⁰⁷ Más helyen, ahol addig az önkormányzat házi kezelésében kamatozott a pénz, a kötelezvények írták át: például Kálnok község közbirtokossága 1874-ben, még mielőtt jogi személyiséget szerzett volna, az adósleveleket megújította, kölcsönadó félként magát tüntetve fel, amit 1881-ben felülírt „Kálnok község kétág katonaság”-ra, jelölve, hogy a volt úrbéreseket nem fogadta be a társulás.¹⁰⁸

A nagy háborút megelőző években a községi kölcsönzésben a korábbiakban nem látott működési zavarok jelentkeztek, ami egyrészt abból adódott, hogy a községi törvény túl általánosan fogalmazott, a törvényhatóság szintjén nem volt egységesen rendezve a közületi hitelezés kérdése, emiatt interferenciák keletkeztek az autonóm, illetve a gyámság alatti gyakorlatok között. Másrészt, előbbi tényezővel összefüggésben megmutatkozott a túlzottan személyhez kötődő eljárásokból származtatható sebezhetőség: időközben személyi változás történt az alispáni tisztségben, a községi előjáróságok összetételében, illetve a hitelintézetek vezetőségénél, sőt a bíróságok telekkönyvvezetéssel megbízott hivatalnokai körében is. A jelenségnek az érzékeltetésére Szentkatolna, újfent Futásfalva, valamint Torja esete mutatkozik kézenfekvőnek.

Szentkatolna község a tőkepénzeit házilag, saját hatáskörében kezelte, a képviselő-testületnek erre

¹⁰³ SÁL, Fond 9, 844. á., 78. k., 1896. június 15. / 363. jkv.

¹⁰⁴ SÁL, Fond 9, 841. á., 1899/XIII/477; 1900/XIII/297.

¹⁰⁵ Uo., 1901/XIII/260.

¹⁰⁶ Uo., 1906/3067; 116. k., 1906. április 18. / 156. jkv.

¹⁰⁷ Uo., 1894/XIII/5; 1895/XIII/250; 1896/XIII/108.

¹⁰⁸ SÁL, Fond 9, 844. á., 23. k., 1881. augusztus 24. / 197. jkv.

vonatkozó határozatait nem kellett felterjesztenie a vármegyéhez. 1905-ben azonban zavar ütötte fel a fejét, a telekkönyvet kezelő Kézdivásárhelyi Törvényszék megtagadta két hitelfeltevőnek a jelzálog betáblázását: „azon a címen tagadta meg, mert kötelezvényeikről hiányzik az erre hivatott hatóság jóváhagyási záradéka.” Szentiványi Miklós alispán és a vármegyei apparátus számára világos volt, hogy a község cselekvőképességgel bír, ezért egyértelműen támogatónak mutatkozott a kérdés megoldásában: „a saját törzsvagyont, mely esetben a magánfelek kötelezvénye törvényhatósági jóváhagyást nem igényel, mindazonáltal, nehogy az idővesztéssel a község által kiadott tőkepénz veszélyeztessék, a közgyűlés a kötelezvényeket Szentkatolna községet érdeklőleg az alispáni záradékkal ellátni határozza, s azokat jelen határozattal együtt a községnek a telekkönyvi biztosítás eszközése végett kiadja, de egyúttal jelen határozat megküldésével megkeresi a kézdivásárhelyi kir. törvényszéket, mint telekkönyvi hatóságot, hogy mely törvény alapján tagadta meg a zálogjog bekebelezését?” A jogszabályok ismeretéből az alispán által felvilágosított törvényszék nem tagadta, hogy helytelenül járt el, a mulasztást a községi törvény téves magyarázatával okolta meg, holott minden valószínűséggel arról volt szó, hogy a környező települések zömében lévő úzust tekintette irányadónak ott is, ahol annak nem volt helye.¹⁰⁹ Ugyanekkor a kisebb mozgásterű községekre példa Aldoboly, ahol a képviselő-testület egyszerre három igényt bíralt el, ebből egyet talált teljesíthetőnek, úgy, hogy a kölcsönösszeg háromszorosa volt jelzáloggal biztosítva, a határozat pedig a felsőbb jóváhagyással lett jogerős: „alispán úr, a község anyagi érdekeire, valamint a betáblázás sürgős keresztülvitelére való tekintettel, a törvényhatósági bizottság utólagos jóváhagyása reményében Aldoboly község fenti határozatát elfogadta, és a szerződést jóváhagyási záradékkal ellátva, a községi jegyzőnek kiadta.”¹¹⁰

Mint láttuk, Futásfalván a lakosságnak nyújtott kölcsönzés autonóm módon zajlott, az a tőke, amelyet nem sikerült illetően kamatoztatni, az a Kézdivásárhelyi Takarékpénztár betétállományának képezte a részét – a századelőtől kezdődően egyre nagyobb ennek az aránya. 1912 decemberében, amikor egyszerre nagyobb lakossági igény mutatkozott, 2000 korona erejéig, azt az előjáróság nem tudta kivonni a takarékból, mert a vezetői – nyilván nem ismerve a valós helyzetet, hogy a futásfalviak szélesebb mozgástérrel voltak felruházva, és a gyámság alatti községekre érvényes kritériumokat alkalmazták – tör-

vényszerűségi jóváhagyást követeltek ehhez. Az 1896. évhez viszonyítva, amikor a pénzügyi szabályrendeletük jogerőre emelkedett, személyi változás történt a község jegyzői és bírói tisztségében, az új szereplők azonban jogosítványaikkal teljesen tisztában voltak, tevékenységi körük eme szegmensét illetően is. A működési hibát okozó személyi változás az alispáni tisztségben következett be. A szabályrendelet jóváhagyása Gábor Péter alispán mandátuma alatt történt, közvetlen hivatali örököse, Szentiványi Miklós kifogásolta a gyakorlatot: – „Utasítandó a községi előjáróság a tőkefelhasználást engedély nélkül kerülni”. De a vármegyei tisztügyész felvilágosítása elejét vette mindenféle akadékoskodásnak.¹¹¹ A tisztség újabb viselője, dr. Király Aladár pedig nem járt utána azoknak a részletkérdéseknek, hogy a községek milyen módon fialtatták pénzeiket. Futásfalva előjárói megkísérelték, hogy az egyszeri takarékpénztári engedélyük mellé az általános érvényű jóváhagyást megszerezzék, amit az alispán bármiféle jogalap nélkül hárított el: „a községnek azon kérését azonban, hogy a tulajdonát képező tőkepénzének kikölcsönzésére egyszer s mindenkorra engedélyt adok, nem teljesíthetem, mert az ellenőrzést minden esetben gyakorolni óhajtom.”¹¹² Pár hónappal később, 1913 májusában két újabb igénylő jelentkezett, közülük az egyiknek sürgős műtét elvégzése miatt volt szüksége a pénzre, ezért külön levélben is megkereste az alispánt. Az alispán mintha szándékosan késleltette volna az engedélyezést, visszautalta a község szintjére a kérést, név szerinti képviselő-testületi határozatot rendelt el, harminc nappal későbbre. A lépés a falu grémiumát joggal háborította fel: a határidőnél hamarabb meghozta a határozatát, abban jelezte, hogy saját hatáskörébe tartozik a kölcsönzés, amiért egyenként nem kell felsőbb jóváhagyást kérnie, végül közölte szándékát az érintett szabályrendelete újbóli elfogadtatására. A két kölcsön kiadására végül két hónap késéssel érkezett engedély, ám a törvényhatósági bizottság, mint döntő fórum, az autonóm cselekvőképességet a pénzügyi terén nem adta vissza.¹¹³ Az alispán és a községi előjáróság közötti súrlódás utolsó epizódja még ugyanabban az évben lejátszódott, amikor a község a kamat 7%-ra való felemelését kezdeményezte. Az alispán akkor lekezelően és alig félreérthetően közölte, hogy a kölcsönök alkalmankénti engedélyezésének semmi akadálya, de semminek tekinti a község szabályrendeletét, és a cselekvőképességüket nem ismeri el ezen a téren: „mi alapon terjesztette fel a cím a határozatot jóváhagyásra?”¹¹⁴

¹⁰⁹ SÁL, Fond 9, 841. á., 1905/2226; 844. á., 110. k., 1905. április 29. / 178. jkv.

¹¹⁰ SÁL, Fond 9, 844. á., 116. k., 1906. április 18. / 144. jkv.

¹¹¹ SÁL, Fond 9, 841. á., 1901/XIII/260.

¹¹² Uo., 1913/111.

¹¹³ Uo., 1913/4804; 844. á., 142. k., 1913. július 15. / 322. jkv.

¹¹⁴ SÁL, Fond 9, 841. á., 1913/13065.

A fentiek tanulsága alapján kijelenthető, hogy számos lehetséges vezetést hárítottak el azok az eljárások, amelyek egyetlen tömegben számolták fel takarékpénztári betétjeiket, és helyezték az egészet házi kezelésbe. Ennek az eljárásnak viszont az volt az ára, hogy a hiteligények csökkenésével a község kamatból származó bevételei is megcsappantak, ám az a tény, hogy a működés gyakorlatilag átláthatatlan volt a felsőbb hatóságok számára, az eljárásnak szabad kezet adott a kamat arányának a módosítására, ez pedig végeredményben – pontos kezelés estén – legalább akkora hozamot garantált, mint a takarékpénztár. Eklátáns példa erre Kézdimartonfalva, amely korábban az összesített lakossági igények szerint vett ki pénzt a számlájáról. 1897 tavaszán a képviselő-testületi ülésén született határozat szerint ez a gyakorlat módosult, a számláján szereplő teljes összeget kivonta, ebből pedig amire nem volt azonnali igény, készletlét állapotban tartotta a saját pénztárában. A járási főszolgabíró vizsgálata, amelytől a jóváhagyás függött, mindent rendben lévőnek talált: „Martonfalva községnek a községi birtokosoknál 8% kamat mellett elhelyezett rőkepénzei jelzálogi biztosítással ellátott kötvényekkel vannak biztosítva.”¹¹⁵ Egy szűk évtized alatt már minden község által kezelt tőke a helyi lakosság körében volt kihelyezve, ennek egy részét, 20 522 koronát az arányosítás során a bíróság a közbirtokosságnak ítélte, amely készpénzbeli visszaszolgáltatást követelt, a birtokrendezési költségek kiegyenlítése miatt. Az eljárás a kinnlevőségek behajtását az 1901-es ítélet-hirdetést követően 1904. év végi határidőre vállalta, amit egy, 300 koronát kitevő kölcsön kivételével teljesített is.¹¹⁶ Időközben egy újabb, felsőbb utasításra létrehozott alap (község ház-építési) halmozódott fel a Kézdivásárhelyi Kisegítő takarékpénztárnál olyan szintre, amelyet már házi kezelésben is gyümölcsöztetni lehetett, ezért 1901-ben erre is betérjesztette igényét a község. Az alispáni hivatal azonban újabb határozathozatalt rendelt el, a község pedig bölcsebbnek látta, ha letesz a tervről.¹¹⁷

Torja községnek az addig kifogás alá nem esett kölcsönzési eljárása az 1912. év végén keresztezte az alispán azon ambíciója, hogy gyámsága alá hajtja az egész gyakorlatot a vármegye területén. A képviselő-testület december 16-án tartott gyűlésén rutinosan hagyott jóvá öt hiteligénylést, ezek közül kettő tárgya a 100 koronás határérték alatt volt, ezért két kezes jóállása mellett határozta folyósítani, a többi 480–3000 korona között volt, amit jelzáloggal biztosítottak. A határozatból kiderül, hogy a négy kisebb összegű kölcsönnél 7%-os kamatot alkalmaztak, a legnagyobbknál pedig engedményt is tettek,

6%-kal. Nyilvánvaló az is, hogy a községnek nem volt szabályrendelete erre a tevékenységre vonatkozóan, ám megszakítások nélkül a régebbi időktől űzte azt, nyomain viselte a törvényhatóság legkorábbi rendelkezéseinek nyomait. A szokásjog számos elemét konzerváló, a helyi igényeket és viszonyokat figyelembe vevő, meglehetősen rugalmas rendszer volt. A háborítatlan szolgáltatásban fordulópontot jelentett, amikor valamilyen külső tényező hatására (feltehetőleg a hitelszövetkezet iránt elkötelezett jegyző, Baróthi József sugallatára) az eljárás betérjesztette ezt a határozatot a törvényhatósághoz, jóváhagyásra.¹¹⁸ Az alispáni hivatal ennek nem tett eleget, a községi képviselők név szerinti szavazása, illetve a kötvények egyenkénti betérjesztése hiányára hivatkozva. A községi képviselő-testület nem sokat törődött az elutasítással, a következő hónapokban sorra hozta a megszokott határozatokat hitelbírálat tárgyában, ami nyilvánvalóan egy addig megfelelően működő rendszer tehetetlenségi erejével magyarázható, egy olyan pillanatban, amikor hirtelen akadályok gördültek eléje. Kézdi járás főszolgabírója, Cseh Gyula megpróbálta az alispánt meggyőzni, hogy hagyja békén Torja kölcsönügyeit, mert a helyi szintű hitelbírálat éppen azért hatékony, mert az igénylők rövid idő alatt jutnak pénzhez, a községi háztartásnak pedig feltétlenül szüksége van erre a bevételre. „Én a rendelet végrehajtását kötelezőnek tartom, de a viszont jelen esetben a község érdeke nem hallgatható el, mikor ki van zárva, hogy a kölcsönigénylő község egyik törvényhatósági közgyűléstől a másikig várja szükségelt kölcsönének kézhezvételét” – szöve az indoklása. Dr. Király Aladár nem hajlott meg az érvek súlya alatt, viszontválaszában már a főszolgabíró szakmai kompetenciáit kérdőjelezte meg: „Nem tartottam szükségesnek leírni, hogy a jelzett § mit mond, mert abban a hitben voltam, hogy a cím, ki oly hosszú időt töltött el a közig. Szolgáltatásban, tudni fogja azt, hogyha nem tudja, vesz magának annyi fáradságot, hogy belenéz a községi törvénybe, meg nézi annak 112 §-át és, annak rendelkezése szerint utasítja a képviselő-testületet. Sajnos felvetéseimben csalódtam, mert a cím ugyanazt a határozatot, melyet f. évi január hó 14-én kelt 351/1913 számú jelentésével felterjesztett volt, minden változtatás nélkül ismét bemutatta. Így nem lehet, és nem is szabad eljárni.” A község egyértelműen nem szándékozott feladni addigi mozgásterét, a közületi hitelezés előnyeit és hibáit is jól ismerő, régóta hivatalban lévő főszolgabíró pedig melléje állt. Az alispán hajthatatlansága egészen ésszerűtlen volt, ha valóban a helyi önkormányzatok anyagi érdekeit tartotta fontos-

¹¹⁵ Uo., 1897/XIII/310.

¹¹⁶ Uo., 1905/4620.

¹¹⁷ Uo., 1901/XIII/696.

¹¹⁸ Uo., 1913/113.

nak. A huzavona majdnem egy évig tartott, ez alatt az igénylők egészen biztosan más lehetőségek után néztek, a vármegye közgyűlésének minden addig felgyülemlett hiteligényt elutasító határozata – amellyel az alispáni akaratnak tett eleget –, már mit sem változtatott a községi bevételi forrás megszűnésén.¹¹⁹

A századforduló után a községi hitelezés egy újabb területe előtt nyílt meg az út, jelesül az önkölcsönzésről van szó, amikor a község saját célra úgy vett ki pénzt a saját maga által kezelt alapból, hogy arra visszafizetési kötelezettséget vállalt, esetenként pedig kamatot is. Ebben a korszakban a nagyobb, több tízezer koronára menő hiteleket általában már nem is a helyi, hanem a központi bankok fiókintézményeivel bonyolították a falusi önkormányzatok. A pár száz vagy pár ezer koronás összegeknél viszont már gyakran előfordult, hogy azokat nem a helyi hitelintézetektől vagy a vármegye által kezelt alapokból vették fel a községek, hanem az önhitelezés tárgyát képezték. Ennek a gyakorlatnak a működéséhez egy alapvető feltételnek kellett teljesülnie: az összeg egészben és azonnal rendelkezésre kellett hogy álljon, ami a lakossági hiteligényeknek a visszaszorulásával tulajdonképpen egyre inkább zökkenőmentes lehetőséggé vált. Az önkölcsönzésnek két válfaja különböztethető meg, annak rendeltetése szerint: folyó költségvetési kiadások és a törzsvagyont érintő költségek.

A községek folyó költségvetéseiben a századforduló körül bukkannak fel egyre sűrűbben olyan rendkívüli kiadások, amelyek meghaladták a kasszában rendelkezésükre álló készpénz mennyiségét. Ezek a tételek általában a birtokrendezési mérnöki munkálatok és a jogi eljárás nyomán keletkeztek (de nem kizárólag), és a közös területek felosztása nyomán, a község számára elkülönített részek kiterjedése alapján állapították az anyagi hozzájárulás mértékét. Ilyen helyzetben általában a kis és közepes méretű települések képviselői folyamodtak az önhitelezés eszközeihez. Például 1904-ben Esztelnek község a számára kirótt 604 korona arányosítási költség kiegyenlítésére kölcsönvette a saját tulajdonát képező apaállat-beszerzési alapjából a kívánt összeget, ami takarékpénztári betétben volt elhelyezve, ezért pedig törvényhatósági jóváhagyást kellett kérnie. Az engedély kérésénél arra hivatkozott, hogy az amúgy is magas pótdótot nem lehet tovább növelni, a tőkének pedig három év alatti visszafizetésére tett vállalást. Ugyanígy tett a vele egy körjegyzőséghez tartozó Bélafalva is, amelynek szüksége 800 korona volt.¹²⁰ Kézd-

albis tagosítási költségei 8500 koronára rúgtak, amit szintén a saját tőkepénzből kívánt kölcsönvenni. Az erre vonatkozó engedélykérelméhez amortizációs törlesztési tervet is mellékel, amely szerint a futamidő tíz évre szólt, ez alatt a szabályos kamatot is belekalkulálta az elkövetkezendő költségvetéseibe, ahol a rendes kiadások között külön tétel alatt szerepelt eme tartozás.¹²¹ Szárazajta először kataszteri munkálatokra, majd sok éven keresztül a birtokosság nevén felhalmozódott erdőőrzési díjhátralék kiegyenlítése érdekében vett fel amortizációs kölcsönként pár ezer koronás összeget az erdősírtási alapjától.¹²² Zalánpatának a központi kormányzat szabta meg, hogy az önhitelezésnek egy különös formájával éljen. A község rendkívül szegény volt, gyakorlatilag nem rendelkezett hasznot termelő vagyonnal. A századforduló után a képviselő-testület kezdeményezte a községi iskola államosítását, de a meglévő épület annyira rozszant volt, hogy Csánki Gyula tanfelügyelő visszatartotta a javaslatot, kijelentve, hogy ezzel a lépéssel csak iskolafenntartási kötelezettségét próbálta elhárítani a község. Az államosításhoz tehát anyagilag is hozzá kellett járuljon a falu önkormányzata: a közoktatási törvény kritériumainak megfelelő iskolaépület emelésével. Ennek érdekében a község talajjal együtt eladta az Ajta-tere nevű helyen lévő, nem jövedelmező erdőjét, ám a befolyt 1000 koronát nem költhette el, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium állampapír vásárlására kötelezte. Az utasítás felháborította a falu önkormányzatát, egy 1906 tavaszán kelt határozatukban kijelentették, hogy ilyen feltételek mellett nem építenek. Végso soron a tárca valamenynyit engedett, így a község az erdőeladásból származó 1000 koronát házilag kezelhette, az építésre pedig külső forrásból vett fel kölcsönt, ennek a kölcsönnek a részleteit a házilag kezelt tőke kamataiból törleszthette.¹²³ Minden bizonnyal oka lehetett az oktatásügyi kormányzatnak, hogy ilyen bonyolult módon engedélyezte az önhitelezést. A korlátozó intézkedések bevezetéséhez hozzájárulhattak az olyan precedensek, mint a Gidófalvái, ahol még 1895-ben adta el a község a református elemi iskola erdőjét, szintén az államosítás előmozdítás céljából. Az adásvétel teljesen szabályosan, a törvényhatóság jóváhagyásával történt meg, egy évtizeddel később azonban kiderült, hogy a bevételezett összeget nem a célra fordították – a tőkét a Zalánpaták esetében alkalmazott, túlzónak tűnő módszerrel nyilvánvalóan egyben lehetett volna tartani.¹²⁴

¹¹⁹ Uo., 1913/665; SÁL, Fond 9, 844. á., 142. k., 1913. október 18. / 557.

¹²⁰ SÁL, Fond 9, 844. á., 108. k., 1904. január 8. / 195, 199. jkvp.

¹²¹ Uo., 123. k., 1907. október 18. / 421. jkvp.

¹²² SÁL, Fond 9, 841. á., 1914/3637; 844. á., 130. k., 1909.

április 30. / 215. jkvp.; 136. k., 1911. március 28. / 185. jkvp.

¹²³ SÁL, Fond 9, 859. á., 1907/III/1463.

¹²⁴ Uo., 1912/III/1159; SÁL, Fond 9, 844. á., 81. k., 1897. június 12. / 168. jkvp.

A fentiekben sorolt mintázatok mellett elterjedtek voltak a kisebb összegű, rövidebb időre likviditást biztosító, általában egy év alatt visszafizetendő önhitelek is. Ilyenképpen Lemhény község 1911-ben a gyermekmenedékház fenntartási költségeire vett ki 240 koronát a saját szegényalapjából.¹²⁵ Ugyanabban az esztendőben Nyujtód község adott kölcsön 1000 koronát Kézdimartonosnak, amellyel közösen építettek egy közúti hidat a Feketeügy folyón, majd következő évben kitolta a fizetési határidőt egy évvel, a kamatot pedig 5%-ról 6%ra emelte.¹²⁶ Nyujtód a községi fizetések folyósítására szintén 1000 koronát kölcsönzött magának a Kecskés-Zsáros erdő fatömegének eladásából származó alapjából, egy évre, amire kamatot nem kötött ki.¹²⁷ Keresztvár 1913-ban meglehetősen bonyolult ajánlattal kereste meg az államkincstárt, amelynek tárgya az akkor már állami kezelésben lévő iskola költségeihez való hozzájárulás volt. A község felajánlotta, hogy a pótdó megváltási alapjából átenged kamatmentesen negyven évre az államnak 12 500 koronát, ha az állam visszaadja a községnek az 5%-os iskolai pótdó, továbbá évente 320 korona bért fizet a tanítói lakásra. A mérlegelendő bevétel és kiadás nagyjából paritásban volt, a község az iskolai pótdó behajtása veszélyességétől próbált szabadulni.¹²⁸

A nagy háború előtti években megfigyelhető egy tendencia, amikor a szerényebb jövedelemforrásokkal rendelkező települések előjárói az önhitelezést igyekeznek rendszeressé tenni. Ez a jelenség rámutat az agrártársadalom működésének sajátosságaiból fakadó közületi likviditáshiányra. A községi kasszában a készpénzmennyiség hullámzása akkor volt tapasztalható, amikor a pótdózás vált a domináns bevételi tétellé – szemben azzal az időszakkal, amikor a község legnagyobb bevételi forrása az italmérési jog haszonbérletéből származott, mert akkor az erre vonatkozó szerződésben pontosan rögzítve voltak a részletfizetések időpontjai. A kérdés időszerűségére közérthetően világít rá az imecsfalvi körjegyző, Albu Gyula: „a község az év $\frac{3}{4}$ részében nem képes a fizetési kötelezettségeinek eleget tenni, mert pótdóból tartja fenn magát, és tudott dolog, hogy azt a község csakis az ősz folyamán, októbertől december hónapokba fizeti, mikor az évi munkájának gyümölcsét értékesíteni tudja.”¹²⁹ A községi tőkének

a folyó kiadásokra történő apasztása csak kivételesen fordult elő a háromszéki falvakban, bár léteztek erre próbálkozások, a vármegye éberségét alig lehetett ki játszani. A ritka kivételek sorában foglal helyet Kézdiszentlélek, amely 1904-ben a folyó kiadásokra és hátralékos befizetésekre 1730 koronát vett kölcsön a közmunkaváltság- és a magtáralapjából, amelyet egy éven belül törlesztett.¹³⁰ Egy évvel később viszont faüzletből (Jáhoros-erdő eladása) egy jelentősebb összeget, 127 771 koronát inkasszált, ezt pedig több lépésben, alig egy év alatt 96 000 koronára faragta le, majd néhány év múlva ezt a maradványt is tovább szándékozott csonkítani. A törvényhatóság minden próbálkozást blokkolt, azonban a község étvágyát nem lehetett tiltó határozatokkal csillapítani, a kormánytól kijárta, hogy visszatérítési kötelezettség nélkül folyóvá tegyenek számára 27 771, majd további 4000 koronát, amit hátraléokra, folyó költségekre, birtokrendezési díjakra és építkezésekre költött el.¹³¹

A községi törzsvagyont érintő önhitelezés leggyakrabban a különféle építkezéseknél fordult elő. Az 1890-es évek elejéről már vannak példák erre vonatkozóan, ám a lakosságnál lévő kinnlevőségek miatt a keret meglehetősen szűkös: például Gidófalva a Bodza-pénzből 400 forintot (800 korona) vett kölcsön az Olt-híd javítására.¹³² A későbbiekben is előfordultak ezek, hosszabb-rövidebb lejáratú kamattal, csupán a hozzáférhető összeg nagysága volt a korlát. Ilyenképpen 1911-ben Barátos az iskola kijavítására 6000 korona kamatos kölcsönt vett fel a saját maga kezelte alapjából, egy év visszafizetési határidővel.¹³³ Egy évvel később Aldoboly az ún. székely birtokossági alapjából vett fel 5000 korona amortizációs kölcsönt vágóhíd építésére.¹³⁴ Újabb egy esztendőre rá Kézdiszentkereszt község a helyi római katolikus egyházközség kegyúri minőségében szintén 5000 koronát kölcsönöz az erdei alapjából a paplak építési költségeinek fedezésére.¹³⁵ Ugyanakkor előfordulnak olyan esetek is, amikor térítés kötelezettséggel nyúlt egy alaphoz, amit általában annak kamatokból származó többletei tettek lehetővé. Például 1902-ben Bikfalvának a „Károlyi-Batthyányi”-magtáralapja biztosított 2400 koronát patakárok kiásására.¹³⁶ 1913-ban pedig Magyarbodza köztehermentesítési alapja biztosított ekképpen 12 000 koronát orvosi lakás építésére.¹³⁷

¹²⁵ SÁL, Fond 9, 844. á., 138. k. 1911. március 14. / 344. jkvp.

¹²⁶ Uo., 139. k., 1912. április 30. / 162. jkvp.

¹²⁷ Uo., 142. k., 1913. október 18. / 424. jkvp.

¹²⁸ Uo., 141. k., 1913. április 26. / 182. jkvp.

¹²⁹ SÁL, Fond 9, 841. á., 1913/12510; 844. á., 142. k., 1913. december 16. / 612. jkvp.

¹³⁰ SÁL, Fond 9, 844. á., 108. k., 1904. január 8. / 193. jkvp.

¹³¹ SÁL, Fond 9, 841. á., 1906/2297, 1913/11575; 844. á., 114.

k., 1905. december 29. / 579. jkvp, 116. k., 1906. április 18. / 145. jkvp.

¹³² SÁL, Fond 9, 841. á., 1893/XIII/316.

¹³³ SÁL, Fond 9, 844. á., 138. k., 1911. március 14. / 331. jkvp.

¹³⁴ Uo., 139. k., 1912. április 30. / 154.

¹³⁵ Uo., 141. k., 1913. április 26. / 235. jkvp.

¹³⁶ Uo., 97. k., 1902. június 11. / 192. jkvp.

¹³⁷ Uo., 142. k., 1913. október 18. / 421. jkvp.

Ezen a területen azonban számos vita is felparázolt, többnyire annak a kérdése körül, hogy van-e visszafizetési kötelezettsége a községnek, avagy nincs. A törvényhatóság feltűnő engedelmességet tanúsított ezen a téren a millennium éve körüli község-házépítések körül, például a törzsvagyon természetes formaváltásának tekintette Nagyajta és Nagybacon esetében azt, hogy a regálé-kárpótlásból származó összegnek – amit a birtokosságtól alkudott ki a politikai község – jelentős részét erre a célra használták fel, annak ellenére, hogy az összeg egyben tartva, a kamatokból nagyobb bevételekkel kecsegtetett, mint amit egy valóban korszerű épület anyagilag biztosíthatott.¹³⁸ A legtöbb településen létrehozott község-ház-építési alap visszatérítési kötelezettség nélküli teljes kimerítése, annak rendeltetésszerű felhasználása esetén természetes volt, és az is kellett legyen.¹³⁹ Ezek az alapok sok településen csak évek hosszú során érték el azt a szintet, hogy abból fedezni lehessen a község-ház felépítését, ugyanakkor az előjáróságok szorongatott helyzetben voltak a korszerű iskolaépületek létesítésével is. Az iskolaépítéseket ösztönözte, hogy ennek a feltételnek a teljesítése garantálta az addig községi vagy felekezeti fenntartású intézmények állami kezelésbe vételét. A község szempontjából ez a tranzakció azért volt előnyös, mert ezáltal felmentették magukat a várható fejlesztések anyagi kötelezettsége alól, így a község terhei a korábbi évtizedek szintjén maradtak, ha éppen nem csökkentek. Az előjáróságok zömének az volt tehát az érdeke, hogy minél előbb megtörténjen az elemi iskola államosítása, ezért rendre halasztani próbálták a község-ház építését, az ahhoz összegyűlt pénzt pedig átcsoportosítani az oktatási intézmény részére. A község és a vármegye érdekei így nem voltak teljesen azonosak, az adminisztráció megfelelő működését biztosító és nem mellékesen reprezentációs célokat is szolgáló község-ház inkább utóbbinak volt általában prioritás. A község-házépítésre célzottan létrehozott vagy egyéb alapokból a községek csak visszatérítési kötelezettséggel vehettek kölcsönt az iskolaépületekre, egészen egy 1903-ban történt, precedensértékű esetig. Annak az évnek a nyarán Ikafalva a törvényhatóság jóváhagyását kérte, hogy 7212 koronát térítésmentesen felhasználhasson a község-ház-építési alapjából, az új iskola építése céljára. A kérés nem változtatta meg az üzust, elutasításba ütközött, amire felsőbb szinten, a Belügyminisztériumnál keresett orvoslást.¹⁴⁰

Fellebbezésben azzal érveltek, hogy az anyagiak előteremtését pótdózással nem tudják megoldani, mert a folyó költségekre már addig is 81%-os községi pótdóó volt kivetve, és ezt további 9%-kal kellene növelni, az építés pedig sürgős, mert a közoktatásügyi tárca az államosítás nem teljesülése esetén a két tanító fizetési pótlékának a visszavonását helyezte kilátásba.¹⁴¹ A belügyi tárca Ikafalvának adott igazat, ami azonnali következményekkel járt a vármegyében. Oroszfalu két évvel korábban hasonló igénnyel lépett fel úgy, hogy a község-ház építésének határidejét 15 évvel tovább tolták. Ezzel szemben pedig a törvényhatóság csak azt engedélyezte, hogy kamatmentesen, 20 éves futamidővel 5500 korona amortizációs kölcsönt vegyen fel saját község-ház-építési alapjából.¹⁴² Az ikafalvi eset hírére az oroszfalviak azonnal követelték a visszafizetési kötelezettség alóli felmentést, majd hasonló feltételek mellett további 4600 korona kivételért folyamodtak, legvégül pedig minden engedélykérelem nélkül használtak fel még 2500 koronát.¹⁴³ Hatolyka község az építés megkezdése előtt jelentette be a tőkének a visszatérítés nélküli felhasználását, az ikafalvi precedensre hivatkozva.¹⁴⁴

A tőkepénzeknek térítésmentes felhasználása iskolai célokra a következő években elfogadottá vált Háromszéken, számos olyan példát is találunk, amikor a község saját célú telekvásárlása és építkezése összefonódott az olyannal, amelynek a kedvezményezettje az iskola volt, a törvényhatóság pedig semmi kivetnivalót nem talált a tranzakcióban. Ilyen példa 1911-ben Lemhény, ott 10 000 koronát használtak fel ekképpen telekvásárlásra, ahol körjegyzői lakást és irodát szándékoztak létrehozni, a további 5 kataszteri hold területen pedig faiskolát létesítettek.¹⁴⁵ Kézdialmásban 14 000 koronát fordítottak 3 kataszteri holdnyi telekre, ahol iskola, tanítói lakás, község-ház, faiskola és tenyészállatok részére való telep kapott helyet.¹⁴⁶ A századforduló után tehát a törzsvagyon alakváltása – készpénzből ingatlanba – többnyire olyképpen valósulhatott meg, hogy annak végső megtestesülési formája a község-ház és az iskolaépület, illetve annak helyet adó telek volt.

A hitelszövetkezet az újabb versenytárs

A tőkepénzekkel történő más üzleti tevékenységet, amely a kamatoztatáshoz mérten nagyobb kockázatvállalással járt, általában korlátozta a községi

¹³⁸ NAGY Botond 2017, 78.

¹³⁹ Például Feldoboly község ügyét lásd SÁL, Fond 9, 844. á., 142. k., 1913. október 18. / 422 jkvp.

¹⁴⁰ Uo., 101. k., 1903. július 14. / 226. jkvp.

¹⁴¹ SÁL, Fond 9, 841. á., 1908/343.

¹⁴² SÁL, Fond 9, 844. á., 99. k. 1902. december 29. / 707. jkvp;

101. k., 1903. július 14. / 236.

¹⁴³ Uo., 104. k., 1904. április 29. / 191. jkvp; 106. k., 1904. október 15. / 399, 603. jkvpk.

¹⁴⁴ Uo., 106. k., 1904. október 15. / 637. jkvp.

¹⁴⁵ Uo., 138. k., 1911. április 12. / 355. jkvp.

¹⁴⁶ Uo., 138. k., 1911. december 16. / 681. jkvp.

törvény, ugyanakkor a községek sem mutattak sokáig különösebb érdeklődést ez iránt. Az Első Székely Szövögyár Rt. 1879-ben történt alapításában több háromszéki község részt vett, azonban az egyébként is alacsony névértékű (10 forint) részvényeknek kis számban való jegyzése miatt inkább hasonlított ez jótékonyági adakozáshoz, mint üzleti befektetéshez: egy átlagos anyagi feltételekkel rendelkező község a költségvetési szükségleteinek kevesebb, mint 1%-át remélhette ebből a forrásból, a legjobb esetben is – amennyiben a felhívásnak eleget tett. Hovatovább, a társaság egyetlen évben sem volt képes olyan üzleti nyereséget elkönyvelni, amelynek alapján bármely csekély osztalékhoz juthattak volna a részvényesek.¹⁴⁷ Pénzügyi üzletbe való bekapcsolódás gondolata Illyefalva község képviselőjében merült fel első alkalommal, 1884 elején, az ottani, szövetségi formában működő Népbank alapítása után alig egy évvel. Történt ez olyan körülmények között, amikor a törvényhatóság mind erőteljesebben követelt telekkönyvi betáblázást minden kihelyezett, 50 forintot (100 korona) meghaladó kölcsönre.¹⁴⁸ A község a kinnlevő követeléseket tervezte átadni a hitelintézetnek – „azon tartozások, melyeknek biztosítása nehézségekkel járna, lebonyolítása végett tétessenek át a népbankba” –, az adósok továbbra is 6%-os kamatot fizettek volna, amelyből 5% közvetlenül az önkormányzat kasszájába folyt volna be, a maradék 1%-ból pedig a hitelintézetben belül egy tartalékalap volt kilátásba helyezve, amely pedig a községnek valamiféle üzletrészt képezte volna.¹⁴⁹ A megfogalmazás nem volt elég egyértelmű, a célra csak következtetni lehetett, így a törvényhatóság értetlenül fogadta a jóváhagyási kérést – „pénztőkéjének biztosítása érdekében azt az odavaló népbankkal egyesíteni kéri” –, amelyre nem adhatott zöld jelzést: „az ily elvont kezelési módozat, mint törvénybe ütköző mozzanat, el nem fogadható.”¹⁵⁰

Fél évtizeddel később néhány Seps-i járáshoz tartozó község mozdult meg, ami az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) által ösztönzött alapítási hullámmal hozható összefüggésbe.¹⁵¹ 1892-ben Komolló község nyilvánította ki szándékát, hogy 615 forint (1230 korona) üzletrésszel részt vesz a Réty-Komollói Hitelszövetkezet alapításában. Vajna Miklós főszolgabíró támogatta a kezdeményezést, és úgy látszik azt is tudta, hogy milyen mozzanatot kell kiemelnie a községi döntéshozatalban, hogy a törvényhatóság jóindulatát rövid úton megszerez-

zék. Ez nem volt más, mint az erre a konkrét célra már régebbi elkülönített pénzüsszeg, amely a korábbi évek költségvetési többleteiből halmozódott fel. Komolló volt tehát az első község Háromszéken, amely hitelszövetkezeti tagságot szerzett, ennek folyamán pedig minden tőkepénzt ott helyezte el betétként, annak ellenére, hogy a vármegye jóváhagyása erre tételesen nem terjedt ki.¹⁵² Következő évben az akkor még különálló Szentiván és Laborfalva kérelmezte, hogy az arányosítás nyomán az önkormányzat osztályrészét képező regálé-kárpótlási kötvényeiket (3750+3450 forint [7500+6900 korona]) készpénzre válthassák, abból az összegből pedig a helyben létrejövő hitelszövetkezetben üzletrészt vásároljanak. A főszolgabíró ezúttal nem nyilatkozott arról, hogy támogatja-e vagy sem a kezdeményezést, ennek ellenére a törvényhatósági bizottságban kedvező visszhangra lelt, ez pedig nem elhanyagolható mértékben annak tulajdonítható, hogy a hitelszövetkezet indítványozója, Seethal Ferenc virilis tagként jelen volt a testületben, és felvezette a döntéshozatalt. Felmerülhet ugyanakkor annak a gyanúja is, hogy a vármegyei apparátus azért volt készséges, mert a gründolás nem járt takarékpénztári betétkivonással, hanem a központi államkincstár kisebbedt általa. Bármilyen legyen a magyarázat, a jóváhagyó határozat példátlan módon támogató: „tekintettel arra, hogy a helybeli és laborfalvi birtokos egyének máris tekintélyes összeget írtak alá a »Sepsi-Szentiván-Laborfalvi községi hitelszövetkezet« címén kibocsátott aláírási íven, tekintettel arra, hogy ezen szervezés alatt álló községi hitelszövetkezettel üdvös és biztos eredmény csakis akkor és csakis úgy várható, hogy ezen intézet oly tekintélyes összeggel kezd meg működését, hogy képes fog tudni lenni a gazdalkozósságot a magánfelekkel levő nagy kamatú kölcsönöktől megszabadítani, és ezeknek hitel igényét kielégíteni.”¹⁵³ A törvényhatóság pártfogása azonban nem bizonyult elegendőnek az ügy sikeréhez, ahhoz, hogy a kincstár ajtai megnyíljanak, szükség volt még a belügyi tárca belátására is, amelyet viszont a felterjesztett községi határozattal, leltárral és folyó évi költségtervvel, illetve a hitelszövetkezet alakuló gyűlésének jegyzőkönyvi kivonatával és alapszabályával nem sikerült elnyerni: „S. Sztiván-Laborfalvi községi Hitelszövetkezet alapszabályai kellő biztosítékot nem nyújtanak [a regálé-kárpótlási összeg egyben tartására – N. B.], engedhetőnek nem találta.”¹⁵⁴ Bár a törvényhatósági határozat a magánszemélyek szere-

¹⁴⁷ NAGY Botond 2021a, 214–215, 222.

¹⁴⁸ SÁL, Fond 9, 844. á., 34. k., 1883. október 5. / 280. jkv.

¹⁴⁹ SÁL, Fond 9, 841. á., 1884/XIII/42. (1884/392. ú. sz.)

¹⁵⁰ SÁL, Fond 9, 844. á., 37. k., 1884. március 21. / 65. jkv.

¹⁵¹ HUNYADI Attila 2007, 53.

¹⁵² SÁL, Fond 9, 841. á., 1892/XIII/476; 844. á., 65. k., 1892. október 14. / 303.

¹⁵³ SÁL, Fond 9, 844. á., 68. k., 1893. augusztus 14. / 300, 301.

¹⁵⁴ SÁL, Fond 9, 841. á., 1894/XIII/39.

pét is kiemelte, a két község részvétele az alapításban kritikus pontnak bizonyult – mint később számos más alapítás esetében –, ezt mi sem bizonyítja ékebben, mint hogy ez a hitelszövetkezet végül létre sem jött, miután az államkincstár nem engedte el a 7200 forintot (14 400 korona). Ugyanekkor végződött fiaszkóval Réty község próbálkozása is, amely az egy évvel korábban elindult Réty-Komollói Hitelszövetkezetben próbált üzletrészt vásárolni, a tulajdonát képező 5400 forintnyi (10 800 korona) regálé-kárpótlási összeg erejéig. A forgatókönyv minden pontja megegyezett az előbbi esettel, a végeredmény ugyanaz: a belügyér megtagadta a kötvények beváltását és készpénz kiadását, csupán az indoklásában volt eltérés, ám ez még inkább a kifogás képzetét kelti, mivel a hivatkozott jogszabályt a központi hitelszövetkezetet illetően csak négy évvel később szentesítették: „a kártalanítási kötvények[nek] a kötményezés alól való feloldása, tekintettel a hitelszövetkezetek központi szervezéséről szóló törvényjavaslat előrehaladott stádiumára, megtagadtatott.”¹⁵⁵

Az alapítási szándék sajátos megnyilvánulásáról tanúskodik Gidófalva esete, ahol a községi hitelezés a századforduló körüli évekig a törvényhatóság erős gyámkodása alatt történt (amint azt korábban láthattuk). Nyilvánvalóan ennek a rugalmatlan gyakorlatnak szándékozott véget vetni az előjáróság, amikor 1897 őszén olyan tervezetet szavaztatott meg a képviselő-testülettel, amely takarékpénztár felállítását helyezte kilátásba. A tervezetben nincs szó külsőtőke-bevonásról, hanem kizárólag a község által kezelt Bodza-pénz gyümölcsoztetéséről, illetve annak saját forrásból 8000 forintra (16 000 koronára) történő kikerekítéséről. Nem ismert pontosan, mi állhatott az elgondolás mögött, hogy önálló céget jegyezzenek be, és miért nem felelt meg az olyan típusú házi kezelés, mint amilyen Futásfalván volt látható, előreláthatóan a kezelési terheket ezzel nem szüntethette meg, azok mindössze a községről a takarékpénztár vezetésére hárultak volna: „az eddigi egyszerű kamatjövédelmet hajtó, nehézkes betáblázási, kezelési rendszer helyett a tőkepenz felhasználásával egy takarékpénztár felállítását határozta el.” A későbbi események azonban felkeltik annak az alapos gyanúját, hogy a Bodza-pénznek a birtokosság részére történő visszaszármaztatását próbálta meg ily módon megakadályozni az előjáróság. A főszolgabíró rossz ötletnek találta magát az alapítást, és a szabálytalan határozathozatal mellett ezt is

indokul hozta fel, amikor a jóváhagyás megtagadását javasolta a törvényhatóságnak: „De eltekintve attól, [a határozathozatal módjától – N. B.] nem tartom megengedhetőnek, hogy községi vagyomból egy nyereségre alapított intézet létesíttessék.”¹⁵⁶ Az elutasítás nyomán az előjárók mégis a helyi lakosoknál lévő kinnlevőségek behajtása céljából tettek lépéseket, amire vonatkozóan csupán 1903-ban hozott konkrét határozatot a képviselő: a századforduló után már nem fordult elő újabb kölcsönadás, ezzel szemben 1898–1907 között összesen 31 jelzálogtörlesztést regisztráltak, ezt követően pedig minden mozgás megszűnt ezen a téren.¹⁵⁷ A fordulat oka az volt, hogy Gidófalva annak idején figyelmen kívül hagyta a főispán felhívását község-ház-építési alap létesítésére, 1903-ban pedig mégis elkezdte a munkálatokat, fedezet híján pedig a Bodza-pénzt használta fel, igaz, visszatérítési kötelezettséget vállalva. A törvényhatóság nem talált semmi kivetnivalót a döntésekben, azokat mind jóváhagyta, és csak egy év elteltével, a birtokosság fellebbezése nyomán utalta ki a tisztii főügyésznek a kérdés alaposabb vizsgálatát. A jogi szakvélemény szerint a birtokosság és a község peren kívül, 1887-ben egyezett meg a Bodza-pénz sorsáról, ezt az egyezményt pedig utóbbi entitás egyértelműen megszegte a lakossági hitelek egyoldalú felmondásával, illetve azzal, hogy nem csak a kamatokat használta fel. Végso döntőnként a Belügyminisztérium a birtokosság fellebbezését semmisítette meg, határidő túllépésre hivatkozva.¹⁵⁸ Az eseménysor véget vetett a községi hitelezés több évtizedes gyakorlatának, ugyanakkor a községet is kivonta azon települések sorából, amelyek tőkével hozzájárultak a hitelszövetkezetek alapításához. Az 1898-as évet megelőző időszak mérlegét megvonva, hat olyan község azonosítható, amely saját vagy saját maga által kezelt tőkéből, illetve annak részéből pénzügyintézet alapításában szándékozott részt venni. Ebből három kezdeményezés a belügyi tárca döntése nyomán bukkott el, kettőt a törvényhatóság blokkolt, és csupán egy esetben valósultak meg az előjárók és/vagy községi képviselők vágyai.

Az 1898-as év vízválasztónak tekinthető a hitelszövetkezetek elterjedése szempontjából. Egyed Ákos kiemeli, hogy az akkor megalapított Országos Központi Hitelszövetkezet kiterjesztette működését az egész országra, így Erdélyre is, előmozdította falusi hitelszövetkezetek alapítását a saját ernyője alatt. Ugyanakkor azt is hozzátette a közel másfél évtizedes tevékenység mérlegének vizsgálatánál, hogy az

¹⁵⁵ Uo., 1894/XIII/71.

¹⁵⁶ Uo., 1897/XIII/551; 844. á., 83. k., 1897. december 29. / 766. jkv.

¹⁵⁷ Lásd. SÁL, Fond 9, 845. á., 108. k., G. 2; 116. k., G. 3; 124. k., G. 4; 131. k., G. 4; 139. k., G. 4; 145. k., G. 4, 22; 151. k.,

G. 4; 156. k., G. 4; 161. k., G. 4; 166. k., G. 4; 172. k., G. 4; 192. k., G. 4; 197. k., G. 4.

¹⁵⁸ SÁL, Fond 9, 841. á., 1905/2916; 844. á., 102. k., 1903. október 13. / 346. jkv.

ilyen típusú pénzüzetek a nyilvánvaló számbeli fölényük ellenére is meglehetősen mérsékelt összesített tőkeerőt képviseltek.¹⁵⁹ Somai József az 1902-es tusnádfürdői Székely Kongresszus alkalmával felvázolt számos, az őstermelés és az ipari tevékenység hatékonyság növelését célul tűző tervezet esetében mutatott rá arra a tényre, hogy ezeknek okvetlenül előfeltételét képezte az akkor már négy éve működő OKH, illetve az ernyője alatt felsorakozott helyi intézetek sokasága – legyen szó likviditást biztosító, avagy termelési eszközök akvizícióját lehetővé tevő kölcsönökről.¹⁶⁰ Mindkét szerző kikerüli azonban azt a kérdést, hogy az 1898. évi XXIII. törvénycikkkel létrehozott OKH jelentős mértékben a magyar politikai elit szerepvállalását is jelentette a nemzetiségek között zajló versengésben, amelynek tétje a föld természetes állapotában, illetve a jelzálogi bejegyzések formájában való felhalmozása volt, különösképpen Erdélyben. Egry Gábor megfogalmazása szerint: „Az 1880–1890-es évekre a magyar és nemzetiségi publicistika igen gyakran egy latens háború képet vázolta fel, amely Erdély telekkönyvi birtoklásáért folyik annak három nemzetisége között.”¹⁶¹ Valóban, az OKH későbbi évekbeli számadásai világosan mutatják, hogy ennek fiókintézményei elsősorban a magyar többségű településeken terjedtek el.¹⁶² Továbbá, a csernátóni, dálnoki és gidófalvi hitelszövetkezetek által a Földművelésügyi Minisztériumhoz 1913 nyarán intézett memorandumban az aláírók világosan kifejtették, hogy az alapításnál a két sokat ismételt tétel, az uzsora és a spekulatív terménykereskedés mellett az „Albina határtalan terjeszkedése” ellensúlyozása volt a nagyobb hangsúllyal latba eső szándék.¹⁶³ Mindezek mellett a hitelszövetkezetek számára a helyi tőke gyümölcsöztetése, a helyi hitelügyekre való odafigyelés, illetve az oktatás, az ügyintézés tagok általi elsajátítása is a célok között szerepelt, ebből a szempontból morális fölényt tulajdonítottak maguknak a részvénytársasági formában működő takarékpénztárakkal szemben, amint azt a mozgalom erdélyi vezéralakja, dr. Gidófalvy István meglehetősen parlagi modorban, megfogalmazta: „Meg kell csak figyelni, hogy milyen célból és hogyan alakul egy-egy takarékpénztár! Egy-egy vidéki jómódú birtokosnak, kereskedőnek vagy vállalkozónak egy jó kinézésű, teljesen nem végzett fia, akinek lehetőleg otthon okvetetlen társadalmi pozíciót kell szerezni.”¹⁶⁴

Nem állítható viszont, hogy az emelkedett hívó szó nyitott fülekre talált volna a Háromszék vármegye közigazgatási apparátusában, illetve törvényhatósági bizottságában. Ennek demonstrálására két mozzanatot emelhető ki, amelyek a megyének későbbi, közszégi kezdeményezések iránt nem feltétlenül támogató magatartását is előrevetítették. Az OKH alapítására vonatkozó törvénytervezet vitáján a kezdeményezés zászlóvivője, gr. Károlyi Sándor hangsúlyozta a vármegyék szerepét (megyék alapítványjegyzése szövetkezetekben, árvapénzek átengedése).¹⁶⁵ Háromszék vármegye válasza korántsem tett eleget ennek a kíváncsolomnak: a törvényhatóság 1898. évi őszi közgyűlésén került napirendre a Pénzügyminisztérium felhívása az OKH-üzletrészek jegyzésére vonatkozóan, amit a jelenlévő tagság mérsékelt lelkesedéssel fogadott. Az állandó választmány javaslatára hozott határozat szerint a legkisebb jegyezhető összeget, 1000 koronát ajánlottak meg. Hovatovább, a határozat másik részét – a miniszteri felhívásnak a továbbítását a községek irányába – az alispáni hivatal minden bizonnyal nem hajtotta végre.¹⁶⁶ Az üzletrészjegyzés iránti fanyalgás további bizonyítéka a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium leirata, amely annak tisztázását követelte, hogy az 1000 korona jegyzése melyik vármegye által kezelt alap terhére történt, mert a közgyűlési határozat homályosan fogalmazott, *valamelyik* alapot jelölte meg.¹⁶⁷ Újabb határozattal végül pontosították, hogy az Ipar-tanulapról volt szó, amit a Földművelésügyi Minisztérium köszönetnyilvánítással nyugtázott.¹⁶⁸ A szűkmarkú üzletrészvásárlás után a vármegye egy újabb tanújelét adta, hogy nem lelkesedik a szövetkezeti eszme iránt, vagy legalábbis nem támogatja annak beszüremkedését a lokális pénzpiacra. A Belügyminisztérium 1900 tavaszán küldött szét egy körrendeletet, amellyel az árvapénzeknek az OKH-nál lévő elhelyezését javasolta, amit a közgyűlés – arra hivatkozva, hogy ennek a pénztőkének a sorsáról már korábban határoztak – gyorsan elhárított.¹⁶⁹ Az idegenkedés minden bizonnyal abban keresendő, hogy a helyi takarékpénztárak operatív vezetői közül többen a törvényhatósági bizottság tagjai is voltak, virilis minőségben, ugyanakkor a tisztviselőgárda több tagja is ezen hitelintézetek igazgatóságának vagy felügyelőbizottságának része volt – mivel a vonatkozó jogszabályok szerint ezen a szinten még nem volt megállapítható az összeférhetetlenség.¹⁷⁰ Ugyanakkor, az OKH

¹⁵⁹ EGYED Ákos 2007, 44–45.

¹⁶⁰ SOMAI József 2004, 207–215.

¹⁶¹ EGRY Gábor 2006, 6.

¹⁶² Lásd OKH 1905.

¹⁶³ SÁL, Fond 9, 841. á., 1913/6365.

¹⁶⁴ GIDÓFALVY István, dr. 1902, 9–10.

¹⁶⁵ HUNYADI Árpád 2007, 51.

¹⁶⁶ SÁL, Fond 9, 844. á., 85. k., 1898. október 14. / 463. jkvp.

¹⁶⁷ Uo., 86. k., 1898. december 29. / 762. jkvp.

¹⁶⁸ Uo., 87. k., 1899. május 9. / 11. jkvp.

¹⁶⁹ Uo., 91. k., 1900. június 15. / 173. jkvp.

¹⁷⁰ Háromszéki virilisek közül hitelintézetek vezetői lásd NAGY Botond 2015, 125–176. Összeférhetetlenségről lásd PÖLÖSKEI Ferenc 2001, 225–226.

a tagszervezeteinek vezető testületeiben (igazgatóság és felügyelőbizottság) szerepet szánt a helyi közigazgatás szereplőinek, ám Háromszéken megfigyelhető, hogy a felkínált helyek elfoglalását a vármegyei apparátus rendre megakadályozta.¹⁷¹ A helyhatóság nyil-

vánvaló idegenkedése ellenére, a megyéhez tartozó településeken valóságos alapítási láz sepett végig: öt meglévő hitelszövetkezet két év alatt csatlakozott az OKH-hoz, 1916-ig pedig további 29 jött létre annak ernyője alatt.

Hitelszövetkezetek Háromszék vármegyében

település	név	alapítva
Réty	Réty-Komollói Hitelszövetkezet* Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1893. február 16.; 1900. december 23.	1892
Bereck	Bereczk és Vidéke Községi Hitelszövetkezet* Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1895. március 7.; 1899. október 5.	1895
Sepsikőröspatak	Sepsi-Kőröspataki Községi Hitelszövetkezet* Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1895 július 21.; 1899. október 5.	1895
Papolc	Papolc Községi Hitelszövetkezet* Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1895 július 23.; 1908. május 21.	1895
Nyujtód	Nyujtód Községi Hitelszövetkezet* Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1898. május 29.; 1901. április 25.	1898
Málnás	Málnás Községi Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1899. augusztus 20.	1899
Kálnok	Sepsi-Kálnoki Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1899. október 8.	1899
Márkosfalva	Márkosfalva Községi Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1899. október 15.	1899
Mikóújfalu	Mikó-Újfalusi Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1900. január 18.	1899
Nagyajta	Nagy-Ajta és Vidéke Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1900. február 18.	1900

* Utóbb csatlakozott az Országos Központi Hitelszövetkezet hálózatához.

¹⁷¹ A közigazgatási tisztviselők meghívását lásd HUNYADI Attila 2007, 55. A jelenség érzékeltetésére példaként felhozható, 1904-ben a törvényhatósági bizottság jóváhagyta, hogy dr. Daday Vilmos főorvos a Háromszéki Takarékpénztár Rt. igazgatóságában, Vajna István árvaszéki ülnök pedig a felügyelőbizottságban elfoglalhassa helyét. (SÁL, Fond 9, 844. á., 104. k., 1904. április 29. / 150, 151.jkvpk.) Hollaky Attila, az Orbai járás főszolgabírója, és Deák Samu szolgabíró a Kovásznai Takarékpénztár Rt. igazgatóságának lehettek tagjai (uo., 105. k., 1904. július 6. / 317, 318. jkvpk.). Mind a négy kérvény tárgyalásánál arról szólt a vita, hogy a kérvényező a hivatali teendőit el tudja-e

látni a takarékpénztári plusztevékenysége mellett, avagy nem. A közigazgatási érdekekkel ellentétes takarékpénztári igazgatósági döntéshozatal eshetőségéről nem volt szó. Ugyanebben az évben a Miklósvári járás főszolgabírója, Zathureczky Kálmán, és járási orvosa, dr. Benedek Zoltán kért felsőbb jóváhagyást a Nagyajta és Vidéke Hitelszövetkezet felügyelőbizottsági tagságukra. Az alispán adatpótlást igényelt, amire a két tisztviselő jobbnak látta elejteni az ügyet, így az tárgyalásra a törvényhatósági bizottság elé sem került, az ügy pedig minden bizonnyal figyelmeztetésül szolgált másoknak is. (Uo., 841. á., 1904/5421, 5422.)

település	név	alapítva
Nagyborosnyó	Nagy-Borosnyó és Vidéke Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1900. augusztus 12.	1900
Kovászna	Kovászna és Vidéke Ipari Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1900. október 4.	1900
Karatnavolál	Karatna-Voláli Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1900. május 3.	1900
Kézdialbis	Albisi Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1900. május 17.	1900
Sárfalva	Sárfalvi Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1901. május 12.	1901
Béla falva	Béla falvi Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1901. május 19.	1901
Dálnok	Dálnoki Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1901. július 4.	1901
Alsócsernáton	Csernátoni Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1901. október 10.	1901
Barót	Baróti Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1905. július 20.	1901
Köpec	Köpeczi és Miklósvári Iparosok és Gazdák Hitelszövetkezte, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1902. június 8.	1902
Lemhény	Lemhényi Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1902. július 3.	1902
Kézdivásárhely	Kézdivásárhelyi Ipari Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1903. november 22.	1902
Gidófalva	Gidófalva Vidéke Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1903. szeptember 3.	1903
Sepsibodok	Sepsi-Bodoki Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1903. szeptember 3.	1903
Sepsiszentgyörgy	Sepsiszentgyörgyi Ipari Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1903.	1903

Árapatak	Árapataki Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1904. november 10.	1904
Nagybacon	Nagybaconi Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1905. január 26.	1904
Gelence	Gelence és Vidéke Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1907. február 3.	1906
Szárazajta	Szárazajta Községi Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1911. október 26.	1911
Közéapajta	Közéapajta Községi Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1912. március 21.	1912
Bikfalva	Bikfalva és Vidéke Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1912. március 7.	1912
Zágon	Zágoni Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1914. május 24.	1914
Bikfalva-Tálpatak	Hangya Népbank mint Hitelszövetkezet Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1914. szeptember 6.	1914
Ozsdola	Ozsdolai Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1914. november 26.	1914
Felsőcernáton	Felsőcernáton és Vidéke Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1916. április 30.	1916

Az OKH ernyője alatt létrejött hitelszövetkezetek alapításában való részvétellel vagy utólagos üzletrészvásárlásra, illetve betétre elsősorban a Kézdi és a Sepsi járásokhoz tartozó községek esetében találunk példákat, a Miklósvári és Orbai járásokban jóval mérsékeltabb volt ilyen természetű ambíció, bár szórványos ügyletek ott is felbukkantak.

Nyujtód községben önálló hitelszövetkezet az OKH felállítása előtt néhány hónappal jött létre, az alapítók között pedig ott volt a polgári község is. A falu képviselője a saját kezelésű magtárában felhalmozódott, 4510 korona készpénzből, illetve a községi tőkéből kölcsönadott 1490 korona értékű kötvényből (5 db) jegyzett 6000 korona (200 db 30 korona) névértékben üzletrészt. Mivel a község a kölcsönzéseket autonóm módon bonyolította (vagyis az egyenkénti törvényhatósági jóváhagyás kötelezettsége alól mentesítve volt), illetve a magtárát nem egy konkrét célra (ún. *rendeltetés nélküli*) hozta létre,

nem látta indokoltnak, hogy a törzsvagyomány-átalakítás fogalmát nyilvánvalóan kimerítő ügyletet a felsőbb hatalmi szervvel közölje. A bonyodalmak akkor kezdődtek, amikor a hitelszövetkezet két év működés után az OKH-hez való csatlakozásról döntött, a csatlakozást megelőzően pedig a központból kiküldött ellenőr azt konstataálta, hogy az alapításba beapportált öt darab kötvény (amely a szövetkezet mérlegének aktívái között követelésként szerepelt) továbbra is Nyujtód község nevében állt. A meghagyás szerint a község megtette a lépéseket a jelzalognak a hitelszövetkezet javára történő átkebelezése céljából, ám a telekkönyvet vezető járásbírósa annak végrehajtását megtagadta, a törvényhatósági jóváhagyó záradék hiánya miatt. Ezeknek az előzményeknek a tapasztalatával az eljáróság néhány évre sztofnírozta az ügyet, községi határozatot csak 1905 őszén hoztak, azt pedig csak következő év nyarán terjesztették be a törvényhatósághoz – nyilván abból a megfontolás-

ból, hogy a tavasz folyamán felállt koalíciós kormány általában nagyobb szimpátiával viseltetett a szövetkezeti mozgalom iránt, ebből kifolyólag pedig kedvezőbb elbírálásra számíthattak a vármegyénél is. A jóváhagyó záradékra azonban további két évet kellett várni, ez idő alatt az alispán – irritáltan, hogy kész tények elé állították – újabb képviselő-testületi határozatot követelt a községtől (amit negyedik nekifutásra sikerült abszolválni), végül pedig az illetékes járás vezetőjét is felvilágosító jelentésre kötelezte. Cseh Gyula főszolgabíró véleménye perdőntőnek bizonyult, közölte, hogy az osztalékot a folyó éves költségvetésre fordítják, az üzletrészvásárlás pedig egyrészt felhalmozott magtári bevételből származott, másrészt a kinnlevőségek behajthatósága egyébként is bizonytalan volt.¹⁷² A törvényhatósági bizottság számára világos volt, hogy a község szabályt sértett, ennek ellenére zöld utat adott, a döntését pedig nyilvánvalóan az országos politikai konstelláció befolyásolta: „jelen esetben ugyan kivételesen eltekint a megtorló lépések elrendelése iránti intézkedés tételéről, de jövőre utasítja a képviselő-testületet, hogy hasonló törvényellenes cselekményeket el ne kövessen, mert különben azokért az előjárásági tagok a legszigorúbb fegyelmi eljárás alá lesznek vonva.”¹⁷³ A kedvező döntés nyomán Nyujtód előjárói joggal érezhették úgy, hogy számításaik maradéktalanul beteljesültek, és alig két hónappal ezután egy újabb, merészebb tervvel álltak elő: a hitelszövetkezet betétkönyvének szereplő, feladásból származó 17 284 koronából és 3211 koronányi község-ház-építési alapból újabb üzletrész vásárlására, 17 100 korona (570 db 30 korona névértékű üzletrész) értékben. Ez azonban már túl nagylépésnek látszott, tárgya a község majdnem teljes készpénzvagyonára volt, a terv mellett az főszolgabíró sem állt ki egyértelműen. A vármegye közgyűlése – vélhetően a közigazgatási apparátus sugalmazására – vissza is utasította, arra hivatkozva, hogy az ügyletből remélhető 1% plusz nyereség nem állt arányba a várható kockázattal.¹⁷⁴

Kézdialmás község 1901 márciusában döntött arról, hogy a tulajdonában lévő, 29 000 korona értékű regálé-kárpótlási kötvényeit készpénzre váltja, abból pedig üzletrészeket szerez a településen alapítandó hitelszövetkezetben. Mint láttuk, az OKH létrejötté előtti időben a törvényhatóság minden esetben támogatja az ehhez hasonló kezdeményezéseket, azok mindegyike a központi kormányzat szintjén bukott el. Ebben az esetben azonban már Kézdi járás főszol-

gabírójának véleményezése alapján megjósolható volt az eredmény: „felterjesztem azon észrevételem mellett, hogy Almás községben 29 000 korona törzsvagyonnak hitelszövetkezet útján való kezelésére alkalmas, megbízható egyéneket nem ismerek, s így nézetem és véleményem az, hogy ezen összeg továbbra is az eddigi módon kezeltessek.” A közgyűlés ezt a szempontot tette magáévá, és utasította el a községi határozatot, annak ellenére, hogy az teljesen szabályszerű volt. A község még fellebbezett a belügyminisztériumnál, annak döntése azonban nem borította a papírformát.¹⁷⁵ A községi tőkének a súlya a hitelszövetkezet alapításában esetenként változott, Kézdialmásban ennek nyilvánvalóan vezető szerep jutott, amely feltételezésre ráerősít a tény, hogy végül létre sem jött a tervezett pénzüintézet.

Étfalvazoltán község 1899-ben jött létre, a két névadó település egyesítése nyomán, 1904 őszén a képviselő-testület pedig arról határozott, hogy az egy évvel korábban alapított Gidófalva és Vidéke Hitelszövetkezetben két üzletrészt jegyeznek, összesen 200 korona értékben. A törvényhatóság nem gördített akadályt az ügylet elé, annak ellenére, hogy a község semmivel nem indokolta a lépést, a járás vezetője pedig teljes közömbösséget tanúsított.¹⁷⁶ Másfél évvel később a falu grémiuma a összeolvasztott pénzvagyon házi kezelésben nem lévő részének (693 korona) a Háromszéki Takarékpénztárból a hitelszövetkezet betéti számlájára való áthelyezéséről döntött, amire az alispán azonnal áldását adta.¹⁷⁷ Az eljárás azt sejteti, hogy csekély összeg mozgatása – amely természetét tekintve, a számos más esetben akadékoskodást kiváltó községi törzsvagyon volt – nem sértett felsőbb anyagi érdekeket, azért kaphatott az ügylet zöld utat.

A falusi hitelszövetkezetek számára minden bizonnyal a likviditásuk biztosítása jelentette a legnagyobb kihívást, ennek érdekében a községi pénzvagyon nemcsak üzletrész jegyzés terén vált célponttá, hanem betétként is igyekeztek azt bevonítani. Az ilyenszerű tervek végrehajtásához pedig kétségtelenül támaszt jelentettek a személyi átfedések a pénzüintézet-vezetés és a községi képviselő-testület felett. A Gidófalva és Vidéke Hitelszövetkezet esetében mindössze egy község szerzett egészen szerény üzletrészt, azonban a betétek nyilvántartása már színesebb képet mutat. Az alapítást követő három éven belül ugyanis Étfalvazoltán község mellett a pénzüintézet székhelyéül szolgáló Gidófalva és a szomszédos Fo-

¹⁷² SÁL, Fond 9, 841. á., 1909/1415.

¹⁷³ SÁL, Fond 9, 844. á., 128. k., 1908. október 14. / 454. jkvp.

¹⁷⁴ Uo., 130. k., 1909. április 30. / 201. jkvp.

¹⁷⁵ SÁL, Fond 9, 841. á., 1901/XIII/209; 844. á., 95. k., 1901. október 11. / 436. jkvp.

¹⁷⁶ SÁL, Fond 9, 844. á., 89. k., 1899. december 29. / 681. jkvp.; 91. k., 1900. június 15. / 333, 335. jkvpk; 107. k., 1904. december 10. / 645. jkvp.

¹⁷⁷ SÁL, Fond 9, 841. á., 1906/5923.

tosmartonos helyezte el itt az általa kezelt kisebb-nagyobb pénzalapjait.¹⁷⁸ Az 1906. évi mérleg szerint a három község részesedése a takarékbetétekből 45% volt.¹⁷⁹ Szépséghibája a dolognak, hogy például Fotosmartonos alig két évig fialtatta itt a pénzeket, mivel 1908 őszén az agrártermény-kereskedelemben is érdekelt hitelszövetkezet fizetéseképtelenség-közeli helyzetbe került a körbetartozások nyomán, a község pedig minden betétjét felmondta (sok más magán-személyhez hasonlóan).¹⁸⁰ Figyelmet érdemel, hogy utóbbi két község a betéti számla nyitásához nem kért felsőbb jóváhagyást, ami felveti annak alapos gyanúját, hogy ebben az időszakban számos más településen is történhetett ehhez hasonló forgatókönyv szerint a tőkekihelyezés. Minden bizonnyal, erre akkor volt lehetőség, amikor a község pénze nem volt másik pénztintézet betétszámláján lekötve, azt nem kellett onnan kivonni.

Az OKH ernyője alatt alapított hitelszövetkezetek részéről számottevő igény mutatkozott a községi pénzek iránt, betéti elhelyezés formájában is, ám ennek megvalósítása a hőskorban többnyire a törvényhatóság ellenkezésébe ütközött – amennyiben jóváhagyásért folyamodtak a községek. A Nagyborosnyó és Vidéke Hitelszövetkezet alapítása után néhány hónappal Nagyborosnyó község képvisellete határozatot hozott, mely szerint minden tőkepénzt kiveszi a Háromszéki Takarékpénztárból, illetve a megyeközpontban működő Gazdák Szövetkezeténél lévő 1000 korona értékű üzletrészt is pénzzé teszi, majd a teljes összeget ennél a helyi intézetnél nyitott számlájára helyezi el. A lépés nem érintette a községnek a lakoságnál kamatozásra már kihelyezett pénzeit.¹⁸¹ A törvényhatósági bizottság közel egy évvel később tette napirendre az ügyet, de végeredményben jogszerűen járt el, amikor a pontos összeg megjelölésének, illetve a név szerinti szavazás (a képviselők saját vagyonukkal való felelősségvállalása) hiánya miatt utasította el a kezdeményezést.¹⁸² A község szabályszerű határozatát hamarosan újra felterjesztette, amit az alispán kiegészíteni kért a hitelszövetkezet alapszabályával, ennek megtörténte után újabb lépésben az 1901-es mérleget kérte be, és utasította az ügylet iránt közömbösséget tanúsító főszolgabíró utánanézni, hogy

a hitelszövetkezet az OKH tagja-e.¹⁸³ A további fél évet felvevő vizsgálódás után a felsőbb hatalom végül áldását adta a tranzakcióra, amelynek tárgya összesen 8635 korona volt.¹⁸⁴ Ehhez hasonlóan cselekedtek Mikóújfalu képviselői is, akik a helyi hitelszövetkezetbe szándékoztak áthelyezni a község pénzeit, annak alapítása után, 1900. év tavaszán. Az igény azonban el sem jutott odáig, hogy a törvényhatósági bizottság érdemben tárgyalja, az alispán utasította a testületet új, szabályszerű határozathozatalra.¹⁸⁵ Mikóújfalu öt évvel később rugaszkodott újra neki ezt a tervét véghezvinni. A váltást a nagyobb várható kamattal (4,5%) indokolták, ám ezúttal sem történt név szerinti szavazás, illetve a kérés tárgyát képező összeget sem tüntették fel, így ez a próbálkozás is kudarcra ítéltetett.¹⁸⁶ A koalíciós kormánynak a hivatalba lépése 1906 tavaszán nyilvánvalóan felbátorította a községet, hogy átvigye tervét, ám ezúttal sem volt szabályszerű a képviselő határozata, pedig a kedvezőbb légkör érzékelhető volt, az addig szenvtelenül közvetítő főszolgabíró, Kónya Miklós véleményéből is kiolvasható: „a községi tőkének a mikóújfalu-si (sic!) hitelszövetkezetnél leendő elhelyezése iránt semmi aggály nem forog fenn.”¹⁸⁷ A néhány napon belül megismételt név szerinti szavazást a törvényhatóság végül elfogadta szabályszerűnek, annak ellenére, hogy abban a pontos összeg nem szerepelt. Az öt betétkönyv készpénzre váltásához azonban az alispán személyes közbelépésére volt szükség, a községi jegyző szavai szerint a törvényhatósági bizottságnak a jóváhagyó határozata nem bizonyult elégségesnek: „Háromszéki Takarékpénztár tekts. igazgatóságának is, hogy a jelzett összegeket felvehessük, mivel a takarékpénztár igazgatósága kijelentette, hogy utalvány nélkül nem fizetheti ki a jelzett összeget.”¹⁸⁸

A Csernátoni Hitelszövetkezetet 1901 őszén alapították, a székhelyül szolgáló település, Alsócsernáton községe azonnal úgy döntött, hogy minden mozdítható pénzalapját ott helyezi el. Az alispán a határozat megismétlését rendelte el, és korábbi esetekhez hasonló eljárásnak vetette alá ezt az ügyet is, míg a következő év nyarán a törvényhatósági bizottság rendes közgyűlése áldását adta 5854 korona áthelyezéséhez.¹⁸⁹ A szomszédos Felsőcsernáton

¹⁷⁸ SÁL, Fond 3, 1. ie. (Betéti főkönyv), 4–5, 11–16. (A sepsiszentgyörgyi levéltárban egyetlen hitelszövetkezetnek maradtak fenn az iratai, az időközben átszervezett, államosítás előtti utolsó megnevezése alatt: Banca Păpulară „Alianța” Ghidfalău – Gidófalvi „Szövetség” Népbank.)

¹⁷⁹ Uo., 33. ie. (Felvételi füzet 1906. évre a hitelszövetkezetek számára.)

¹⁸⁰ Uo., 10. ie. (Igazgatósági gyűlések jegyzőkönyvei), 1908. november 20. / 2. jkvp.

¹⁸¹ SÁL, Fond 9, 841. á., 1901/XIII/657.

¹⁸² SÁL, Fond 9, 844. á., 96. k., 1901. november 23. / 643. jkvp.

¹⁸³ SÁL, Fond 9, 841. á., 1902/XIII/177.

¹⁸⁴ SÁL, Fond 9, 844. á., 97. k., 1902. június 11. / 327. jkvp.

¹⁸⁵ SÁL, Fond 9, 841. á., 1900/XIII/257.

¹⁸⁶ Uo., 1905/7430; 844. á., 112. k., 1905. július 15. / 307. jkvp.

¹⁸⁷ SÁL, Fond 9, 844. á., 124. k., 1907. november 29. / 585. jkvp.

¹⁸⁸ SÁL, Fond 9, 841. á., 1908/2857; 844. á., 125. k., 1908. január 14. / 32. jkvp.

¹⁸⁹ SÁL, Fond 9, 841. á., 1902/XIII/175; 844. á., 97. k., 1902. június 11. / 183. jkvp.

község kisebb fáziseltolódással lépett hasonló céllal, határozatukat azonban kedvezőtlenül véleményezte a járási főszolgabíró: „a szóban forgó tőkét a takarékbba helyezve biztosabbnak látom, mintha ½%-os nyereség reményében átvitetik a csernátoni hitelszövetkezetbe.” Ennek következménye lehetett, hogy az alispán a határozathozatal megismétlése mellett a pénzügyi alapszabályát, cégbejegyzését bizonyító iratot és előző évi mérlegét kérte be, szokása szerint több lépcsőben, mintha csak az időhúzás és a községnek a kezdeményezésétől való elbátortalanítása lett volna a cél. A felsoroltak közül az 1901. üzletévre vonatkozó mérleg beterjesztése jelentette a legnagyobb akadályt, mivel az alapítás annak utolsó évnegyedére esett, ennek ellenére a törvényhatóság őszi közgyűlése zöld utat adott 7326 korona transzferére is.¹⁹⁰

A Karatna-Voláli Hitelszövetkezet 1900 tavaszán jött létre, előző évben pedig a Belügyminisztérium Karatnavolál község létrejöttét hagyta jóvá, Karatna és Volál községek egyesítéséből, illetve Torjáét Altorja és Feltorja egybeolvadása nyomán.¹⁹¹ Az alapítás után egy évvel Torja község képviselő-testülete olyan határozatot hozott, mely szerint készek minden tőkepénzüket elhelyezni a hitelszövetkezetnél, sőt 50 korona értékben üzletrészt is vásárolnak, ha annak cégérét megváltoztatják, és „címébe Torja község neve is belefoglaltatik (pl. Torja-Karatna-Voláli Hitelszövetkezet)”. A különös kívánság teljesült, de további négy évnek kellett elteltie, míg a tőkeelhelyezés újra napirendre került: „ennél fogva nem áll fenn akadály arra nézve, hogy tőkepénzei, melyek jelenleg a kézdivásárhelyi takarékpénztárnál vannak, ezen szövetkezetnél helyeztessenek el.” Az ügylet ösztönzője a község jegyzője, Baróthi József volt, aki anélkül, hogy a főszolgabíró figyelmén kívül hagyta volna, a vármegyei hivatalnokok támogatását közvetlenül is igyekezett elnyerni. Ugyanakkor a hitelszövetkezettel is hatékonyan alkudozott, amely vállalta, hogy a tartalékalapja kamatainak azon részét, amelyet jótékonyosságra kell fordítania, Torja község szegényalapjára utalja. A jegyző az időzítéssel is helyesen kalkulált, az alapítás és a községi tőkeelhelyezés közötti négy év alatt a hitelszövetkezet mérlegfőösszege olyan szintűre növekedett, amihez mérten a betét már kisebbnek látszott, ez pedig meggyőzte a vármegye apparátust a csekélyebb kockázatról, továbbá a tartalékalap kamatai már kézzelfogható számokat produkáltak, ebből az irányból is pluszt könyvelhetett el a község. Az így lehelyezett tőke relatíve alacsony volt, 6673 koro-

nát tett ki (beleértve 500 korona üzletrészt is), amit a törvényhatósági bizottság azonnali elfogadott. A várható kamatnak 3-ról 4,5%-ra emelkedése már majdnem mellékes kérdésnek minősült.¹⁹² Ugyanekkor Karatnavolál község is cselekedett „a Karatna és Volál volt különálló községek tulajdonát képező és a Kézdivásárhelyi Takarékpénztárban elhelyezett összegek kivétele és a Karatnavolál-Torja Hitelszövetkezetnél leendő elhelyezése tárgyában”, Karatnavolál takarékpénztári betéti számlán elhelyezett összege 20 663 korona volt, amelynek gyümölcösztetése minden bizonnyal a torjaihoz hasonló feltételek mellett volt kilátásba helyezve az új helyén. Cseh Gyula főszolgabíró támogatását az ügy mellett tudva, csak a falu grémiumának három sikertelen (létszám híján határozatképtelenség) gyűlése volt az egyetlen hátráltató tényező, és amikor az végre tető alá került, a felsőbb hatalom kifogások nélkül jóváhagyta – tegyük hozzá, mint addig ismert legnagyobb volumenű ilyen jellegű transzferét.¹⁹³ Mindenféle akadályoztatás nélkül emelkedett jogerőre Kálnok község képviselő-testületének azon határozata is 1903-ban, hogy a község ház-építési alapját a pénztári maradványaiból 2000 koronára növeli, és a négy évvel korábban alapított Kálnoki Hitelszövetkezetnél nyitott betétszámlájára helyezi el. Két tényezőt kell kiemelnünk, amely az akadálymentességhez feltétlenül hozzájárult: az összeg relatív csekélyisége, illetve az, hogy a pénzügyi több éves működésével bizonyította életképességét a vármegye hivatalnokai és közgyűlése számára.¹⁹⁴

Szokatlanul hosszadalmas és zaklatott volt Lemhény község tőkeelhelyezési ügye, amely az ottani hitelszövetkezet alapítása után, 1904 tavaszán került a közigazgatás látókörébe – ám nyilvánvalóan korábbra nyúlt vissza. A falu képviselője ekkor hozott határozatot, miszerint a szegényalapból a lakosság számára korábban kiadott kölcsönöket, összesen 2340 koronát záros határidőn belül behajtják, és azt a Lemhényi Hitelszövetkezetnél helyezik el kamatozásra. Ezt a határozatot megtámadta Szánthó Károly körjegyző, aki a községnek a hitelszövetkezetnél vezetett számláját javasolta felszámolni, és szorgalmazta, hogy az ott kamatoztatott pénzt vegyék házi kezelésbe. Harmadik szereplőként, az önkormányzati rezolúciót és a fellebbezést a törvényhatósághoz felterjesztő főszolgabíró azt javasolta, hogy az egész összeget a két kézdivásárhelyi takarékpénztár egyikébe helyezték el – amely lépéssel nyilván csak békességet kívánt teremteni, elhárítandó a viszály-

¹⁹⁰ SÁL, Fond 9, 841. á., 1902/XIII/174; 844. á., 98. k., 1902. augusztus 27. / 426. jkvp.

¹⁹¹ SÁL, Fond 9, 844. á., 89. k., 1899. december 29. / 678. jkvp.

¹⁹² SÁL, Fond 9, 841. á., 1905/10125; 844. á., 113. k., 1905. október 14. / 404. jkvp.

¹⁹³ SÁL, Fond 9, 841. á., 1905/1878; 844. á., 110. k., 1905. április 29. / 131. jkvp.

¹⁹⁴ SÁL, Fond 9, 841. á., 1903/9036; 844. á., 101. k., 1903. július 14. / 233. jkvp.

ködésből származható anyagi károsodását a falunak. A törvényhatósági bizottság rövid úton elutasította a képviselő-testület kezdeményezését, és megszkott válaszában név szerinti szavazást rendelt el.¹⁹⁵ A jóváhagyási eljárás tehát megismétlődött, a jegyző pedig újra közbelépett, azt állítva, hogy „a lemhenyi hitelszövetkezet csak 84 korona tiszta vagyonnal bír, s így kellő biztosítékot nem nyújt.” A törvényhatósági bizottság ezt az állítást maradéktalanul elfogadta, illetve magáévá tette az alispán összeférhetlenségre vonatkozó megállapítását – a 11 önkormányzati képviselő közül 7 a hitelszövetkezet igazgatóságának is tagja volt – és a községi határozat újfent nem emelkedett jogerőre.¹⁹⁶ A községnek a belügyi tárcához való folyamodás lehetősége maradt, ám itt is elutasítással találták szembe magukat. Kimerítve minden jogorvoslati lehetőséget, Lemhény község nem hátrált meg, rövidesen újabb határozatot terjesztettek fel, amelyben egyrészt a hitelszövetkezeti betétszámlájuk meghagyását kérték, másrészt újabb, erdőeladásból származó pénz elhelyezését ugyanoda. A vármegye közgyűlése ismételtelen az összeférhetlenségre hivatkozva semmisítette meg a helyi önkormányzati végzést, ugyanakkor erőiesen rendelkezett, hogy hajtsák végre a belügyminisztérium utasítását.¹⁹⁷

A község ellenszegülése párhuzamba állítható az az országos szintű ellenállással, amely a Fejérvary Géza darabontkormányának a tevékenységét övezte. Ugyanakkor forrongás volt észlelhető a faluvezetés ellenzéki oldaláról is: következő év márciusában névtelen feljelentés érkezett az alispáni hivatalba (minden bizonnyal a jegyző műve), hogy a belügyér rendelete még mindig nem volt végrehajtva.¹⁹⁸ Másfelől a vármegyének az elutasító indoklása, a pénzügyi igazgatósági tagság és községi képviselői minőség közötti érdekellentétre való hivatkozás csak ürügyként vehető számításba, mivel az összeférhetlenség, főként a helyi önkormányzatok szintjén, akkor még messze nem volt világosan szabályozva.¹⁹⁹ Közvetlenül a koalíciós kormány felállítása után Lemhény község elérkezettnek látta az időt, hogy megoldást találjanak az évek óta függő kérdésre, ezúttal azonban a hitelszövetkezet mint entitás került előtérbe. Rendhagyó módon, az igazgatóság kereste meg az alispáni hivatalt, a beadványban felvázolva a megalkulás körülményeit, az azóta elért eredményeket, külön kiemelve a községi háztartás számára kínált kedvezményeket, úgymint a betett összegre 4,5% kamat, illetve a tartalékalap kamatainak egy része a szegényalap részére való jóváírása. A dokumentum

arra az eseményre is pontos tájékoztatást nyújt, amely 1904 tavaszán történt, jelesül a lakosságnál kinnlevő 2340 koronát a község úgy volt képes rövid időn belül behajtani és elhelyezni a hitelszövetkezetnél, hogy a hitelszövetkezet előzetesen kölcsönt kínált a község felé tartozó személyeknek. Konverzió történt tehát, község és hitelszövetkezet szoros együttműködésével. Ugyanekkor, amint azt korábban láttuk, egy teljesen azonos helyzetet a szomszédos Nyujtódon a kötvények átírásával oldottak meg, ám közös nevező a két esetben, hogy kész tények elé állították a felsőbb hatóságokat. Szentiványi Miklós alispán készségesnek mutatkozott, hogy a kérésnek eleget tegyen, és eljárás újraindítását javasolta, mert mint mondta, nem állt jogában két törvényhatósági bizottsági határozatot és egy miniszteri intézkedést felülmúlni. Lemhény község képviselő-testülete ekkor már a kellő tapasztalat birtokában volt, és a tőkeelhelyezés tárgyát képező újabb határozat elfogadásánál ötven, mint hitelszövetkezeti igazgatósági tagok, nem szavaztak, ezúttal pedig a főszolgabíró is az ügy mellé állt. „A hitelszövetkezet igazgatósága kérést adott be, melyben hangsúlyozza, hogy a kezdet nehézségeivel küzdő hitelszövetkezet fokozatos működését veszélyeztetné a tőke visszafizetése, s kimutatása, hogy a tartalékalapja évről-évre növekszik, kéri, hogy a szegényalap tőkéje betétképpen hagyassék meg” – hangzott a törvényhatósági bizottság állandó választmányának a napirendi pont felvezetőjében, a határozat pedig jóváhagyás volt, annak kikötésével, hogy újabb pénzeket akkor tehet be majd a község, ha a pénzügyi jobban megerősödik.²⁰⁰ A Lemhényi Hitelszövetkezet vezetősége két évvel később, 1909. januárjában vélte eléggé megerősödöttnek magát, amikor átírt a községvezetésnek: „kéri, hogy a Lemhény község tulajdonát képező tőkepénzek elhelyezésének helyéül szövetkezetünket meghatározni szíveskedjék.” Vagyis nem egy egyszeri, konkrét összegű betét volt a tárgy, hanem egy, a jövőre általánosan érvényes, elvi határozatot kértek a községtől, amelyet meg is kaptak, ám sem a közigazgatási apparátus, sem a közgyűlés nem ítélte meg úgy, hogy ennek az ideje eljött volna.²⁰¹ A lemhenyiek azonban legkevesebb fél sikert mégis elértek, a belügyminisztérium megsemmisítette a törvényhatósági bizottság határozatát, és áldását adta, hogy 10 000 koronát a község a Kézdivásárhelyi Takarékpénztárnál vezetett számlájáról felvegyen, és a hitelszövetkezetbe betegyjen. A miniszteri leirat 1911 januárjában, a Khuen-Hédervary Károly vezette kormány hivatali ideje alatt kelt, és a lemhenyieket

¹⁹⁵ SÁL, Fond 9, 844. á., 104. k., 1904. április 29. / 211. jkvp.

¹⁹⁶ Uo., 105. k., 1904. július 6. / 401. jkvp.

¹⁹⁷ Uo., 112. k., 1905. július 15. / 263. jkvp.

¹⁹⁸ SÁL, Fond 9, 841. á., 1911/1048.

¹⁹⁹ Lásd PÖLÖSKEI Ferenc 2001.

²⁰⁰ SÁL, Fond 9, 844. á., 1906. december 22. / 596. jkvp.

²⁰¹ Uo., 130. k., 1909. április 30. / 176. jkvp.

közvetlenül érintő intézkedésén túl, az általános gyakorlat szempontjából fontosabbnak bizonyult itt annak hangsúlyozása, hogy a falusi hitelszövetkezetek az OKH szigorú felügyelete alatt álltak, ami pedig a községek ott elhelyezett pénzvagyona integritására kínált kezességet.²⁰²

Minden bizonnyal, az eset tekinthető olyan precedensnek, amely enyhítette valamelyest Háromszék vármegye közigazgatási apparátusának és közgyűlésének szigorát, legalábbis ami a hitelszövetkezetbe történő pénzelhelyezéseket illeti. 1911 folyamán a törvényhatósági bizottság napirendjére két ilyen jellegű ügyet tűzött: Gelence község minden általa kezelt tőkepénznek az öt évvel korábban alapított Gelence és Vidéke Hitelszövetkezetbe való elhelyezéséhez kért jóváhagyást, Szárazajta pedig az alakulóban lévő Szárazajtai Hitelszövetkezetbe igyekezett áthelyezni az addig az Erdővidéki Takarékpénztárnál kamatozó likvid vagyonát. Mindketten úgy kaptak azonnali zöld utat, hogy felterjesztésükben nem mellékeltek adatokat a célba vett intézet alapítására, működésére és anyagi állapotára vonatkozóan, sőt, az oda betenni szándékolt pontos összeget sem közölték, és még az is homályos volt, hogy név szerinti szavazás nyomán született-e a határozat.²⁰³ Ugyanakkor Árkos község képviselő-testülete olyan határozatot hozott, hogy a már közel két évtizede működő Árkosi Takarékpénztár részvényeiből vásárol be, kb. 9000 korona értékben (100 db 92 korona reálértékű kötvény). Az ügy tárgyalásakor, a jobbára még '48-as párti többségű törvényhatósági bizottság közgyűlésén kitessekeltek az elnöklő főispánt, Szentkereszty Bélát – akit nemrégiben nevezett ki tisztségébe a nemzeti munkapártos kormányzat –, azzal az indokkal, hogy a takarékpénztár elnöki posztját is ellátta. A napirend erejéig az ülés elnökletét átadták a koalíciós kormányzat alatt megválasztott alispánnak, dr. Király Aladárnak. Az eredmény a községi kezdeményezésnek a testület általi elutasítása lett, ami joggal értékelhető pártpolitikai indíttatású revánsnak is, mivel a korábbi években találunk néhány precedenst községi pénzeknek ilyen formában történő befektetésére, igaz, lényegesen kisebb értékben: például 1907-ben Bikfalva 500, Illyefalva pedig 100 korona ellenében vásárolt üzletrészt a helyben alakult fogyasztási szövetkezetekben.²⁰⁴ Árkos befektetői kedvének csillapítására magyar állampapírok, állam által kamatjaira biztosított értékpapírok, vagy a Magyar Földhitel Intézet zálogpapírjainak akvizícióját javasolták, mint amire a községi törvény és árvapénzek kezelésére vonatkozó jogszabály is lehe-

tőséget nyitott.²⁰⁵ A törvényhatósági bizottság elutasító indoklása némileg cinikusnak érződik, lévén, hogy ezzel a kifogással korábban soha nem élt a testület, akkor sem, amikor a községeknek a hitelszövetkezeti üzletrészek beszerzését utasította el. Az állampapírokat a községek számára nem nagyon kínálta a megyei közigazgatás, bár a saját maga által kezelt alapok pénzét elég nagy arányban ezen a módon gyűmölcsöztette, főleg a századforduló után. A községek között csak kivételként találunk államkötvény-felhalmozót, ez a volt úrbéres, román többségű Márkos, amely így kötötte le költségvetési maradványát, illetve korábban takaréokban őrzött tőkepénzét is.²⁰⁶

A helyi pénzpiaci mozgások tanulságai

Néhány évtized leforgása alatt a helyi pénzpiac lényeges változáson esett át: míg az 1970-es évek végéig zömében a községek kínáltak kölcsönöket a lakosság részére, a nagy háborút megelőző években a takarékpénztárak a hitelszövetkezetekkel versengtek, ugyanakkor a nagyobb pénzintézetek kínálati is beszivárogtak erre a szintre – jelentős részben a takarékok közvetítésével –, nem hagyható tovább figyelmen kívül a községek és magánszemélyek kölcsönkínálatai sem, bár ezek súlya nyilvánvalóan csökkent. Nagybacon példájával kívánjuk illusztrálni, hogy egy település határain belül hova fordulhatott a helyi lakos. A faluban takarékpénztár és hitelszövetkezet is alakult az 1904. évben, ennek ellenére a közületi hitelezés is megmaradt, két olyan kölcsön-pénztár működött, amelynek létrejötténél a polgári község bábáskodott.

A már említett kepekárpótlási alap körüli vizsgálatok idején bukkant fel egy eset, amely a közigazgatás további gyanakvásra adott alapos okot. 1902 tavaszán a közbirtokosság ellenőrző bizottsági tagja, Nagy Józsiás azzal a kéréssel fordult az alispáni hivatalhoz, hogy az a számvevőségről küldjön ki a faluba egy szakembert, elszámoltatni a községet a faeladásokból származó tőkéről és annak felhalmozódott kamatairól, ami 117 200 koronára (58 600 forint) rúgott, és *Erdősítési Alap* elnevezés alatt volt ismert. Ennek a jog szerinti tulajdonosa a közösben maradt kisebb birtokosok (közbirtokosság) és a birtokilletményeiket elkülönítve megszerző ún. kiszakító birtokosok egyeteme volt. Amint már említve volt, ez az alap jogerős szabályzattal rendelkezett, bő egy évtized alatt törvényhatósági gyámkodás mellőzésével kínált kölcsönöket, de az arányosítási eljárás lezárá-

²⁰² SÁL, Fond 9, 841. á., 1911/1048.

²⁰³ SÁL, Fond 9, 844. á., 138. k., 1911. január 16. / 37. jkvp; 1911. szeptember 6. / 533. jkvp.

²⁰⁴ SÁL, Fond 9, 841. á., 1907/3263, 3851; 844. á., 121. k.,

1907. április 30./ 212. jkvp; 122. k., 1907. június 19. / 329. jkvp.

²⁰⁵ SÁL, Fond 9, 844. á., 138. k., 1911. július 15. / 444, 445. jkvp.

²⁰⁶ SÁL, Fond 9, 841. á., 1905/4634; 1908/11138.

sa nyomán a községnek át kellett adnia azt a jogos tulajdonosok részére. Az esedékesség időpontjában az eredeti összegnek alig egynegyed része képezte a közbirtokosság jussát, és emiatt a cenzor meghúzta a vészharangot, majd visszakozott, a kiküldött szolgabírónak azt a nyilatkozatot tette, hogy téves információk alapján kezdeményezett kivizsgálást, ezt az igényét pedig egyúttal vissza is vonta.²⁰⁷ A félreértés abból származott, hogy a közbirtokosság embere nem vette figyelembe a kiszakító birtokosokat, akik a pénzalapból az erdő- és legelővel hasonló arányban részesültek. A közbirtokosság osztatlan vagyonát a nagyobb területet képviselő erdők alig 10%-a, illetve a kisebb kiterjedésű legelők 65%-a képezte.²⁰⁸ Az átvett Erdősítési Alap rész 25 608 korona összeget tett ki, amely teljes egészében kötvényekben volt. Az 1901. évi számadás szerint 18 személy (2715 korona értékben) felmondta kölcsönét (legnagyobb összeg 480 korona, legkisebb 32 korona), 28 személynek (összesen 4814 korona) új kezesről kellett gondoskodnia (40–512 korona közötti kölcsönök), 18 079 korona kihelyezés változatlanul fennmaradt. Továbbra is érvényben maradt a 6%-os kölcsönkamat, ugyanaz a Bardócz Sámuel kezelte, mint aki a község kebelében is ellátta ezt a feladatot, és az alapszabály is változatlanul érvényben maradt: elsősorban a közbirtokosság tagjainak kínálta a hitelt.²⁰⁹ A közbirtokosság nagymérvű legelőterület-akvizícióba kezdett megalakulása után közvetlenül, amelyet elsősorban fatömeg-eladásokból finanszírozott, alkalmanként azonban kicsípett az erősítési alap tőkeállományából is. Ennek az eljárásnak tudható be, hogy 1903-ban az összeg 24 660 koronára, 1904-ben 22 498 koronára, majd 1906-ban 15 941 koronára apadt, majd egy évvel később 16 927 koronára gyarapodott.²¹⁰ Kisebb ingadozásokkal ekörüli volt a közbirtokosságnak a tagjai számára kínált kölcsön alapjának az összege, míg az üzleti tevékenységből származó pénzeket, általában rövid lejáratúval, az 1904-ben alapított Nagybaconi Takarékpénztárnál helyezték el.²¹¹

A majdnem elsinkófált kepmegváltási alapnak a ráeső részét a református egyházközség vette kezelésbe – kiegészülve különféle kegyes adományokkal, illetve az utólag polgári községi illetőséget szerzett hívek hozzájárulásaival – *Nagybaconi Ev. Ref. Kepe-tőke Templom Alap* elnevezéssel, amelynek száma-

dási főkönyvei az 1905. évtől ismertek, akkor 156 magánszemély volt az adósa. Nem ismert viszont az alapszabály, így csak feltevéssel élhetünk, hogy az egyházközség tagjai részére kínált kölcsönt, a közbirtokosságtól nem nagyon eltérő kamattal. A fennmaradt könyvek a folyó költségvetések és számadások sémáját követi, így a bevételi oldalon egy helyen szerepelnek a kamatilleték cím alatti lerovások és visszafizetett kölcsöntőkék összegei is. Ilyenformán az 1905–1914 között befolyt összegek 12 000–17 000 korona között mozogtak. A rendes kiadási oldalon szerepelt a lelkes, énekvezér és harangozó fizetései és a nyugdíjalap hozzájárulásai. Az énekvezér az állami elemi iskola tanítója is volt egyben, a fizetése pedig teljes egészében az egyházközséget terhelte, ami a tanintézmény állami kezelésbe vételére vonatkozó szerződésbe is belefoglaltatott – így az alap közfeladatot is ellátott. Azokat az összegeket, amelyeket nem sikerült közvetlenül kamatozásra kiadni, kezdetben a Nagybaconi Takarékpénztárban és a baróti Erdővidéki Takarékpénztárban helyezték el, majd utóbbi kiváltották a Nagybaconi Hitelszövetkezettel.²¹² 1914-ben hadikölcsönt jegyeztek összesen 14 650 korona értékben, ezt nagyobb részben a helyi takarékpénztár, kisebb részben a hitelszövetkezet bonyolította le.²¹³ A takarékpénztár és hitelszövetkezet megalapítása után négy évvel a község képviselő-testülete is úgy döntött, hogy a meglehetősen szerény összeget képviselő szegényalapját kiveszi az Erdővidéki Takarékpénztárból, és a két helyi hitelintézetnél helyezi el, azonos, 5% kamatozás mellett. Az összeg, igen praktikusán, két betétkönyvön szerepelt, így az elosztással sem kellett sokat bajlódni, 1151 koronát a takarékbba, 820 koronát pedig a hitelszövetkezetbe irányított a képviselő határozata. Az alispán véleményezésre szólította fel a főszolgabíró, aki a korábbi hasonló eseteknél jóval súlytalanabbnak látszó indokot hozott fel a költöztetés célszerűségét alátámasztani: 7 kilométer távolság okozta kényelmetlenséget a kamatjótávítások lebonyolítására, mivel egy ilyen utazás nem volt összeköthető valamely hivatalos ügy intézésével, lévén a járásszékhely Nagyajtán és nem Baróton. A törvényhatóság nem kifogásolta a dolgot, az alispánnak még csak az akadékoskodó takarékpénztári igazgatónál kellett közbelépnie, aki előzőleg a pénz kiadását megtagadta.²¹⁴

²⁰⁷ Uo., 1902/V/81.

²⁰⁸ NAGY Kinga Sarolta – NAGY Botond 2022, 146.

²⁰⁹ SÁL, Fond 353, 804. á., 1. k., 143–146, 1902. május 27. – Közbirtokosság képviselő-testülete (Kt.).

²¹⁰ Uo., 1. k., 237–238, 1904. április 5. – Közgyűlés (Kgy); 303–304, 1905. február 17. (Kgy); 377–378, 1907. március 18. (Kgy); 440–441, 1908. március 5. (Kgy).

²¹¹ Uo., 2. k., 32–33, 1909. március 16. (Kgy); 58–59, 1910.

március 17. (Kgy); 91–92, 1911. február 7. (Kt.); 133, 1912. február 15. (Kgy); 154, 1913. március 4. (Kgy); 176–177, 1914. március 7. (Kgy); 1915. március 13. (Kgy).

²¹² SÁL, Fond 417, 1. k., 1–60.

²¹³ Uo., 1. k., 65.

²¹⁴ SÁL, Fond 9, 841. á., 1908/12084; 844. á., 129. k., 1908. november 25. / 619. jkvp.

A vizsgált időszakban a községek szempontja egyértelmű és világos a saját vagy csak általuk kezelt pénzvagyon gyümölcsötztetését illetően: minél nagyobb hasznot realizálni, a lehető legkevesebb energia-ráfordítással. A települések anyagi szempontú adottságai, bevételi lehetőségei alapvetően meghatározták, hogy melyik község milyen álláspontra helyezkedett, amikor a pénz fialtatásának a módjáról volt szó: a tehetősebb vagy szélesebb körű bevételi tételekkel rendelkezők hajlamosabbnak mutatkoztak, hogy a helyi takarékpénztárak megjelenése után, alacsonyabb hozam ellenében ezekben az intézményekben helyezték el pénzeiket. A szerényebb jövedelmű falvak előjárói jobban kitartottak a közvetlen kölcsönzés, a házi kezelés gyakorlata mellett, vállalva az ezzel járó pluszmunkát, sok esetben akkor is, amikor az ebből származó jövedelem már igen szűkös volt. Megfigyelhető itt, ugyanakkor további kutatásokat is érdemelne, hogy a közületi hitelezésnél alkalmazott kamat mértéke hogyan követte a pénzpiaci mozgásokat, a helyileg elég pontosan megragadható gyakorlat miként kapcsolódott be a nagyobb véráramba – annak ellenére, hogy a községek, természetüknél fogva, külső tőkebevonással nem foglalkoztak. Jól látható, hogy az önkormányzatok mozgástere korlátozott és egyre visszaszorult, ezzel szemben pedig a közigazgatás nyomult be erre a területre mind hangsúlyosabban, és sok esetben az általa gyakorolt gyámkodása meghaladta azt a mértéket, amire a jogszabályok lehetőséget teremtettek. Azonosítható számos helysín sajátos gyakorlata, aminek lényege, hogy a községi pénzalapot egy rugalmas választóvonal szelte ketté: egyik oldalon a szerényebben kamatozó takarékpénztári betét, másik oldalon pedig a jobb hozamot biztosító házi kezelésű kölcsönök halmaza, a perem pedig a lakossági igénylések számához és nagyságához igazodott. A hitelszövetkezetek megjelenése, illetve a községeknek ezek alapításában való részvétele a szövetkezeti mozgalom propagandatevékenységével hozható összefüggésbe. A szövetkezeti eszmét azonnal felkaroló községek általában térben és időben kiemelkedtek a tágabb környezetükből, ami azt sugallja, hogy a felvilágosító körutakat bonyolító promoterek – mint például dr. Gidófalvy István – beszédei termékeny talajra hulltak. Ugyanakkor a bizalom általánosan is megmutatkozott a hitelszövetkezetek iránt, ami a betétek odaáramlásában is érzékelhető, legyen azok felsőbb hatalom áldásával vagy anélkül nyélbe ütve. A fix kamatozású állampapírok nem keltettek különösebb érdeklődést a falvak szintjén, sőt láthattunk arra is példát, amikor a regálé-kártalanítási kötvényeket próbálták nagyobb kockázatú hitelszövetkezeti üzletrészekre konvertálni.

A másik szereplőnek, a kölcsönnevőnek a szemzőgéből vizsgálva a dolgokat, elsősorban az állapítható meg, hogy a közületi hitelezésből – kivéve a magtár- vagy gabonaalapokhoz való hozzáférést – a birtoktalanok jórészt ki voltak zárva, ám mindenki másnak ez a lehetőség nyitva állt. A kereskedelmi hitelintézetek megjelenése előtt jól körülhatárolható az a hitelkérelem, amit a falu határain belül ki lehetett elégiteni (ennek átlaga 100-200 forint (200-400 korona), legfelsőbb határa 1000 forint [2000 korona]), míg a nagyobb igények (a nagyobb birtokosok és az iparos polgárság részéről) a vármegyei alapokhoz irányultak. A közületi hitelezés – bár összességében valóban meglehetősen szerény és korlátozott volt – elterjedtségének ténye arra késztet, hogy felülvizsgáljuk azokat a történetírásban meghonosodott tételeket, mely szerint a kereskedelmi hitelintézetek megjelenése előtt csak az uzsorakamat létezett, onnan történt az átállás.²¹⁵ Az ilyen jellegű megállapításoknak a kútféjt azok a brosrák képezik, amelyeket egy-egy új pénzintézet alapítói szerkesztettek, amiért azokat performatív szövegekként kell kezelnünk, a szerzők hazabeszéltek. Tanulmányunkban kimerítően meg nem válaszolt fontos kérdés, hogy a kölcsönkérők miért fordultak a közületek felé az igényeikkel, főleg akkor, amikor már a kereskedelmi hitelintézetek is megsűrűsödtek? Ez számos elemét tekintve rokonítható azzal az állapottal, amelyet a rendi korszakra vonatkozóan Tóth Tibor tett vizsgálat tárgyává: megállapítása szerint a közületi hitelezők (a magánhitelezőkhöz viszonyítva) olcsón kínáltak kölcsönt, ám annak járulékos költségei végeredményben drágábbá tették azt.²¹⁶ A polgári kori Háromszéken láthattuk, hogy a községek magasabb kölcsönkamatot alkalmaztak, mint a hitelintézetek, ám ennél is nagyobb nyűg volt, hogy a törvény szerint (amelynek az alkalmazását a közigazgatás idővel egyre inkább megkövetelte) a kölcsönösszegnek a jelző a háromszorosa kellett legyen, ennek ellenére a gyakorlat fennmaradt, bár nyilvánvalóan leépülőben volt. Az ellentmondás feloldásában részben támaszkodhatunk Somorjai Szabolcs és Szilágyi Adrienn azon tételére is, amely szerint egy rendiség kori családi kölcsönkassza nem a hasznot tartotta szem előtt, hanem a családtagoknak segítségnyújtási szándékkal folyósított kölcsönt akkor is, ha azok rosszul törlesztettek, illetve ez a lehetőség el volt zárva a külvilág elől.²¹⁷ Község és lakos között, bár gyengébbek voltak a kötődések, joggal feltételezhetjük a kölcsönösszegnek, egymástól függésnek a vezérlőelvét is, ugyanakkor nyilvánvaló, hogy az előjáróság általában magára vállalta az adminisztráció terhét, ezen a téren pedig csak akkor

²¹⁵ EGRY Gábor 2009, 162–163, 167–168, 178.

²¹⁶ TÓTH Tibor 1979, 36.

²¹⁷ SOMORJAI Szabolcs – SZILÁGYI Adrienn 2018, 161–183, 165.

történik változás, amikor a szövetkezetek megtanítják tagjaikat az ügyintézésre. Továbbá, tanulságos a nagybaconi eset is, amikor a község úgy alakította ki a közületi hitelezést, hogy az kibújhatott a községi törvény szigora alól, és engedékenyebb feltételeivel versenyképes tudott lenni két kereskedelmi hitelintézettel párhuzamosan, faluhatáron belül.

Eddigi vizsgálódásunk két tömör megállapítással zárható: a dualizmus korában a háromszéki községek által felhalmozott, illetve a kezelt pénzüsszegek forrásainak palettája meglehetősen széles volt, igen szerteágazó csermelyeken folyhattak egybe a „tőke-cseppek” (bár nem az eredet tisztázása képezte a kutatás fő csapásirányát, a kihelyezés kérdései körül ez is fókuszba került); a fialtatási lehetőségek ennél valamivel szűkebb körre szorítkoztak, a saját kezelésre, takarékpénztári betétre, hitelszövetkezeti üzletreszre vagy betétre, esetleg állampapír-akvizícióra korlátozódtak. A község működésének keretét adó jogszabályok igyekeztek eltéríteni az önkormányzatokat a kockázatvállalástól, a törvényhatóságok pedig ennek az elvnek szándékoztak érvényt szerezni, ugyanakkor a helyi takarékpénztárak érdekeit is kiszolgálták. A falvak önkormányzatai általában a kisebb, de biztos, vagy nagyobb, de bizonytalan hozam, tehát a likviditás garantálása és a haszonszerzés dilemmája között ingadoztak, de hűtlen kezelési eseteknek

sem csak kivételesen ritka példáira bukkanhattunk. Végeredményben, jól megragadható a dinamikája és időrendisége annak, hogy a községek eljárásai és képviseletei a pénzkamatoztatás melyik módját részesítették (vagy részesítették volna) előnyben, mindez pedig összefügg a helyi kereskedelmi pénzintézetek alapítási hullámaival is. A közületi hitelezés tárgyában folytatott vizsgálódásunk felveti annak annak a jogos igényét is, hogy a korabeli brosúrirodalom egyik jellegzetes termékét – a helyi kereskedelmi hitelintézet alapításának szükségét hangsúlyozó (reklám)szövegeket, amelyekre a történetírás is jelentős mértékben alapozott –, performatív szöveggént értékeljük, és ennek megfelelően kezeljük. Az ilyen típusú közlemény hangneme szubjektív, a helyi pénzpiacra egyetlen szereplőt azonosítanak, az uzsorást, amely visszaél helyzetével, tevékenysége pusztító. Ezzel szemben a hitelintézet, amelynek alapítása küszöbön áll, közösségépítő, kérdőjelek nélkül elhozza a közjót – szerzői nyilvánvalóan hazabeszélnék. Másik, további kutatás gondolatát felkeltő irányvonal a helyi politika szereplőire vonatkozik. A megye és község szintjén ebben a korban még rendezetlen volt az összeférhetlenség kérdése, ennek folyamánként a döntéshozatali mechanizmusokban világosan megmutatkozik a takarékpénztárak érdekérvényesítő képessége, sokszor az önkormányzatiság ellenében.

Nagy Botond – Sepsiszentgyörgy; botond.nagy@gmail.com

Levéltári források

Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Hivatala, Sepsiszentgyörgy – Arhivele Naționale ale României Serviciul Județean Covasna, Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgyi állami levéltár – SÁL)

Fond 3: Banca Populară „Alianța” Ghidfalău – Gidőfalvi „Szövetség” Népbank

Fond 8: Három- és törvényesen egyesült Miklósvárszék

– 910. állag: Széki közgyűlés jegyzőkönyvei, korabeli iktató- és tárgymutató könyvek

Fond 9: Háromszék vármegye

– 841. állag: Alispáni iratok

– 844. állag: Törvényhatósági Bizottság jegyzőkönyvei

– 845. állag: Közigazgatási iktató- és tárgymutató könyvek, irattári sorkönyvek

– 859. állag: Közigazgatási Bizottság iratai

– 860. állag: Erdészeti Albizottság iratai

Fond 64: Zathureczky család iratai

Fond 135: Neoabszolutizmus kori közigazgatási iratok gyűjteménye

Fond 353: Nagybacon község

– 804. állag: Közbirtokosság és képviselő-testület jegyzőkönyvei

Fond 417: Nagybacon református egyházközség

Irodalom

- CJH = *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár.*
 OKH 1905 = *Az 1898. XXIII. törvénycikk alapján alakult Országos Központi Hitelszövetkezet igazgatóságának és felügyelőbizottságának jelentése a közgyűléshez és VI-ik évi zárszámadás az 1904. üzletéről,* Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Rt., Budapest.
- *
- BODOR Tivadar
 1901 *A Háromszéki Takarékpénztár XXV. éves története 1876–1901,* Jókai Nyomda Rt., Sepsiszentgyörgy.
- EGRY Gábor
 2006 Egy önlegitimáló politikai és történeti narratíva kérdőjelei (1861–2003). Nemzetiségi bankok, nemzetiségi mozgalmak a századforduló Erdélyében, *Múltunk*, 2006/3 (51), 4–34.
 2009 *Nemzeti védgát vagy szolid haszonszerzés? Az erdélyi századok pénzügyi rendszere és szerepe a nemzeti mozgalomban (1835–1914),* Pro-Print, Csíkszereda.
- EGYED Ákos
 2007 A modern hitelintézeti rendszer kialakulásáról Erdélyben a XIX. és XX. században, különös tekintettel a szövetkezeti formákra, in: *Szövetkezetek Erdélyben és Európában* (szerk. Somai József), Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár, 33–47.
- GIDÓFALVY István, dr.
 1902 *A hitelszövetkezeti érdekhálózat kiépítésének kérdése a Székelyföldön,* Erdélyi Kárpát-Egyesület, Kolozsvár.
- HALÁSZ Imre
 2018 „...hatos kamatra” – Adatok Szombathely püspöki mezőváros hitelezési tevékenységéhez a neoabszolutizmus éveiben, in: *Hitel–Bank–Piac (Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2017–2018;* szerk. Kövér György – Pogány Ágnes – Weisz Boglárka), Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Hajnal István Alapítvány, Budapest, 185–200.
 2019 Mezővárosi hitelezési gyakorlat a modern pénzügyi struktúra előtt Szombathely példáján, in: *Az ember helye – a hely embere: Emberközpontú történetírás, helytörténeti kutatás* (szerk. Lengvári István – Pilkhoffer Mónika – Vonyó József), Magyar Történelmi Társulat – Kronosz – Magyar Tudományos Akadémia Pécsi Területi Bizottsága, Budapest–Pécs, 379–402.
- HUNYADI Attila
 2007 A magyar szövetkezeti intézményrendszer Erdélyben 1886–1918 között, in: *Szövetkezetek Erdélyben és Európában* (szerk. Somai József), Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár, 67–108.
- IMREH István
 1973 *A rendtartó székely falu (Faluközösségi határozatok a feudalizmus utolsó évszázadából),* Kriterion, Bukarest.
 1983 *A törvényhozó székely falu,* Kriterion, Bukarest.
- NAGY Botond
 2015 Háromszék legkedveltebb adóalanyai 1871–1918, in: *Elittek Háromszéken a 19–20. században: A politikai, gazdasági, egyházi és kulturális élet szereplői* (szerk. Novák Csaba Zoltán), Háromszék Vármegye – Pro-Print, Csíkszereda, 125–176.
 2017 Közteherviselés és fejlesztéspolitika a dualizmus kori Háromszéken. (Gazdaságtörténeti vázlat), *Magyar Kisebbség*, XXII/3–4, 7–95.
 2021a *Mercur a keleti végeken: Határszéli gazdasági környezet és üzleti modellek a dualizmus kori Háromszéken (1867–1918),* II, Kriterion – Erdélyi Múzeum-Egyesület.
 2021b Községek háztartásai a dualizmus kori Háromszéken, *Korunk*, XXXII/12, 50–61.
 2022 *A Székely Mikó Kollégium bodzafordulói kocsmaja*, II (<https://erdelyikronika.net/2022/06/19/a-szekely-miko-kollegium-bodzaforduloi-kocsmaja-ii-resz/>; letöltve: 2022.09.20.).
- NAGY Kinga Sarolta – NAGY Botond
 2022 Nagybacon dualizmus kori metamorfózisa, in: *Nagybacon* (szerk. Kinda István – Csáki Árpád), Háromszék Vármegye, Sepsiszentgyörgy, 133–183.
- PÁL Judit
 2003 *Városfejlődés a Székelyföldön 1750–1914,* Pro-Print, Csíkszereda.
- PÖLÖSKEI Ferenc
 2001 *A magyar parlamentarizmus a századfordulón,* História – Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- SOMAI József
 2004 A Székely Kongresszus és üzenete a mának a szövetkezetek ügyében, in: *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjától* II. (szerk. Somai József), Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár, 209–222.
- SOMORJAI Szabolcs – SZILÁGYI Adrienn
 2018 A Harruckern-örökösök pénzügyi lehetőségei: Rokonsági hitelezés a 19. század első felében, in: *Hitel–Bank–Piac (Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2017–2018;* szerk. Kövér György – Pogány Ágnes – Weisz Boglárka), Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Hajnal István Alapítvány, Budapest, 161–183.
- TÓTH Tibor
 1979 *Hitelezők és adósok: A kölcsönforgalom kérdéséhez Somogyban 1756–1812,* Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.

Câștig din dobânzi în beneficiul satului – practica plasării capitalului comunal în perioada dualistă în Treiscaune (Háromszék)

(Rezumat)

În perioada dualistă, comunele din comitatul Treiscaune au acumulat, respectiv au administrat sume de bani de o proveniență destul de largă. Posibilitățile de fructificare erau mai reduse (administrare proprie, depozite în case de economii, părți sociale sau depozite în cooperative de credit, eventual obligațiuni de stat). Reglementările au încercat să rețină comunele de la activitățile riscante, iar autoritățile comitale au acționat ca atare, deservind și interesul caselor de economii regionale/locale, uneori chiar excesiv, noțiunile de incompatibilitate privind persoanele făcând parte atât din autorități, cât și din conducerea acestor case de economii, nefiind încă îndeajuns reglementate. Organele de conducere ale comunelor s-au confruntat cu dilema beneficiilor mai mici, dar mai sigure, respectiv mai mari, dar cu riscuri mai ridicate, precum și cu cea a garantării lichidității versus a beneficiilor așteptate din dobânzi. Au existat și destule cazuri de administrare neloială, dar – pe de altă parte – răspândirea unei creditări proprii comunale care – pare-se – ținea cont și de nevoile și posibilitățile membrilor comunității, pune în dezbatere teza canonizată din istoriografie, conform căreia înainte de apariția instituțiilor de credit comercial ar fi existat numai cămătărie, teza provenind de fapt din marketingul acestor instituții. Dinamica și cronologia metodelor de administrare a banilor comunali, practicate sau încercate, respectiv concordanța cu valurile de fondare a instituțiilor bancare locale de comerț, se poate urmări bine.

Proceeds from Interests to the Benefit of the Village – The Practice of Investing Communal Capital at Háromszék under the Dual Monarchy

(Abstract)

In the Dualist era, financial resources amassed or administered by the communes of Háromszék were drawn in from a wide array of sources. The possible avenues for having these assets generate returns were far fewer in number: the communes could choose to administer these themselves, create accounts in savings banks, be members or customers of credit unions or, on occasion, acquire state-issued bonds. The legal frameworks governing the workings of these communes discouraged taking risks, and the local administrations acted in accordance with these, trying to serve, at the same time, the interests of local savings banks – sometime to the detriment of the administration itself, as communal and county level conflicts of interests were not yet properly regulated in this period. Village administrations would usually vacillate between small but reliable returns and taking higher risks for higher rewards, which is to say, between opting for guaranteed liquidity and reaping profit. There were instances of financial mismanagement as well; however, communal structures of crediting were also often more considerate of the needs and means of the local community. Historiography has posited for a long time that before the advent of commercial banking, there was only usury, but this is highly debatable, and in actual fact, the popularity of the thesis itself would simply seem to be the result of a successful marketing ploy employed by the new institutions. The dynamics and chronology of which options for the ongoing generation of income the communes' magistrates and representatives (would have) preferred over time are not difficult to follow, and they unfold interconnected with the waves in which local commercial financial institutes were wounded.

